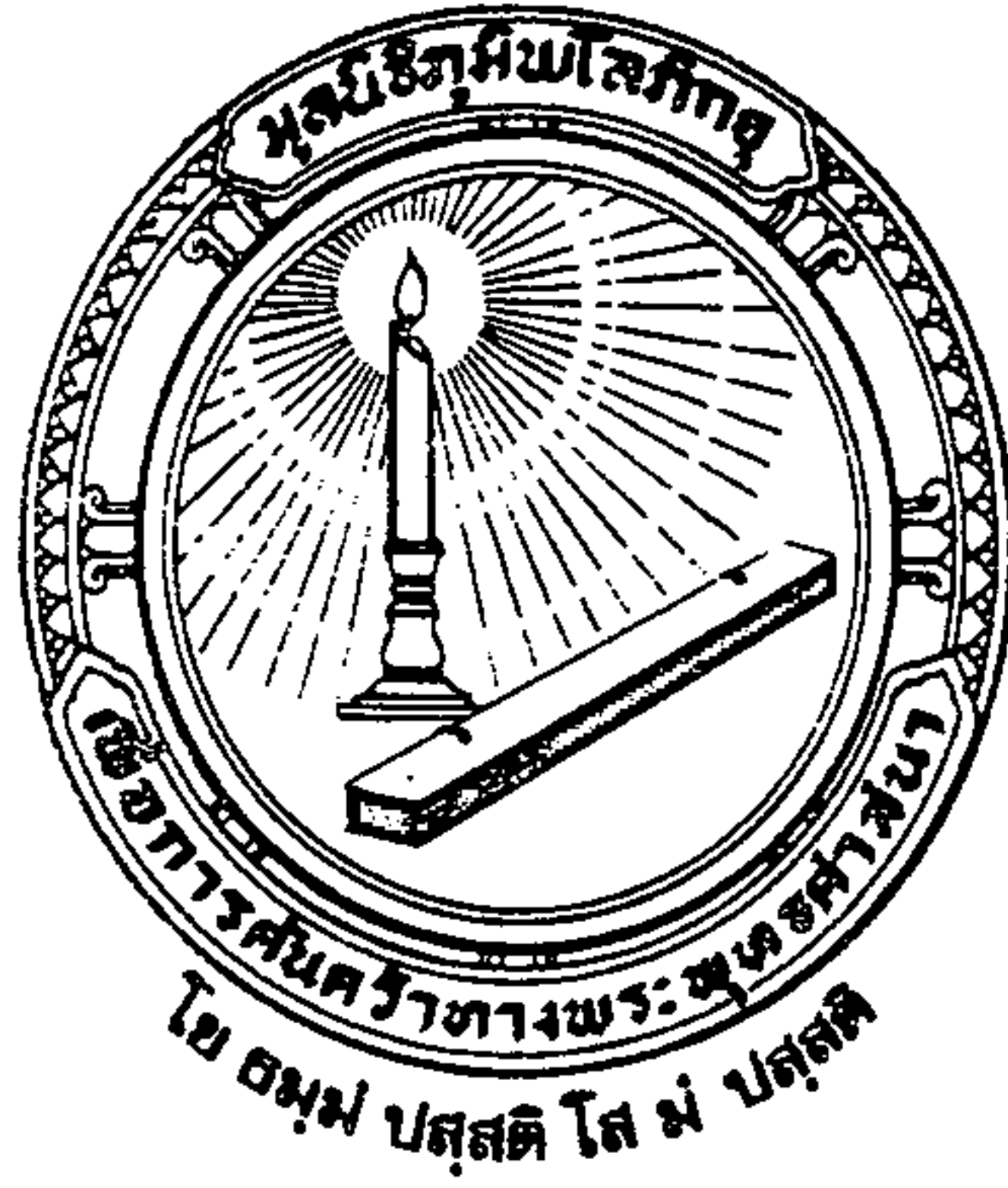

BBF0G055

เนตติยรรณกถา ขุทตกนิกาย

(บาลี-ไทย)

ภาค ๒

NETTIATTHAKATHĀ KHUDDAKANIKĀYA

(PĀLI-THAI)

PART II

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เป็นที่ระลึกในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

นางบุญมา เกศยานนท์

สร้างพิมพ์จากต้นฉบับขุทตกนิกาย

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
จาระ และ แปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8288-74-9

เนตติยรรณกถา ขุททกนิกาย

(บาลี-ไทย)

ภาค ๒

NETTIATTHAKATHĀ KHUDDAKANIKĀYA

(PĀLI-THAI)

PART II

ฉบับภูมิพลโลกิย

เป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

นางบุญมา เกษยานนท์

สร้างพิมพ์ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณทำองถิน
ชำระ และ แปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8288-74-9

พระบรมราชาโชวาท

“ฉันขออุทิศไมทณา ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย
ฉันสับสนงงงวยไม่รู้จบเปรี๊ยะขึ้นดีเต็ม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้ตนเข้าถึงธรรม

การแปลคำขาสีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ใจของชนก อย่าให้ขัดแย้งกันก็เป็นอันขาด เพราะ
ถ้าขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความสงสัยยากแก่
นักศึกษาคำต่อไปภายหลังว่า ที่ใดสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจ
ไม่ได้แก้แค้นแข็ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย”

(พระบรมราชาโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน
พระราชทานแก่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโณทยมหาเถระ
และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้า
น้อมเกล้าฯ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

พระบรมราชาโชวาท

“ฉันขออุทิศตนถวาย ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย
ฉันสับสนงงงวยไม่รู้จบสิ้นเลยเห็นดีเห็นงาม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้ตนเข้าถึงธรรม

การแปลคำขาสีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้อรรถกถา อย่าให้ขัดแย้งกันให้เป็นอันขาด เพราะ
ถ้าขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่
นักศึกษาคำต่อไปภายหลังว่า ที่ใดสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจ
ไม่ได้แก้ไขแล้ว ก็ควรตีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย”

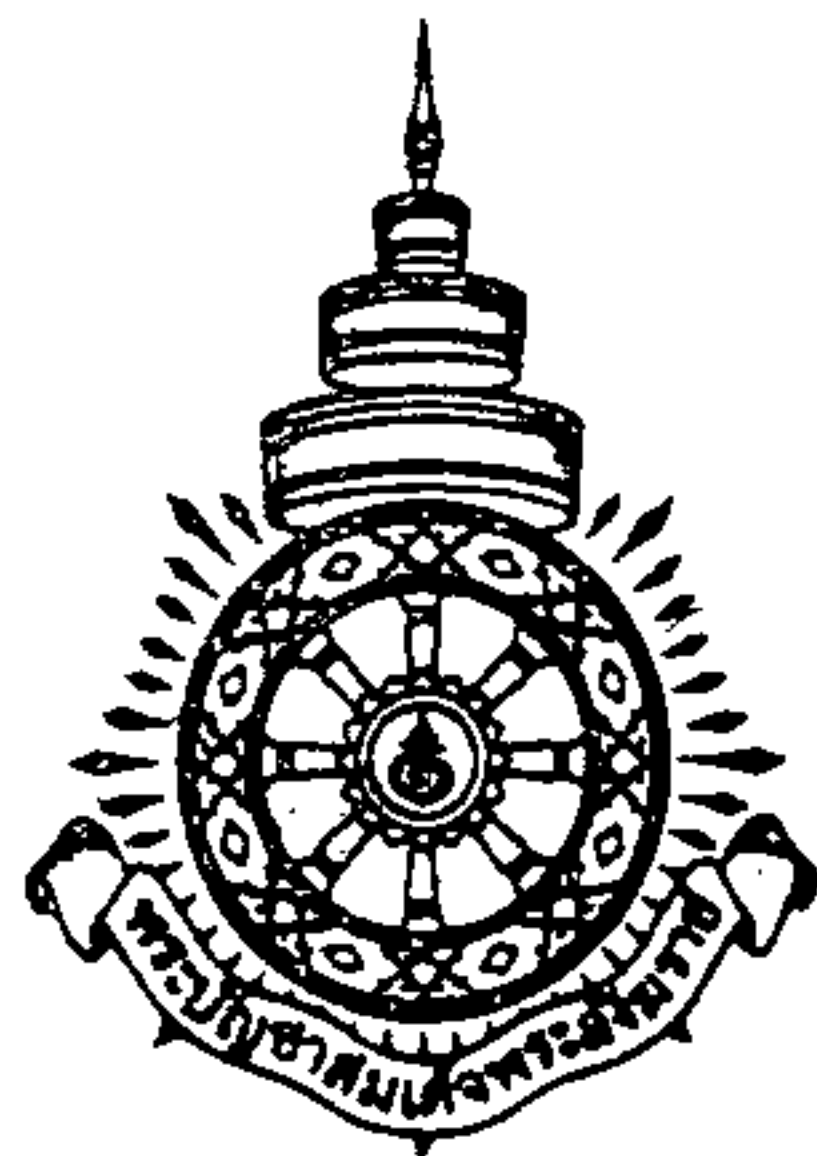
(พระบรมราชาโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน
พระราชทานแก่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโมทมมหาเถระ
และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้า
น้อมเกล้าฯ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

นางบุญมา เตสยานนท์
สร้างเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ.๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุน โดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส สัททวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน.

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

เพชรรัตนราชสุต

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลก

เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕ นับเป็นโอกาสจิตสมัยมงคลวิเศษที่ล้นเกล้าล้นกระหม่อม ทั้งสองพระองค์ทรงมีพระราชกฤษฎีกาเป็นที่ยกย่องแก่สมณพราหมณาจารย์ ทั้งปวงและพสกนิกรทวยราษฎร์ โดยที่พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงประเทศชาติ พระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นหลักชัยของบ้านเมือง จนทุกวันนี้ ทั้งนี้สำเร็จด้วยพระบารมีธรรม พระคุณธรรมที่ทรงดำรงอยู่ในทศพิธ-ราชธรรม มูลนิธิภูมิพลโลก สำนักในพระมหากรุณาธิคุณ จึงจัดสร้างพระคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนา อันเป็นผลงานของมูลนิธิฯ ตีพิมพ์ขึ้นถวาย ๖๑ พระคัมภีร์ เพื่อเป็นการสนองพระเดชพระคุณและเป็นอนุสรณ์ยัตถุธรรมบรรณาการ เนื่องในโอกาสพิเศษครั้งนี้

เพื่อให้การดำเนินงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จึงแต่งตั้งคณะกรรมการ อำนวยการและคณะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานสร้างพระคัมภีร์ เนื่องในวโรกาสมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการอำนวยการ

๑. จอมพลประภาส จารุเสถียร (ถึงแก่อนิจกรรม)
๒. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร
๓. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์
๔. ท่านผู้หญิงหม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์ (ถึงแก่อนิจกรรม)
๕. ท่านผู้หญิงอรุณ กิตติยากร
๖. ท่านผู้หญิงชนิดต์ ปิยะอุย
๗. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร
๘. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย์
๙. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์ (ถึงแก่อนิจกรรม)
๑๐. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ
๑๑. คุณหญิงสงวนศรี จันทรางศุ
๑๒. พลโทประพัทธ์ กวานนท์ (ถึงแก่อนิจกรรม)
๑๓. คุณหญิงสัตยวดี กวานนท์ (ถึงแก่อนิจกรรม)
๑๔. คุณหญิงวรรณิ วิทยะสิรินันท์
๑๕. คุณหญิงสุภัทรา ตันติพิพัฒน์พงศ์
๑๖. อธิบดีกรมการศาสนา
๑๗. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์
๑๘. นางประภา จัยวัฒน์ (ถึงแก่กรรม)
๑๙. นางอวยพร ปัตตพงศ์ (ถึงแก่กรรม)
๒๐. นางอุษา จารุคุณ
๒๑. นางยุพนา ธรรมโกวิท (ถึงแก่กรรม)

๒๒. นางประไพ อมาตยกุล (ถึงแก่กรรม)
๒๓. ศาสตราจารย์พิพัฒน์ สุจินดา
๒๔. ศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุล
๒๕. รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา
๒๖. นางเสริมศรี เอกชัย (ถึงแก่กรรม)
๒๗. นางสมจิตต์ สิทธิไชย
๒๘. นางลำยอง หะรินสุด
๒๙. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน
๓๐. นางประณัฐ เตชะเสน
๓๑. นางประกอบเกียรติ ชาญเลขา (ถึงแก่กรรม)
๓๒. นางสุกัญญา คุจศรีวัชร
๓๓. นางพงษ์เพ็ญ คำรงรัตน์
๓๔. นางสุจิตรา (จิราธิวัฒน์) มงคลกิติ
๓๕. นางประสพศรี ประเสริฐสม
๓๖. นางสาววิไลลักษณ์ จารุคุล
๓๗. นายปราโมทย์ สัชฌกร
๓๘. นายพุทธรี กุวานนท์
๓๙. นายระพีพันธ์ จารุคุล
๔๐. นางสาวบุญนาค ศตะภูริ
๔๑. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์
๔๒. นายมณีพันธ์ จารุคุล กรรมการและเลขานุการ
๔๓. นายสิริ เพ็ชรไชย กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

(๑๒)

คณะผู้ำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพลโลกุ

๑. นายมณีพันธุ์ จารุกุล	ผู้ำนวยการ
๒. นางอุษา จารุกุล	รองผู้ำนวยการ
๓. นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๕
๒. พระมหาเฉลียว เปสโร	ป.ธ.๕, ปริญญาโท
๓. นายสุวรรณ จินต์ประชา	ป.ธ.๕
๔. นายสังคม ศรีราช	ป.ธ.๕
๕. นายทวี ศรีทองอินทร์	ป.ธ.๕
๖. พ.อ.คง แจ่มไพล	ป.ธ.๕
๗. อุบาสิกาสมศรี จารูเพ็ง	บ.ศ.๕
๘. นายบุญมา จิตจรัส	ป.ธ.๘, ปริญญาโท
๙. นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘, ปริญญาโท
๑๐. นายทองดี พันโน	ป.ธ.๘
๑๑. นายชัยวิชิต พึ่งเดช	ป.ธ.๘
๑๒. นางศิริรัตน์ ค้างสน	บ.ศ.๘
๑๓. นายกวีพัทธ์ นวลศรี	ป.ธ.๗, ค.บ.
๑๔. พระมหาอภัย อุปปติสโส	ป.ธ.๗
๑๕. นายบรรจบ พุกพญา	ป.ธ.๗
๑๖. อุบาสิกาจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์	บ.ศ.๗

๑๗. อุบาสิกาจรรยา บั้วสุวรรณ	บ.ศ.๖
๑๘. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)
๑๙. อุบาสิกาพรทิพย์ ศูนย์จันทร์	นักปริวรรตอักษร
๒๐. อุบาสิกาพรม เกิดเกษม	นักปริวรรตอักษร
๒๑. อุบาสิกานุญเกื้อ ไพโรจน์	นักปริวรรตอักษร

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑. นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์	สถ.บ.(จุฬา)
๒. น.อ.สุรจิต สงสกุล ร.น.	ป.ธ.๘, Ph.D.
๓. น.อ.ทองย้อย แสงสินชัย ร.น.	ป.ธ.๘
๔. น.อ.วินัย ตะเกาพงษ์ ร.น.	ป.ธ.๘, Ph.D.
๕. น.อ.สารี อินสอน ร.น.	ป.ธ.๘
๖. นายพิสิฐ เจริญสุข	ป.ธ.๘, อ.ม.(จุฬา)

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นางถาวร ศรีปราสาท
๒. นายพัฒน์ ประกอบบุญ
๓. ร.อ.เกษม กระจกทอง
๔. นางพิกุล บำรุงผล
๕. นางสาวพวงเงิน อุษชิน

(๑๔)

๖. นางสุภา วรรณพงษ์
๗. นางจิตตรา อมะรักษ์
๘. นายเฉลิมชัย ทองมี
๙. นางรัตยา บัวยังตุม
๑๐. นายขรรยง แวงคำ
๑๑. นายทองสุข ทุมนานาค
๑๒. นางสาวจิรัญญา เว้นบาป
๑๓. นางสาวธรินทร์ญา อภัยเสวตร์
๑๔. นางวิณา เพิ่มสุข
๑๕. นางวรรณภา สาคร
๑๖. นางชลอ วรรณจันทร์

ขอจงถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ ในธรรมของสมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ ในพระบัญชา
เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

(๑๖)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๔๘ พิมพ์จำนวน ๖๐๐ เล่ม

First published : 2005

ISBN 974-8288-74-9

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปร และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ ในบริเวณวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสัทธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า พระปริยัติสัทธรรม ในบรรดาพระสัทธรรมทั้งสาม พระปริยัติสัทธรรม มีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสัทธรรมยังดำรงอยู่ตราบไค พระปฏิบัติสัทธรรมและ พระปฏิเวธสัทธรรม ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสัทธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสัทธรรมและพระปฏิเวธสัทธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสัทธรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธรวณะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดหมวดหมู่เรียกว่า พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และ พระอภิธรรมปิฎก พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปาฬหรือ พระบาลี

พุทธบริษัทผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสัทธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ่ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้อง ตรงตามพระพุทธรวณะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสัทธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่งเรียกว่า คันถฐานะ คู่กับ วิปัสสนาฐานะ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติอันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสัทธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจนัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธรวณะเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคิตติกาจารย์ในครั้งแรก มีพระมหากัสสป พระอุบาลีและพระอานนท์ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า อรรถกถา มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้

บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ใน
 ลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหพันธ์เป็นภาษาของชาวเกาะ
 สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ใน
 ลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา พุทธบริษัทจำเป็นต้องศึกษาภาษา
 สิงหพันธ์ก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่พุทธบริษัทผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถา-
 ธิบายพระพุทธวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราช
 ล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆสะ พระพุทธทศตะ และ
 พระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหพันธ์เป็นภาษาบาลี อันเป็นต้นตอภาษา
 จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์แก่อุบัติไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรรถกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจ
 พระพุทธวจนะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มูลฎีกา และคำ
 อธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า อนุฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนงำ
 ข้องข้องที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คัมภีร์บท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็น
 หนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธภาพ บอกความหมายของศัพท์
 แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า อรรถโยชนา คัมภีร์เหล่านี้
 ล้วนเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และ
 ทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้แต่งรับกันเป็นสายตรง
 บ้าง เป็นปกรณ์พิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคหรืออภิธรรมมัตถ-
 สังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น
 มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัชชูปสา แก่พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์ชื่ออภิธรรมมัตถ-
 วิภาวินี แก่ปกรณ์อภิธรรมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นตอภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ
 ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็น
 ภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษา
 บาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารู้ความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้
 ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด
 ลุ่มหลงในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น กุลบุตรผู้ใคร่ศึกษาจำเป็นต้องศึกษาให้รู้

ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธรวณะได้ถูกต้อง คัมภีร์
ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า สัททวิเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นิรุตติศาสตร์ บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับ
คัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา ปกรณ์พิเศษ และสัททวิเสส
เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียน
อักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธรวณะ ทรงจำ
ไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมี
พระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึก
พระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้ เผยแพร่
ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ
พระราชกฤษฎาภินิหาร ที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างพระคัมภีร์อรรถกถาจาก
อักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมี
พระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา
ให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการ
ทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ
ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักกันไป
ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มุลินธิภูมิพลโลกขุ ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชดำริของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ
พ.ศ.๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและ
แปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา
ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖
และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา
ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับ

การชำระให้ถูกต้องเสียชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาสรางพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลเป็นรายยก ดังได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ พระคัมภีร์เนตติอรรถถา บาลี-ไทย ภาค ๒ นี้ นางบุญมา เตสยานนท์ ได้มีจิตศรัทธาสรางเป็นที่ระลึกในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้

ขออำนาจแห่งมหากุศลอันบังเกิดจากการบริจาคทรัพย์สรางพระคัมภีร์นี้ ได้โปรดบันดาลให้ นางบุญมา เตสยานนท์ จงประสบความสุข ความเจริญ มีความเกษมสันต์ยืนค้ำยิ่งในธรรมตลอดไปทุกเมื่อ เทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ
เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย นั้น มุลนิธิภูมิพลโลกิคุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณ์วิเสส และลัททวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแผ่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทยและภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มุลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แผ่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกัน โดยแยกเป็นสองคอลัมน์ เป็นสองพากย์ ซ้ายขวาเป็นสองภาษาบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็ประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

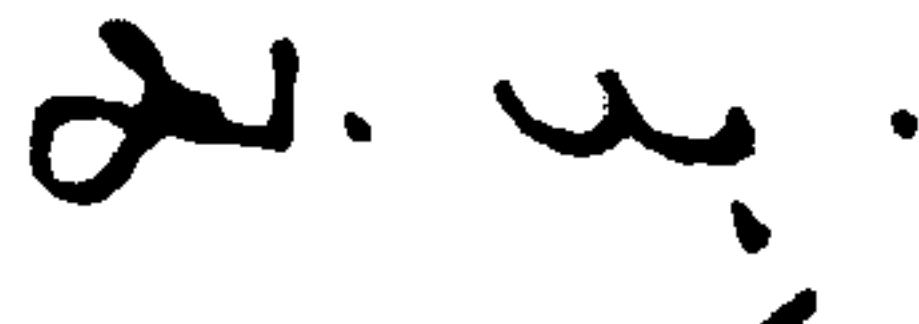
(๒๒)

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่ายสำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน “เข้าถึงธรรม”

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแผ่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การพิมพ์ พระคัมภีร์เนติธรรมรถถา บาลี-ไทย ภาค ๒ นี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระ ทั้งภาษาบาลีและคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ในหน้าเดียวกัน ตามคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพล-
ปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์
เป็นสุข ได้ดื่มรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทุกคนเทอญ.

(นายมนตรีพันธุ์ จารุศล)

ผู้อำนวยการ โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกขุ

แนะนำ พระคัมภีร์เนตติอรรถกถา หรืออรรถกถาเนตติปกรณ์

เนตติอรรถกถา เป็นคำอธิบายพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ ซึ่งเป็นผลงานของพระมหากัจจายนเถระ พระมหาสาวกผู้ได้รับเอตทัคคะเลิศในการอธิบายความแห่งคำที่กล่าวไว้โดยย่อให้พิสดาร พระคัมภีร์เนตติปกรณ์นี้เป็นตำราพระปริยัติธรรมที่มีมาแล้วในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ซึ่งได้กล่าวแนะนำไว้แล้วในต้นพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ ที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้จัดพิมพ์แล้ว และโดยที่เนตติปกรณ์นี้เป็นพระคัมภีร์ชั้นพระบาลีคือชั้นพระไตรปิฎก จึงได้มีพระคัมภีร์อรรถกถาให้อรรถาธิบายเป็นชั้นรองลงมาอีกด้วย

การรจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในชั้นอรรถกถา ชั้นฎีกา หรือปกรณ์พิเศษนั้น มีการตั้งชื่อพระคัมภีร์ต่าง ๆ อันไพเราะ เช่น อรรถกถาพระวินัย มีชื่อว่า สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระสูตรที่มคินิกายมีชื่อว่า สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาพระปาติโมกข์มีชื่อว่า กังขาวิตรณี อรรถกถาพระอภิธรรมพระธัมมสังคณีมีชื่อว่า อัญญาสาสินี บางพระคัมภีร์ก็มีได้ตั้งชื่อเป็นอย่างอื่น คงเรียกชื่อตามพระคัมภีร์ต้นที่นำมาอธิบาย เช่น อรรถกถาชาดก เรียกว่า ชาตกัญจกถา แปลว่าอรรถกถาชาดก อรรถกถาพระธรรมบท เรียกว่า ธัมมปัทฏฐกถา แปลว่าอรรถกถาพระธรรมบท เนตติอรรถกถานี้ ก็ทำนองเดียวกัน มิได้มีชื่อเป็นอย่างอื่น แปลว่า อรรถกถาเนตติปกรณ์

เนื้อหาของเนตติอรรถกถา

เป็นคำอธิบายเนตติปกรณ์โดยละเอียด เริ่มต้นด้วยคำปรารภ ซึ่งมีคำนมัสการพระรัตนตรัยบอกผู้อาราธนาให้แด่พระคัมภีร์นี้ คือ พระธรรมรักจิตเถระ และได้กล่าวถึงพระมหากัจจายนเถระ ผู้ได้สร้างอภินิหารไว้ ณ เบื้องพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ และได้รับยกย่องสรรเสริญจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราในปัจจุบันนี้ ได้ภายิตพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ไว้ ซึ่งเป็น

อรรถาธิบายนวังคสัตถุศาสน์ ที่พระบรมศาสดาทรงอนุโมทนา การแต่งพระคัมภีร์เนตติอรรถกถานี้ ได้ยึดแนวของสำนักมหาวิหาร ต่อจากนั้น กล่าวถึงความหมายของคำในเนตติปกรณ์ อธิบายสังคหวาร อธิบายอุทเทศวาร อธิบายนิทเทศวาร อธิบายปฏินิทเทศวารไปตามลำดับ สุดท้ายท่านผู้รจนาก็แจ้งให้ทราบว่า ท่านพำนักอยู่ ณ วิหารของพระเจ้าธรรมมาโสภณมหาราช ใกล้ท่าเรือชื่อว่านาคะ ได้เริ่มรจนาคัมภีร์เนตติอรรถกถานี้

พระคัมภีร์เนตติอรรถกถานี้ เป็นคำอธิบายความแห่งเนตติปกรณ์ ซึ่งเป็นคู่มือของผู้ที่จะอ่านเนตติปกรณ์ให้เข้าใจได้เป็นอย่างดี - ต่อจากพระคัมภีร์เนตติอรรถกถานี้ ยังมี เนตติฎีกา ซึ่งเป็นคำอธิบายเนตติอรรถกถานี้อีกชั้นหนึ่ง และยังมีพระคัมภีร์เนตติวิภาวินี ซึ่งเป็นอรรถกถาเนตติปกรณ์นี้เหมือนกัน แต่เป็นสำนวนหลังกว่ามาก ซึ่งมูลนิธิภูมิพโลภิกขุจะได้สร้างขึ้นเพื่อเผยแผ่พระสัทธรรมต่อไป

ประวัติผู้รจนานเนตติอรรถกถา

ว่าถึงประวัติของท่านผู้รจนาคัมภีร์นี้ ก็คือ พระธรรมปาเลเถระ ซึ่งข้าพเจ้าได้เรียบเรียงไว้แล้วในพระคัมภีร์ชุดเดียวกัน จึงขอนำเอาประวัติของท่านมาลงไว้ ณ ที่นี้ อีก ท่านอาจารย์พระธรรมปาเลเถระนี้ ได้พำนักอยู่ ณ วัดพทธิตถวิหาร แคว้นทมิฬ อินเดียตอนใต้ ใกล้เกาะลังกา ท่านอาจารย์นี้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๕๕๐ - ๑๐๐๐ รุ่นหลังพระพุทธโฆษาจารย์ ได้รจนาคัมภีร์อรรถกถาฎีกาสืบต่อจากพระพุทธโฆษาจารย์ไว้เป็นจำนวนมาก ในคัมภีร์จุฬคันถวงศ์และศาสนวงศ์ ได้กล่าวผลงานของท่านไว้ว่า มีประมาณ ๑๔ พระคัมภีร์ คือ

๑. เนตติอรรถกถา หรือ อรรถกถาเนตติปกรณ์
๒. อรรถกถาอิติวุตตะกะ ชื่อ ปรมัตถทีปนี
๓. อรรถกถาอุทาน ชื่อ ปรมัตถทีปนี
๔. อรรถกถาจริยาปิฎก ชื่อ ปรมัตถทีปนี
๕. อรรถกถาเถรคาถา ชื่อ ปรมัตถทีปนี
๖. อรรถกถาเถรีคาถา ชื่อ ปรมัตถทีปนี

๗. อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อ ปริมาณทีปนี (วิมลวิลาสินี)
๘. อรรถกถาเปตวัตถุ ชื่อ ปริมาณทีปนี (วิมลวิลาสินี)
๙. มหาฎีกาวิสุทธิมรรค ชื่อ ปริมาณมัญชุสา
๑๐. ฎีกาอรรถกถาทั้ง ๔ มีอรรถกถาที่ฌนิกายเป็นต้น ชื่อ สิ้นตถปกาสินี
๑๑. ฎีกาอรรถกถาชาดก ชื่อ สิ้นตถปกาสินี
๑๒. เนตติฎีกา เป็นฎีกาอธิบายเนตติอรรถกถา
๑๓. ฎีกาอรรถกถापुทธวงศ์ ชื่อ ปริมาณทีปนี
๑๔. อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอภิธรรม ชื่อ สิ้นตถวณณา

ตามบัญชาพระคัมภีร์ที่กล่าวไว้นี้ สำหรับรายการที่ ๑๐ ฎีกาอรรถกถาทั้ง ๔ มีที่ฌนิกาย เป็นต้น ชื่อ สิ้นตถปกาสินี ถึงรายการที่ ๑๔ อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอภิธรรม ชื่อ สิ้นตถวณณานั้น ตามที่ได้ตรวจสอบแล้วสันนิษฐานว่าเป็นผลงานของท่านพระธรรมपालเถระอีกองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์ของพระอานันทาจารย์ ท่านผู้นี้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๑๓๐๐-๑๔๐๐ ชื่อพ้องกันกับพระธรรมपालเถระองค์ก่อนเข้า จึงนิยมเรียกพระเถระองค์หลังนี้ว่า พระจูลธรรมपालเถระ จึงขอให้ท่านทราบว่าเป็นคนละองค์กัน ซึ่งจะสังเกตเห็นได้จากพระคัมภีร์ที่รจนาไว้แล้วนั้น มีสำนวนโวหารแตกต่างกันอยู่

ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระ สำนักพรตติตถวิหารนี้ ได้สร้างงานพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่ง อันเป็นสมบัติทางวรรณกรรมของโลกมาเป็นเวลาถึง ๑,๕๐๐ ปีเศษแล้ว ท่านจึงเป็นพระอรรถกถาจารย์ และเป็นพระฎีกาจารย์ผู้มีความสามารถยิ่ง จากผลงานของท่านที่ปรากฏในพระคัมภีร์มหาฎีกาวิสุทธิมรรค ชื่อว่า ปริมาณมัญชุสานั้น ได้แสดงถึงความรู้อย่างเยี่ยมทั้งพุทธศาสตร์และโลกโวหาร แสดงถึงภูมิการศึกษาไตรเพทอย่างแตกฉานมาแล้ว สำหรับด้านการรจนาอรรถกถานั้น ท่านยึดแบบแผนข้อวินิจฉัยของสำนักมหาวิหารเป็นหลัก โดยถือแนวเช่นเดียวกับพระพุทธโฆษาจารย์ได้ดำเนินมา ทำให้เข้าใจว่าได้ร่วมงานมากับพระพุทธโฆษาจารย์ และรับช่วงงานทำอรรถกถาเป็นภาษาบาลีมาด้วย ผลงานที่ได้ทำอรรถกถาขุททกนิกายถึง ๗ พระคัมภีร์ อันมีชื่อว่า ปริมาณทีปนี นี้ แสดงถึงการวางแผนงานทำพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในระบบต่อเนื่องสืบทอด

(๒๖)

งานของกันและกันแห่งพระเถระ ผู้บริหารงานพระพุทธศาสนาไว้ให้เป็นสมบัติของโลก ซึ่งแม้ท่านจะอยู่สำนักวัดพรตติวิหาร ในตอนใต้ของชมพูทวีป ทางลังกาก็ถือว่าท่านเป็นชาวลังกาคด้วย

การสร้างเป็นอักษรไทย

เนตติอรรถกถานี้ ยังมีได้เคยมีพิมพ์เป็นอักษรไทยมาก่อน เนื่องจากได้พิมพ์พระคัมภีร์เนตติปกรณ์มาแล้ว มูลนิธิภูมิพลโลกขุมีความประสงค์จะสร้างงานพระคัมภีร์ให้ต่อเนื่องเป็นสายยืนตั้งแต่พระบาท อรรถกถา ฎีกา เป็นลำดับกันไป เพื่อให้เป็นอุปกรณ์การศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง มูลนิธิภูมิพลโลกขุได้ปริวรรตอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย ชำระสอบทานกับฉบับฉันทนุสรณ์สังคีติให้เป็นฉบับอักษรไทยขึ้น ต้นฉบับโบราณได้มาจากวัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าอาวาสปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้โปรดให้ความอนุเคราะห์ให้ยืมมา มีจำนวน ๑๓ ผูก เป็นจำนวน ๖๓๕ หน้าลาน ดังนี้

ผูก ๑	มีจำนวน ๒๓ ^๑ / _๒ ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูก ๒	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๓	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๔	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๕	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๖	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๗	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๘	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๙	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๐	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๑	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๒	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๓	มีจำนวน ๓๒ ลาน	๖๔ หน้าลาน
	รวม ๓๑๕ ^๑ / _๒ ลาน	๖๓๕ หน้าลาน.

การจัดพิมพ์เป็นพакย์คู้ฉบับภูมิพโลกิขุ

โดยที่เนตติอรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญในการศึกษาพระไตรปิฎก เพราะพระมหากัจจายนเถระผู้เป็นพระอรหันตสาวกที่ได้รับเอตทัคคะในการทำเนื่อความย่อให้พิสดาร ได้อธิบายพระพุทธรวณะไว้ในพระคัมภีร์เนตติปกรณ์แล้ว พระอาจารย์ธัมมपालเถระยังได้พรรณนาความแห่งเนตติปกรณ์อีกชั้นหนึ่ง จึงเป็นพระคัมภีร์ที่ให้ความรู้ในพระไตรปิฎกอย่างมากมายมีคุณูปการแก่การศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง สมควรที่นักศึกษาพระพุทธศาสนาจะได้เรียนรู้เนตติปกรณ์และการพรรณนาอรรถาธิบายในเนตติอรรถกถาโดยประการทั้งปวง ดังนั้นมูลนิธิภูมิพโลกิขุจึงได้มอบให้ ดร.พิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๕ แปลเนตติอรรถกถานี้ และได้พิมพ์ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

ในพระคัมภีร์เนตติอรรถกถาฉบับไหวพากย์ (พากย์คู้) นี้ มูลนิธิภูมิพโลกิขุแบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ

ภาค ๑ ประกอบด้วย

คัมภีร์มภกถา ว่าด้วยกถาเริ่มพระคัมภีร์

๑. พรรณนาสังคหวาร
๒. พรรณนาอุทเทสวาร
๓. พรรณนานิทเทสวาร

หารสังเขป

นยสังเขป

ทวาทสบท

๔. ปฎินิทเทสวาร

(๑) พรรณนาเทศนาหารวิภังค์

(๒) พรรณनावิจยหารวิภังค์

(๓) พรรณนายุตติหารวิภังค์

(๔) พรรณนาปทัฏฐานหารวิภังค์

(๕) พรรณนาลักขณหารวิภังค์

- (๖) พรรณนาจตุพหูหารวิภังค์
- (๗) พรรณนาอาวัฏฏหารวิภังค์
- (๘) พรรณनावิภัตติหารวิภังค์
- (๙) พรรณนาปริวัตตนหารวิภังค์
- (๑๐) พรรณनावเวจนหารวิภังค์
- (๑๑) พรรณนาปัญญัตติหารวิภังค์
- (๑๒) พรรณนาโอตรนหารวิภังค์
- (๑๓) พรรณนาโสธนหารวิภังค์
- (๑๔) พรรณนาอธิฏฐานหารวิภังค์
- (๑๕) พรรณนาปริกขารหารวิภังค์

ภาค ๒ ประกอบด้วย

- (๑๖) พรรณนาสมาโรปนหารวิภังค์
  - ๑. พรรณนาเทศนาหารสัมปาตะ
  - ๒. พรรณनावิชยหารสัมปาตะ
  - ๓. พรรณนายุตติหารสัมปาตะ
  - ๔. พรรณนาปัทฏฐานหารสัมปาตะ
  - ๕. พรรณนาลักขณหารสัมปาตะ
  - ๖. พรรณนาจตุพหูหารสัมปาตะ
  - ๗. พรรณนาอาวัฏฏหารสัมปาตะ
  - ๘. พรรณनावิภัตติหารสัมปาตะ
  - ๙. พรรณนาปริวัตตนหารสัมปาตะ
  - ๑๐. พรรณनावเวจนหารสัมปาตะ
  - ๑๑. พรรณนาปัญญัตติหารสัมปาตะ
  - ๑๒. พรรณนาอธิฏฐานหารสัมปาตะ

พรรณนามิสสกหารสัมปาตะ

พรรณนานยสมุฏฐานวาร

พรรณนาสาสนบัญญัติวาร

นิกมณกถา คำลงท้าย

สำหรับเนตติอรรถกถา บาลี-ไทย ภาค ๒ นี้ นางบุญมา เตสยานนท์
มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์เป็นเจ้าของพิมพ์ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ซึ่ง
เป็นประโยชน์ในการศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนานับว่าเป็นมหากุศลยิ่ง

ขออนุภาพแห่งบุญกุศลที่ นางบุญมา เตสยานนท์ ได้สร้างพระธรรม
คำสั่งสอนของพระบรมศาสดา จงบันดาลให้สรรพสัตว์ได้เข้าใจพระสัทธรรม
อันบริสุทธิ์วิเศษ จงเป็นผู้มีส่วนแห่งวิมุติรส

ขอคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงดั่งร่มมั่นอยู่ในโลก
สิ้นกาลนาน ขอถวายพระพรให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พร้อมทั้ง
พระบรมวงศานุวงศ์ จงทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน ขอให้
ประชาชนทุกหมู่เหล่าจงเกษมสำราญทั่วกัน เทอญ.

สง เจริญ

(นายสิริ เพ็ชรไชย)

หัวหน้าวิชาการมูลนิธิภูมิพลโลก

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์
ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของ มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ

นายมณีพันธุ์ จารุกุล

อุปนายกสมาคมศุนย์คันทาทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ
และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม
และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

นางอุษา จารุกุล

นายกสมาคมศุนย์คันทาทางพระพุทธศาสนา,
ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ กรรมการ
ผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ และรอง
ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ

เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน

นายสิริ เพ็ชรไชย

กรรมการสมาคมศุนย์คันทาทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ และหัวหน้าฝ่าย
วิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษร
โบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะกรรมการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์เนตติอรรถกถา บาลี-ไทย ภาค ๒
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

-----

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ.๕	ประธานกรรมการแปล และตรวจชำระ
๒. นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๕, Ph.D.	กรรมการตรวจชำระ
๓. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์	กรรมการตรวจชำระ
๔. นายโรม สุรเสน ป.ธ.๕	กรรมการตรวจชำระ
๕. นายอำนวยการ สุขุমানันท์ ป.ธ.๕	กรรมการตรวจชำระ
๖. นายปลั่ง บุญศิริ ป.ธ.๕	กรรมการตรวจชำระ
๗. พระมหาเฉลียว เปสโร ป.ธ.๕, ศศ.ม.	กรรมการตรวจชำระ
๘. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘, M.A.	กรรมการและเลขานุการ
๙. นายสวัสดิ์ ทองประสาน ป.ธ.๕	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๐. นางสุนันทา วุฒิมานานนท์ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๑. นางปรางทิพย์ ขำทอง ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๒. นายอารมณ สุคใจ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๓. นางสาวกุสุมา รอดวรรณะ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๔. นางสุภาพร พงษ์ไทย ศศ.บ.(ศิลปศาสตร์ มธ.)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๕. นางปรางทิพย์ ขำทอง ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๖. นางสุภาพร พงษ์ไทย ศศ.บ.(ศิลปศาสตร์ มธ.)	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๗. นางสาวกุสุมา รอดวรรณะ ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๘. นายอารมณ สุคใจ ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๙. พระมหาบุญศักดิ์ รัตนวงศ์ ป.ธ.๗ (เขมร)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๐. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๑. นายสมชาย ภูมิ ป.ธ.๖	อ่านทานตามต้นฉบับ

(๓๒)

๒๒. นายจำลอง จันทรพัฒน์ ป.ธ.๔
๒๓. นายสมชาย ภามนตรี ศศ.บ.(รัฐศาสตร์)
๒๔. นายธีรภัทร์ วงศ์จำปา ป.ธ.๕
๒๕. นายนันทชัย เมฆี ป.ธ.๖
๒๖. พระมหาอภัย อุปฺปติสฺโส ป.ธ.๗
๒๗. พระมหาณรงค์ นิติสโร ป.ธ.๗
๒๘. อุบาสิกาจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์ บ.ศ.๗
๒๙. พ.ท.สมชาย ภูมิภักดี ป.ธ.๖, M.A.
๓๐. นายกวีพัทธ์ นवलศรี ป.ธ.๗, ก.บ.

๓๑. นางชลอ วรรณจันทร์

๓๒. นายเฉลิมชัย ทองมี

อ่านทานตามต้นฉบับ
อ่านทานตามต้นฉบับ
อ่านทานตามต้นฉบับ
อ่านทานตามต้นฉบับ
อ่านทานตามต้นฉบับ
อ่านทานตามต้นฉบับ
อ่านทานตามต้นฉบับ
ตรวจความเรียบร้อยของต้นแบบ
ตรวจความเรียบร้อย
และควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
จัดทำรูปเล่ม
และดำเนินการจัดพิมพ์
ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์

พระคัมภีร์
เนตติอรรถกถา ขุททกนิกาย
บาลี - ไทย
ภาค ๒

NETTIATṬHAKATHĀ KHUDDAKANIKĀYA

Pāli - Thai

Part II

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๔๘

สารบัญ
พระคัมภีร์เนตติอรรถกถา ขุททกนิกาย
บาลี-ไทย
ภาค ๒

เรื่อง	หน้า
๑๖. พรรณนาสมาโรปนहारวิงค์	๑
๑. พรรณนาเทสนาहारสัมปาตะ	๑๐
๒. พรรณनावิจยहारสัมปาตะ	๒๘
๓. พรรณนายุตติहारสัมปาตะ	๑๒๓
๔. พรรณนาปทัฏฐานहारสัมปาตะ	๑๒๕
๕. พรรณนาลักขณहारสัมปาตะ	๑๒๘
๖. พรรณนาจตุပ္พุहारสัมปาตะ	๑๓๐
๗. พรรณนาอาวัฏฐานहारสัมปาตะ	๑๓๓
๘. พรรณनावิภคติहारสัมปาตะ	๑๓๕
๙. พรรณนาปริวัตตนहारสัมปาตะ	๑๓๗
๑๐. พรรณनावะจนहारสัมปาตะ	๑๓๘
๑๑. พรรณนาปัญญาติहारสัมปาตะ	๑๔๐
๑๔. พรรณนาอธิฏฐานहारสัมปาตะ	๑๔๑
พรรณนามิสสกहारสัมปาตะ	๑๔๓
พรรณนานยสมุฏฐานวาร	๑๘๑
พรรณนาสาสนบัญญัติฐานวาร	๒๖๓
นิกมณกถา	๔๕๖

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ

ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

คำย่อ		คำเต็ม
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุณี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุณีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	สีกฺขนฺธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ม. มู.	มชฺฉิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ส. ส.	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
ส. นิ.	สํยุตฺตนิกาย	นิตานวคฺค
ส. ขนฺธ.	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
ส. สพา.	สํยุตฺตนิกาย	สพายตนวคฺค
ส. มหา.	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
อง. เอกก.	องคฺคตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
อง. ทุก.	องคฺคตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม	
อง. ติก.	องคุตตรนิกาย	ติกนิปาต
อง. จตุกก.	องคุตตรนิกาย	จตุกกนิปาต
อง. ปณจก.	องคุตตรนิกาย	ปณจกนิปาต
อง. นกก.	องคุตตรนิกาย	นกกนิปาต
อง. สตตก.	องคุตตรนิกาย	สตตกนิปาต
อง. อฏจก.	องคุตตรนิกาย	อฏจกนิปาต
อง. นวก.	องคุตตรนิกาย	นวกนิปาต
อง. ทสก.	องคุตตรนิกาย	ทสกนิปาต
อง. เอกาทสก.	องคุตตรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ช. ชุ.	ชุตฺตนิกาย	ชุตฺตปาฐ
ช. ฐ.	ชุตฺตนิกาย	ธมฺมปทคาถา
ช. อุ.	ชุตฺตนิกาย	อุทาน
ช. อิติ.	ชุตฺตนิกาย	อิติวุตตก
ช. สุ.	ชุตฺตนิกาย	สุตฺตนิปาต
ช. วิ.	ชุตฺตนิกาย	วิมานวตฺถุ
ช. เปต.	ชุตฺตนิกาย	เปตวตฺถุ
ช. เถร.	ชุตฺตนิกาย	เถรคาถา
ช. เถรี.	ชุตฺตนิกาย	เถรีคาถา
ช. ชา.	ชุตฺตนิกาย	ชาตก
ช. มหา.	ชุตฺตนิกาย	มหานิทฺเทศ
ช. จุฬ.	ชุตฺตนิกาย	จุฬนิตฺเทศ
ช. ป.	ชุตฺตนิกาย	ปฎิสมฺภิตามคฺค
ช. อ.	ชุตฺตนิกาย	อปทาน
ช. พุทฺธ.	ชุตฺตนิกาย	พุทฺธวัส
ช. จริยา.	ชุตฺตนิกาย	จริยาปฎิก

คำย่อ	คำเต็ม
อภิ. ส.	อภิธรรมปิฎก ธรรมสงคณี
อภิ. วิ.	อภิธรรมปิฎก วิกงค
อภิ. ธา.	อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา
อภิ. ปุ.	อภิธรรมปิฎก ปุคคตปญตติ
อภิ. ก.	อภิธรรมปิฎก กถาวตถุ
อภิ. ย.	อภิธรรมปิฎก ยมก
อภิ. ป.	อภิธรรมปิฎก ปฎจาน

วิธีใช้ เช่น วิ. มหาวิกงค. ๑/๔๑๓. หมายถึง กัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม
ส.	สีหพไปตถก (ฉบับสิงหพ)
ม.	มรุมไปตถก (ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฐสงคีติไปตถก (ฉบับสังคายนาคั้งที่ ๖)
รา.	รามณญไปตถก (ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณไปตถก (ฉบับไบลานเก่า)
อ.	อิงคลิสไปตถก (ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า อ.)
ก.	กตถจิไปตถก (คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET
 as used in this pāli text
 of
 THE BHUMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

a   ำ ā   ิ i   ี ī   , u   , ู ū   ื e   ो o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฅ gha	ง ṅa
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฌ jha	ญ ña
ฎ ṭa	ฏ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ด ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	ม̐ ṃ	

FIGURES

๑ 1   ๒ 2   ๓ 3   ๔ 4   ๕ 5   ๖ 6   ๗ 7   ๘ 8   ๙ 9   ๐ 0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
กุ ku	กู kū	เก ke	โก ko

พระคัมภีร์
เนตติอรรถกถา ขุททกนิกาย
บาลี - ไทย
ภาค ๒

เนตติอรรถกถา ขุททกนิกาย

ภาค ๒

๑๖. สมารโปนหารวิภงฺก- วณฺณนา

๕๐. ตตฺถ กตโม สมารโปน
หาโรติ สมารโปนหารวิภงฺโก. ตตฺถ
เอกสฺมี ปทญฺจานเนติ ยสฺมี กิสฺมิณฺจ
เอกสฺมี การณญฺเต ฐมฺเม สุตฺเตน คหิตฺเต.
ยตฺตกานิ ปทญฺจานานิ โอตฺรนฺตฺติ
ยตฺตกานิ อณฺเณสํ การณญฺตานิ ตสฺมี
ฐมฺเม สโมสฺรณฺตฺติ. สพฺพานิ ตานิ
สมารโปนิตฺตพฺพานิ สพฺพานิ ตานิ
ปทญฺจานานิ ปทญฺจานญฺจตา ฐมฺมา
สมฺมา นิตฺตชาเรวเสน อาเนตฺวา
เทสฺนาย อาโรเปตฺตพฺพา, เทสฺนารุเพห
วีย กตฺวา กเถตฺตพฺพาติ อตฺถ. ยถา
อาวญฺญฺหาเร “เอกมฺหิ ปทญฺจาน
ปริเยสฺติ เสสํ ปทญฺจานนฺ”ติ^๑

๑๖. พรรณนาสมารโปนหาร- วิภังค์

๕๐. พิงฺทราบสมารโปนหารวิภังค์
มีคําวา ในบรรดาหาระ ๑๖ มีเทสฺนา-
หาระเป็นต้นที่ท่านแสดงแล้ว สมารโ-
ปนหาระเป็นไฉน ในสมารโปนหาร-
วิภังค์นั้น สองบทว่า เอกสฺมี ปทญฺจาน
ความว่า เมื่อธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง
เป็นเหตุ อย่างหนึ่งที่ท่านถือเอาแล้วโดย
พระสูตร. หลายบทว่า ยตฺตกานิ
ปทญฺจานานิ โอตฺรนฺตฺติ ความว่า
ปทญฺจานมีประมาณเท่าใด เป็นเหตุ
ของธรรมเหล่าอื่น ย่อมรวมลงใน
ธรรมนั้น. หลายบทว่า สพฺพานิ ตานิ
สมารโปนิตฺตพฺพานิ ความว่า ปทญฺจาน
เหล่านั้นทั้งหมด คือธรรมที่เป็นปทญฺจาน

^๑ ฉ. ขุ. ๑๐/๓ ปิฎฺฐะ, เนตฺติปกรณ. ภูมิพโลภิกขุ ๗.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วจนโต อเนเกสํ ปทภูจฺจํ
 ปรีเยสนา วุตฺตา, เอวมิธาปี พุณฺํ
 ปทภูจฺจํ สมารوپนา กาทพฺพาทิ
 ทสฺเสนโต “ยถา อวฏฺฏฺหาเร”ติ
 อาห. น เกวลํ ปทภูจฺจํ
 สมารوپนา, อถ โข เววจนภาวนา-
 ปหานวเสนปี สมารوپนา กาทพฺพาทิ
 ทสฺเสนโต “ตตฺถ สมารوپนา
 จตุพฺพิธา”ติอาทิมาย.

กสฺมา ปเนตฺถ ปทภูจฺจํ-
 เววจนานิ คหิตานิ, นนุ ปทภูจฺจํ-
 เววจนหาระ เอว อยมตฺโต วิภาวิโตติ?
 สจฺจเมตฺ, อิธ ปน ปทภูจฺจํ-
 เววจนคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
 อธิจฺจํ วิสยทสฺเสนตฺถญฺเจว เตสํ

พียงนำมาด้วยอำนาจการชักมาโดยชอบ
 แล้วยกขึ้นด้วยเทศนา, คือพียงกล่าวเหมือน
 กระทำไว้ใน การยกขึ้นด้วยเทศนา. พระ-
 เถระเมื่อแสดงว่า พียงทำการยกขึ้น ซึ่ง
 ปทภูจฺจํเป็นอันมาก แม้ในสมาโรปน-
 หารวิภังค์นี้ เหมือนในอวฏฺฏฺหาระท่าน
 กล่าวการแสวงหาปทภูจฺจํเป็นจำนวน
 มาก เพราะพระบาลีว่า “ปทภูจฺจํ
 ที่เหลือยอมแสวงหาในปทภูจฺจํอันหนึ่ง”
 ดังนี้ จึงกล่าวว่า “ยถา อวฏฺฏฺหาเร”.
 เมื่อแสดงว่า มิใช่พียงกระทำการยกขึ้น
 ด้วยอำนาจปทภูจฺจํสมาโรปนะอย่างเดียว
 เท่านั้น, โดยที่แท้พียงกระทำการยกขึ้น
 แม้ด้วยอำนาจเววจนสมาโรปนะภาวนา-
 สมารوپนะและปหานสมาโรปนนะด้วย
 จึงกล่าวคำว่า “ตตฺถ สมารوپนา
 จตุพฺพิธา” เป็นต้น.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไรในสมาโร-
 ปนหารวิภังค์นี้ ท่านถือเอาปทภูจฺจํ-
 สมารوپนะและเววจนสมาโรปนนะ,
 ข้อความนี้ท่านอธิบายไว้ในปทภูจฺจํหาระ
 และเววจนหาระแล้วที่เดียวมิใช่หรือ ?
 ตอบว่า ข้อนั้นจริง, แต่การถือเอา

บริษัทยูไนเต็ดคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิธิวจนวิภาคทสฺสนตถญจ. เอวญฺหิ
 ภาวนापหานานิ สุวิญญेयยานิ โหนฺติ
 สุกฺรานิ จ ปญฺญาเปตฺตุ. **อิทํ**
ปทฺฐจฺานนฺตํ **อิทํ** **ติวิธํ** **สุจฺริตํ**
 พุทฺธานํ **สาสนสฺส** **โอิวาทสฺส**
 วิสยาธิฏฺฐานภาวโต **ปทฺฐจฺานํ**. **ตตถ**
“กายิกนฺ”ติอาทินา **ตีหิ** **สุจฺริเตหิ**
สีลาทโย **ตโย** **ขนฺธ** **สมถวิปสฺสนา**
ตติยจตฺตถผลานิ **จ** **นิทฺธาเรตฺวา**
ทสฺเสตี, **ตํ** **สุวิญญेยฺยเมว.**

ปทฺฐจฺานสมโรปนและเววจนสมโรปน
 ในสมาโรปนहारวิภังค์นี้ ก็เพื่อแสดง
 หมวดอริชฺฐานแห่งภาวนาสมโรปน
 และปหานสมโรปน และเพื่อแสดง
 การจำแนกชื่อแห่งสมโรปนทั้งสองนั้น.
 ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ภาวนาสมโรปน
 และปหานสมโรปนก็เป็นอันเข้าใจได้
 โดยง่าย ทั้งยังเป็นการสะดวกที่จะให้
 คนอื่นเข้าใจ. สองบทว่า **อิทํ ปทฺฐจฺานํ**
 ความว่า **สุจฺริต ๓** อย่างนี้ชื่อว่าเป็น
 ปทฺฐจฺาน เพราะเป็นที่ตั้งมั่นวิสัยแห่ง
 ศาสนาคือพระโอิวาทของพระพุทธเจ้า
 ทั้งหลาย. ในบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า
กายิกํ เป็นต้น ท่านชกฺขันธ ๓ มีศีลขันธ
 เป็นต้น สมถะและวิปัสสนา และผลที่ ๓
 และที่ ๔ มาแสดงด้วย**สุจฺริต ๓, สุจฺริต ๓**
 นั้น เข้าใจง่ายแล้วทีเดียว.

วณฺเียตีติ **วณฺ,** **วณฺตี,** **วณฺเต** **อิติ** **วา**
วณฺ. **ตตถ** **ยสฺมา** **ปญฺจ** **กามคฺุณา**
กามตณฺุหาย, **นิमितฺตคฺุคาโ** **อนฺุ-**
พฺยณฺชนคฺุคาหสฺส, **อชฺฉตฺตติกพาหิรานิ**
อายตฺนानิ **ตปฺปฏิพฺพนฺุชฺฉนฺุทฺราคาทินิ,**^๑

กิเลส ชื่อว่าวณะ (เพียงดั่งป่า) เพราะ
 อรรถว่า อันสัตว์ย่อมคบหา, อีกอย่าง-
 หนึ่ง ชื่อว่าวณะ เพราะอรรถว่า ย่อม
 คบหาก็คือสมาคม. ในคำว่า เป็นปทฺฐจฺาน
 นั้น เพราะเหตุที่กามคฺุณ ๕ เป็นเหตุแห่ง

^๑ โป. ตสฺส ปฏิพฺพชฺฉนฺุทฺราคาทินิ.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตติอรรณภกา. ป-ท.๒-๑

อนุสยา จ ปริยฎฐานานัน การณานิ
โหนติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทสฺเสตฺถุ “**ปญจ
กามคุณา**”ติอาทิวุตฺตํ.

๕๑. **อัย เวจเนน สมารोปนาคี**
โย “**ราควิราคา เจโตวิมุตติ เสกขผล,**
อนาคามิผล, กามธาทุสมตีกุมนน”ติ
เอเตหิ ปริยายวจนเหหิ ตตฺติยผลสฺส
นิตฺเทโส, ตถา โย “**อวิชฺชาวิราคา**
ปญญาวิมุตติ อเสกขผล, อคฺคผล
อรหตฺต, เตธาทุสมตีกุมนน”ติ เอเตหิ
ปริยายวจนเหหิ จตฺตตฺถผลสฺส นิตฺเทโส,
โย จ “**ปญฺณินทฺริยน**”ติอาทิวุ
ปริยายวจนเหหิ ปญฺญา นิตฺเทโส, อัย
เวจเนหิ จ สมารोปนา.

กามตัณหา, การถือเอานิमितเป็นเหตุ
แห่งการถือเอาอนุพยัญชนะ, आयตนะ
ภายในและภายนอกเป็นเหตุแห่งฉันท-
ราคะซึ่งผูกพันกับอายตนะภายในและ
ภายนอกนั้นเป็นต้น, และอนุสัยกิเลสก็
เป็นเหตุแห่งปริยฎฐานกิเลส, ฉะนั้น
เพื่อแสดงความนั้นท่านจึงกล่าวคำว่า
“**กามคุณ ๕**” เป็นต้น.

๕๑. **หลายบทว่า อัย เวจเนน**
สमारोปนา ความว่า การแสดงผลที่ ๓
ด้วยคำอันเป็นปริยายเหล่านี้ว่า “ชื่อว่า
เจโตวิมุตติ เพราะสํารอกราคะเสียได้
ได้แก่เสกขผล, อนาคามิผล, คือการ
ก้าวล่วงกามธาทุ”, อนึ่ง การแสดงผล
ที่ ๔ ด้วยคำอันเป็นปริยายเหล่านี้ว่า
“ชื่อว่าปัญญาวิมุตติ เพราะสํารอกอวิชชา
เสียได้ ได้แก่อเสกขผล, ผลอันเลิศคือ
พระอรหัต, ได้แก่การก้าวล่วงธาทุ ๓”,
และการแสดงปัญญา ด้วยคำอันเป็น
ปริยายมีอาทิว่า “**อินทรียคือปัญญา**”,
ชื่อว่าเวจจนสมารोปนนะ.

ตสฺมาติห ตฺวํ ภิกฺขุ กาย
 กายานุปฺสฺสี วิหราทีติอาที ลกฺขณหาร-
 วิภังควณฺณนายํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํ.
 เกวลํ ตตฺถ เอกลกฺขณตฺตา อวุตฺตานมฺปิ
 วุตฺตภาวทสฺสนวเสนเว อาคตํ, อิธ
 ภาวนาสมาโรปนวเสนาติ อยเมว
 วิเสโส. กายานุปฺสฺสนา วิเสสโต
 อสฺสุภานุปฺสฺสนา เอว กามราคตเทกฏฺจ-
 กิเลสานํ เอกนฺตปฏิปกฺขชาติ อสฺสุภสญฺญา
 กพพีการาหารปริณฺฑาย ปริพนฺธกิเลสา
 กามุปาทานํ กามโยโค อภิชฺฌากายคนฺโถ
 กามาสโว กาโมโฆ รากสลฺลํ
 รูปธมฺมปริณฺฑาย ปฏิปกฺขกิเลสา
 รูปธมฺเมสุ ราโค จนฺทาคตฺติคมนนฺติ
 เอเตสํ ปาปธมฺมานํ ปหานาย สํวตฺตตฺติ
 อิมมตฺถํ ทสฺเสติ “กาย กายานุปฺสฺสี
 วิหรนฺโต”ติอาทีนา.

พึงทราบคำว่า **ดูกรภิกษุ** เพราะ
 เหตุนั้นแล เรืองพิจารณาเห็นกายในกาย
 อยู่ในธรรมวินัยนี้ เป็นต้น โดยนัยที่ได้
 กล่าวไว้แล้วในการพรรณนาลักษณะหาร-
 วิภังค์. ในการพรรณนาลักษณะหารวิภังค์
 นั้น มาแล้วด้วยอำนาจการแสดงความ
 ที่สมาโรปนะทั้งหลาย ถึงจะไม่ได้กล่าว
 ไว้เพราะมีลักษณะอย่างเดียวกันก็เป็นอัน
 ได้กล่าวด้วยเหมือนกัน. ในสมาโรปน-
 หารวิภังค์นี้ มาแล้วด้วยอำนาจภาวนา-
 สมาโรปนะ (ปลุกภาวนา) เพราะฉะนั้น
 ความต่างกันจึงมีเท่านี้เท่านั้น. ด้วยคำว่า
 “**ตามพิจารณาเห็นกายในกายอยู่**” เป็นต้น
 ท่านแสดงความนี้ว่า กายานุปัสสนา
 ว่าโดยความต่างกันก็คืออสุภานุปัสสนา
 นั้นเอง ย่อมเป็นปฏิบัติโดยส่วนเดียวต่อ
 กิเลส ซึ่งมีสภาวะเป็นกามราคะอย่างเดียว
 เพราะฉะนั้น อสุภสัจญ์ย่อมเป็นไป
 เพื่อละบาปธรรมเหล่านี้คือ กิเลสเครื่อง
 พัวพันการกำหนดรู้อาหารคือคำข้าว
 กิเลสเป็นเหตุถือมั่นคือกาม กิเลสเครื่อง
 ประกอบคือกาม กิเลสเครื่องร้อยรัดกาย
 คืออภิชฌา อาสวะคือกาม ห้วงน้ำคือ
 กาม ลุกศรคือราคะ กิเลสซึ่งเป็น

บริษัทยูไนเต็ดยูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตถา เวทนานุปัสสนา วิเสสโต
ทุกขานุปัสสนาติ, สา :

“โย สุขํ ทุกขโต อทุก
ทุกขมทุกกขิ สลลโต
อทุกขมสุขํ สนตํ
อทุกขิ นํ อนิจฺจโต”ติ^๑

อาทิวจนโต สพพํ เวทนํ “ทุกขน”ติ
ปัสสนนฺตี สุขสญฺญาय เวทนาเหตุ-
ปริญฺญาय ปริพนฺธกิเลสานํ^๒
โคสิลาทีหิ ภวสุทฺธิ โหติติ
เวทนาสุสาเทน ปวตฺตสฺส ภวฺปาทาน-
สงฺขาตสฺส สิลพฺพตฺตฺปาทานสฺส
เวทनावเสน “อนตฺถํ เม อจฺริ”ติ^๓

ปฏิบัติต่อการกำหนดรู้รูปธรรม ความ
กำหนดในรูปธรรม การถึงฉันทาคติ.

อนึ่ง เวทนานุปัสสนา ว่าโดย
ความต่างกันก็คือทุกขานุปัสสนา เหตุนั้น
ทุกขานุปัสสนานั้น เมื่อเห็นอยู่ซึ่งเวทนา
ทั้งหมดว่า “เป็นทุกข์” เพราะพระบาลี
มีอาทิวว่า :

“ถ้าภิกษุใดเห็นสุขโดยความเป็น
ทุกข์ เห็นทุกข์โดยความเป็นลูกศร
เห็นอทุกขมสุขซึ่งมีอยู่นั้นโดยความเป็น
ของไม่เที่ยง” ดังนี้ เป็นต้น.

ย่อมเป็นไปเพื่อละสุขสัญญา กิเลสเครื่อง
พัวพันการกำหนดรู้เหตุแห่งเวทนา การ
ยึดมั่นในศีลพรต กล่าวคือการยึดมั่น
ภพซึ่งเป็นไปแล้วด้วยความพอใจเวทนาว่า
ความหมจดจาดแห่งภพ จะมีได้ก็ด้วยโคศีล
เป็นต้น กิเลสเครื่องร้อยรัดกายคือ
พยาบาทซึ่งเป็นไปแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า

^๑ ส. สพ. ๑๘/๒๕๗, ข. อิติ. ๒๕/๒๖๖.

^๒ โป. ปริพนฺธกิเลสานํ.

^๓ ที. ปา. ๑๑/๒๗๗, อจ. ทสก. ๒๔/๑๖๐,

อภ. ส. ๓๔/๒๕๒, อภ. วิ. ๓๕/๔๕๐, ๕๒๖.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อาทินยปฺปวตฺตสฺส พฺยาปาทกายนฺถสฺส
 โทสสฺสลฺลสฺส เวทนาสฺสาทวเสเนว
 ปวตฺตสฺส ภวโยคภวาสวภโวฆฺมสงฺขาทสฺส
 ภวราคสฺส ภวปริณฺณาย ปริพนฺธ-
 กิเลสานํ^๑ เวทนาวิสยสฺส รากสฺส
 โทสาคติคฺมนสฺส จ ปหานาย สํวตฺตตีติ
 เอตมตฺถํ ทสฺเสตติ “เวทนาสุ
 เวทนานุปสฺสึ”ติอาทินา.

“ผู้นี้ได้ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อ
 เรา” ด้วยอำนาจเวทนา ลูกศรคือโทสะ
 ความกำหนัดในภพ กล่าวคือกิเลสเครื่อง
 ประกอบคือภพ อาสวะคือภพ และห้วง
 น้ำคือภพ ซึ่งเป็นไปแล้วด้วยอำนาจ
 ความพอใจเวทนานั้นเอง กิเลสเครื่อง
 พัวพันการกำหนดรู้ภพ อารมณฺ์แห่ง
 เวทนา รากะและการถึงโทสาคติ
 เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงความนี้ด้วย
 คำว่า “ตามพิจารณาเห็นเวทนาใน
 เวทนาอยู่” เป็นต้น.

ตถา จิตฺตานุปสฺสนา วิเสสโต
 อนิจฺจานุปสฺสนาติ, सा जित्तं
 “อนิจฺจน”ติ ปสฺสนตี ตตฺถ เยภฺยุเยน
 สตฺตา นิจฺจสณฺฺณินฺโถ นิจฺจสณฺฺณาย
 วิณฺณานาหารปริณฺณาย ปริพนฺธ-
 กิเลสานํ นิจฺจาภินเวสปฏิปกฺขโต เอว
 ทิฏฺฐปาทานทิฏฺฐิโยคสีลพฺพตปฺรามาส-
 กายนฺถทิฏฺฐาสวทิฏฺฐโฆฆฺมสงฺขาทาย
 ทิฏฺฐิยา นิจฺจสณฺฺณานิमितฺตสฺส
 “เสยฺโยหมสฺมิ”ติอาทินยปฺปวตฺตสฺส มาน-

อนึ่ง จิตตานุปัสสนาว่าโดยความ
 ต่างกันก็คืออนิจจานุปัสสนา, เพราะ
 ฉะนั้น อนิจจานุปัสสนานั้น เมื่อ
 พิจารณาเห็นจิตว่า “ไม่เที่ยง” ย่อม
 เป็นไปเพื่อละนิจฺจสณฺฺณาวา โดยมากสัตว์
 ทั้งหลายเป็นผู้มีปกติสำคัญในสิ่งที่ไม่เที่ยง
 ว่าเที่ยง กิเลสเครื่องพัวพันการกำหนดรู้
 อาหารคือวิณฺณาน ทิฏฺฐิกล่าวคือทิฏฺฐ-
 ปาทานทิฏฺฐิโยคสีลพฺพตปฺรามาสกาย-
 คณฺเฑทิฏฺฐาสวและทิฏฺฐโฆฆฺมะ เพราะเป็น

^๑ โป. ปริพนฺถกิเลสานํ.
^๒ อภ. สํ. ๓๔/๓๑๓, อภ. วิ. ๓๕/๔๖๘, ๔๗๗, ๕๒๗.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินคัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตติอรรณภกา. ป-ท.๒-๑

สลลสฺส สณฺญาปริณฺญา ยปฏิปกฺข-
กิลีสานํ สณฺญา ย รากสฺส ทิฏฺฐา-
ภินิเวสสฺส อปฺปหีนตฺตา อปฺปชฺชนกสฺส
ภยากตฺติคมฺนสฺส จ ปหานาย สํวตฺตตฺติ-
อิมมตฺถํ ทสฺเสติ “จิตฺเต จิตฺตานุ-
ปฺปสฺส”ติอาทินา.

ตถา ธมฺมานุปฺปสฺสนา วิเสสโต
อนตฺตสณฺญาติ,^๑ สา สงฺขารेषु
อตฺตสณฺญา ย มโนสณฺเจตนาหาร-
ปริณฺญา ย ปฏิปกฺขกิลีสานํ สกฺกาย-
ทิฏฺฐิยา “อิทฺเมว สจฺจน”ติ^๒ ปวตฺตสฺส
มิจฺฉาภินิเวสสฺส มิจฺฉาภินิเวสเหตุกาย
อวิชฺชาโยคอวิชฺชาสวอวิชฺโชฆโมหสลล-
สงฺขาทาย อวิชฺชาย สงฺขารปริณฺญา
ปริพนฺธกิลีสานํ สงฺขารेषุ รากสฺส
โมหาคตฺติคมฺนสฺส จ ปหานาย สํวตฺตตฺติ

ปฏิปักษต่อความยึดมั่นว่าเที่ยง เหตุแห่ง
ความสำคัญว่าเที่ยง ลุกศรคือมานะซึ่ง
เป็นไปแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า “เราเป็น
ผู้ประเสริฐกว่าเขา” กิลีสซึ่งเป็นปฏิปักษ
การกำหนดรู้สัญญา ความกำหนด
สัญญา ความถึมั่นด้วยทิจฺฐิ กิลีส
เป็นเหตุเกิดขึ้น เพราะยังละไม่ได้และ
การถึงภยากติ เพราะฉะนั้น ท่านจึง
แสดงความนี้ด้วยคำว่า “ตามพิจารณา
เห็นจิตในจิตอยู่” เป็นต้น.

อนึ่ง ธมฺมานุปฺปสฺสนาว่าโดยความ
ต่างกันก็คืออนัตตสัญญา, เพราะฉะนั้น
อนัตตสัญญานั้นย่อมเป็นไปเพื่อละความ
สำคัญว่าเป็นตนในสังขารทั้งหลาย กิลีส
อันเป็นปฏิปักษต่อการกำหนดรู้อาหารคือ
มโนสณฺเจตนา สกฺกายทิจฺฐิ ความถึมั่น
ผิดซึ่งเป็นไปแล้วว่า “สิ่งนี้ เท่านั้นจริง”
อวิชชากล่าวคือกิลีสเครื่องประกอบคือ
อวิชชา อาสวะคืออวิชชา ห้วงน้ำคือ
อวิชชา และลูกศรคือโมหะ กิลีสซึ่งเป็น

^๑ อนตฺตานุปฺปสฺสนาติ (?)

^๒ ม. ม. ๑๓/๒๖๕, ม. อ. ๑๔/๓๓.

อิมมตถํ ทสฺเสติ “**ธมฺเมสุ ธมฺมานุปฺสฺสึ**
วิหรนฺโต”ติอาทินา. เสสํ อุตฺตทานเมว.

เครื่องพัวพันการกำหนดรู้สังขาร ความ
กำหนดในสังขารและการถึงโมหาคติ
เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงความนี้ ด้วย
คำว่า “**ตามพิจารณาเห็นธรรมในธรรม
อยู่**”. คำที่เหลือมีเนื้อความตั้งทั้งนั้น.

สมาโรปนหารวิภังควณฺณนา

พรรณนาสมาโรปนหารวิภังค์ จบ

นิฏฺฐจิตา

นิฏฺฐจิตา จ หารวิภังควณฺณนา.

และการพรรณนาหารวิภังค์ จบ.

๑. เทศนาหารสมุปาตวณฺณนา

เอวํ สุปริกมฺมกตาย ภูมียา
 นานาวณฺณานิ มุตฺตปฺปฺพานิ ปกิริณฺโต
 วยิ สฺสฺสฺกฺขิตฺติปฺปาจริยวิจาริตฺเตสุ
 สฺรุตฺตสฺสวณฺณาลงฺกาเรสุ นานาวิธ-
 รัสสิชาลสมุชฺชลา นิ วิวิธานิ มณฺธิรตนา นิ
 พนฺธนฺโต วยิ มหาปจฺวี ปรีวตฺเตตฺวา
 ปฺปฺปฏโกชฺชํ ชาทาเปนฺโต วยิ
 โยชนิกมธฺคณฺฑํ ปิเพตฺวา สุมธฺรฺสํ
 ปาเยนฺโต วยิ จ อายสฺมา มหากจฺจาโน
 นานาสฺตฺตปเทเส อุกาหรนฺโต โสฬส
 หารเ วิภชิตฺวา อิทานิ เต เอกสฺมีเยว
 สฺตฺเต โยเชตฺวา ทสฺเสนฺโต หาร-
 สมุปาตวารี อารภิ. อารภนฺโต จ
 ยายํ นิทฺเทสวาเร :

๕๒. “โสฬส หารา ปจฺมํ
 ทิสโลจนฺโต^๑ ทิสา วิโลเกตฺวา
 สงฺขิปฺปิย องฺกุเสน หิ
 นเยหิ ตีหิ นิทฺทิสเส สฺตฺตนฺ”ติ

๑. พรรณนาเทศนาหารสัมปาทะ

ท่านพระมหากัจจายนะ ครั้น
 จำแนกหาระ ๑๖ ยกตัวอย่างส่วนแห่ง
 พระสูตรต่าง ๆ ราวกะว่าเกลียดดอกไม้
 ที่บ้านแล้วมีสีต่าง ๆ บนพื้นดินที่ปรับปรุง
 ดีแล้ว ประหนึ่งว่าผูกแก้วมณีชนิดต่าง ๆ
 ซึ่งรุ่งเรืองด้วยชายแห่งรัศมีนานาพรรณ
 ในบรรดาเครื่องประดับซึ่งเป็นทองคำสุก-
 อร่ามที่นายช่างผู้จบศิลปศาสตร์ได้คัด-
 เลือกไว้ เหมือนกับพลิกมหาปฐพีแล้วให้
 เคี้ยวรสถ้วนดิน และเปรียบเสมือน
 บิบริงผึ้งซึ่งกว้างใหญ่ตั้งโยชน์ แล้วให้
 ตีมรสน้ำหวานอย่างดี อย่างนี้แล้ว บัดนี้
 เมื่อจะแสดงประกอบหาระเหล่านั้นไว้ใน
 พระสูตรเดียวเท่านั้น จึงได้เริ่มหาร-
 สัมปาทวาร. ก็เมื่อจะเริ่มจึงกล่าวคาถา
 ในนิทเทสวารว่า :

๕๒. “พึงประกอบหาระ ๑๖ ก่อน พึง
 ตรวจสอบธรรมที่เป็นทิศ ด้วยทิส-
 โลจนนัย แล้วชักมาด้วยอังฺกุสนนัย
 ขยายความสุตตะ (พระพุทฺทวจนฺ)๑
 ด้วยนัยทั้ง ๓ เกิด” ดังนี้

^๑ ไป. ทิสโลจนเนน.

คาถา วุตตา. ยสุมา ตัม หารวิภังค-
 วาโร นปโยเชติ, วิปุกิณณวิสยตตะ,
 นยวิจารสฺส จ อนฺตริตตตะ. อนเเกหิ
 สุตตปเทเสหิ หารานํ วิภาคทสฺสนเมว
 หิ หารวิภังควาโร. หารสมฺปาตวาโร
 ปน ตัม ปโยเชติ, เอกสฺมีเยว สุตตปเทเส
 โสฬส หารเ โยเชตฺวาว ตทนนฺตรํ
 นยสมฺภูจฺจานสฺส กถิตตตะ. ตสฺมา
 “โสฬส หารา ปจฺมน”ติ คถํ
 ปจฺจามสฺสิตฺวา “ตสฺสา นิตฺเทโส กุหิ
 ทฏฺจพฺโพ, หารสมฺปาเต”ติ อาห.
 ตสฺสตฺเถ : “ตสฺสา คาทาย นิตฺเทโส
 กตฺถ ทฏฺจพฺโพ”ติ. เอเตน สุตเตสฺ
 หารานํ โยชนานยทสฺสนํ หาร-
 สมฺปาตวาโรติ ทสฺเสติ. หารสมฺปาต-
 ปทสฺส อตฺเถ วุตฺโตเอว.

เพราะเหตุที่หารวิภังควารมิได้ประกอบ
 คาทานั้น เพราะยังมีหมวด (วิสัย) ธรรม
 กระจัดกระจายอยู่ และเพราะยังมีการ
 พิจารณานัยคั่นอยู่. จึงอยู่ การแสดง
 จำแนกหารวิภังค์ด้วยสุดบทเป็นอันมาก
 นั้นเองชื่อว่าหารวิภังควาร. ส่วนหาร-
 สัมปาตวารประกอบเข้าเป็นคาทานั้น ก็
 เพราะท่านประกอบหาระ ๑๖ เข้าในส่วน
 แห่งสูตรเดียวเท่านั้น ต่อจากนั้นจึงได้
 กล่าวสมฺภูจฺจานแห่งนัย. ฉะนั้น ท่าน
 ถือเอาเฉพาะคาทาว่า “บัณฑิตพึงประกอบ
 หาระ ๑๖ ก่อน” แล้วกล่าวว่า “พึงเห็น
 นิตฺเตศแห่งคาทานั้นในที่ไหน, เห็นได้ใน
 หารสัมปาตะ” ความแห่งค่านั้นว่า “พึง
 เห็นนิตฺเตศแห่งคาทานั้น ในที่ไหน” ดังนี้.
 ด้วยคำนี้ท่านย่อแสดงว่า การแสดง
 โยชนานัยแห่งหาระไว้ในพระสูตรชื่อว่า
 หารสัมปาตวาร. ความแห่งบทว่า หาร-
 สัมปาตะ ท่านได้กล่าวไว้แล้วเหมือนกัน.

อรกฺขิตน จิตฺเตนาติ จกฺขุ-
 ทวาราทิสฺส สติอารกฺขามาเวน
 อคฺคฺเตน จิตฺเตน. มิจฺฉาทิฏฺฐิตฺเตนาติ
 สสฺสตาทิมิจฺฉาภินิเวสทฺฐิตฺเตน. ถีนมิทฺธา-

สองบทว่า อรกฺขิตน จิตฺเตน
 แปลว่า มิจิตมิได้คุ้มครองแล้วในจักขุ-
 ทวารเป็นต้น ด้วยความเป็นธรรมเครื่อง
 รักษา คือสติ. บทว่า มิจฺฉาทิฏฺฐิตฺเตน

บริษัทยูไนเต็คคอมมิวนิเคชั่น อินด์สตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จ วิเสโส อธิฏฐานภาเวน โวหริยิตติ
 อาห “สญญํ จิตฺตํ ทิฏฺฐิมิตฺติ”ติ. ตํ
 “วิปลาสยตี”ติ ปเทน สมฺพนฺธิตพฺพํ.
 เตสุ สญฺญาวิปลาสโส สพฺพมฺทุกโก,
 อนิจฺจาติกสฺส วิสยสฺส มิจฺฉาวเสน
 อฺปฏฺฐิตาการคฺคหณมตฺตํ มิคโปตกาณํ
 ตินฺปุริสเกสุ ปุริโสติ อฺปฺปนฺนสญฺญา
 วย. จิตฺตวิปลาสโส ตโต พลวตโร,
 อมฺนิอาทิกเก วิสเย มณฺนิอาทิกกาเรน
 อฺปฏฺฐจหนฺเต ตถา สนฺนิฏฺฐาณํ วย
 นิจฺจาทิตฺโต สนฺนิฏฺฐาณมตฺตํ. ทิฏฺฐิ-
 วิปลาสโส ปนฺ สพฺพพลวตโร ยํ ยํ
 อารมฺมณํ ยถา ยถา อฺปฏฺฐจติ, ตถา
 ตถา นํ สสฺสตาทิวเสน “อิทเมว สจฺจํ
 โมชมณฺณนฺ”ติ อภินิวิสฺนฺโต ปวตฺตติ.
 ตตฺถ สญฺญาวิปลาสโส จิตฺต-
 วิปลาสสฺส การณํ, จิตฺตวิปลาสโส
 ทิฏฺฐิวิปลาสสฺส การณํ โหติ.

กันข้ามเป็นลักษณะ”. ท่านถือเอาธรรม ๓
 มีสัญญาเป็นต้นทั้งหมด โดยความเป็น
 ธรรมเสมอกันกับวิปลาส แล้วจึงถาม
 ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งวิปลาสนั้นว่า “ยอมเห็น
 ฉลาดเคลื่อนซึ่งอะไร”. อนึ่ง กล่าวความ
 ต่างกันแห่งความเป็นธรรมเสมอกันโดย
 ธรรมเป็นที่ตั้ง ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
 “สญญํ จิตฺตํ ทิฏฺฐิมิตฺติ”. พึงเชื่อมบทว่า
 “สญญํ” เป็นต้นนั้น เข้ากับบทว่า
 “วิปลาสยตี”. บรรดาวิปลาส ๓ อย่าง
 นั้น สัญญาวิปลาสเพลากว่าวิปลาส
 ทั้งปวง, คือเป็นเพียงการถือเอาอาการที่
 ปรากฏแห่งอารมณ์มีไม่เที่ยงเป็นต้น ด้วย
 อำนาจเห็นผิดเหมือนความสำคัญที่เกิดขึ้น
 ในหุนคนที่ทำมาจากหญ้าเพื่อ (หลอก)
 ลูกเนื้อว่า เป็นคน. จิตวิปลาสมีกำลังกว่า
 สัญญาวิปลาสนั้น, คือเป็นเพียงการ
 ตกลงใจ (ในรูปขันธ์เป็นต้น) ว่าเที่ยง
 เป็นต้น เหมือนเมื่อวัตถุที่เป็นอารมณ์มี
 วัตถุที่ไม่ใช่แก้วมณีเป็นต้น ปรากฏอยู่
 โดยอาการเป็นแก้วมณีเป็นต้น ก็ตกลงใจ
 เช่นนั้น. ส่วนทิจฺฐิวิปลาสนั้นมีกำลังกว่า
 วิปลาสทั้งปวง ย่อมยึดมั่นอารมณ์ตาม
 ที่ปรากฏอยู่เป็นไปด้วยอำนาจเห็นว่าเที่ยง

บริษัทยูไนเต็ดคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ของสัตว์ผู้อุบัติขึ้นมาโดยไม่แยกกาย จึง
กล่าวว่า “**ทิจฺฉินิวุตฺตํ ๗เป๗ อดฺดา**”

โย **ทิจฺฉินิวุตฺตํ** “อนิจฺเจ
นิจฺจํ, อนตฺตนิ อดฺดา”ติ ปวตฺตมปิ
วิปลาสทวํ สนฺธายาห “**โส อดิตํ
รูปํ ๗เป๗ อดิตํ วิญฺญาณํ อดฺตโต
สมนุสฺสตี**”ติ. เอเตน อฏฺฐารสวิโรปิ
ปุพฺพนฺตานุกปฺปิภาวโท ปจฺฉิมาณํ
ทวิเนน วิปลาสานํ วเสน โหตีติ
ทสฺเสตี. **ตณฺหาวิปลาสโต** ตณฺหา-
มฺลโก วิปลาส. “**อสุภํ สุภํ, ทุกฺเข
สุขนุ**”ติ. **เอตํ วิปลาสทวํ สนฺธาย
วทตี. อนาคตํ รูปํ อภินนฺทตีติ**
อนาคตํ รูปํ ทิจฺฉาภินนฺททวเสน
อภินนฺทตี. **อนาคตํ เวทนํ, สญฺญํ,
สขฺขาร, วิญฺญาณํ อภินนฺทตีติ**
เอตฺถาปิ **เอเสว นโย. เอเตน**
จตฺตจตฺตาฬิวิโรปิ **อปฺรณฺตานุกปฺปิภา-**
วาทโท **เยภฺยุเยน ปริมาณํ ทวิเนน**
วิปลาสานํ วเสน โหตีติ ทสฺเสตี.
เทว ฌมฺมา จิตฺตสฺส อุกฺกุภิเสสชาติ
เอวํ ปรมสวาชฺชสฺส วิปลาสสฺส
มฺลการณนฺติ วิเสสโต เทว ฌมฺมา

ด้วยคำว่า **ทิจฺฉินิวุตฺตํ** ท่านกล่าว
หมายถึงวิปลาส ๒ อย่าง แม้ที่เป็นไป
แล้วในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่ไม่ใช่
ตัวตนว่าเป็นตัวตน. “**ทิจฺฉินิวุตฺตํ**
ย่อมพิจารณาเห็นรูปที่ล่วงแล้วว่าเป็นตัวตน
๗ล๗ ย่อมพิจารณาเห็นวิญฺญาณที่ล่วง
แล้วว่าเป็นตัวตน”. ด้วยคำนี้ท่านแสดงว่า
การกล่าวกำหนดตามที่สุดเบื้องต้น แม้
ทั้ง ๑๘ อย่าง ย่อมมีได้ด้วยอำนาจวิปลาส
๒ ข้อหลัง. บทว่า **ตณฺหาวิปลาสโต**
ได้แก่ วิปลาสที่เป็นมฺลรากแห่งตณฺหา.
คำว่า “**ย่อมพิจารณาเห็นในสิ่งไม่งาม**
ว่างาม, ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข”
ท่านกล่าวหมายถึงวิปลาส ๒ อย่าง.
หลายบทว่า **อนาคตํ รูปํ อภินนฺทตี**
ความว่า ย่อมยินดีรูปที่ยังมาไม่ถึงด้วย
อำนาจการยินดีด้วยทิจฺฉิ. แม้ในคำว่า
ย่อมยินดีเวทนา สญฺญา สขฺขาร
วิญฺญาณที่ยังมาไม่ถึง ก็นัยนี้เหมือนกัน.
ด้วยปาฐะว่า “**โย ตณฺหาวิปลาสโต**”
เป็นต้นนี้ ท่านแสดงว่า การกล่าว

บริษัทยูไนเต็ดคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จิตตสฺส อุกฺกเกสสา ตณฺหา จ
อวิชา จาติ เต สรูปโต ทสฺเสติ.
 ตาหิ วิสุชฺฌนฺตํ จิตฺตํ วิสุชฺฌตีติ
 ปฏิปกฺขวเสนปี ตาสํ อุกฺกเกสสภาวํเยว
 วิภาเวติ, น หิ ตณฺหาอวิชาสฺส
 ปหีนาสฺส โภจิ สงฺกิลฺลธรรมโม น
 ปหียตีติ ยถา จ วิปลุลาสาณํ มุลการณํ
 ตณฺหาวิชา, เอวํ สกฺลสฺสาปี วฏฺฏสฺส
 มุลการณนฺติ ยถานุสนธิनाव คากํ
 นิฏฺฐเปตฺตุ “เตสนฺ”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ
 เตสนฺติ เยสํ อรกฺขิตํ จิตฺตํ
 มิจฺฉาทิฏฺฐิตตณฺจ, เตสํ. “**อวิชานี-**
วรรณนุ”ติอาทินา มารสฺส วสคมเนน
 อนาทิมติสฺสारे สฺสรณนฺติ ทสฺเสติ.

กำหนดตามที่สุดเบื้องปลายแม้มี ๔๔ อย่าง
 ย่อมมีได้ด้วยอำนาจวิปลาส ๒ ข้อแรก.
 ข้อว่า **ธรรม ๒ เป็นธรรมเครื่อง**
เศร้าหมองแห่งจิต ได้แก่ ธรรม ๒ คือ
ตัณหา ๑ อวิชา ๑ เป็นธรรมเครื่อง
 เศร้าหมองแห่งจิตโดยต่างกันว่า เป็น
 มูลเหตุแห่งวิปลาสซึ่งมีโทษอย่างยิ่งอย่างนี้
 เพราะเหตุนี้ท่านจึงแสดงธรรม ๒ นั้น
 โดยสรุป. ข้อว่า **จิตเมื่อจะหมดจดย่อม**
หมดจดจากตัณหาและอวิชาทั้งสองนั้น
 ท่านอธิบายถึงความที่ตัณหาและอวิชา
 ทั้งสองนั้นเป็นธรรมเครื่องเศร้าหมองนั้น-
 เอง แม้ด้วยอำนาจความเป็นปฏิปักษ์,
 เพราะว่าเมื่อพระโยคาวจรละตัณหาและ
 อวิชาไม่ได้ ก็ย่อมละสังกิลลธรรม
 ไม่ได้ เพราะฉะนั้นเพื่อจะตั้งคาถาตาม
 อนุสนธินั้นแล้วว่า ตัณหาและอวิชาเป็น
 มูลเหตุแห่งวิปลาสแม้ทั้งสิ้น เหมือนเป็น
 มูลเหตุแห่งวิปลาส จึงกล่าวคำว่า “เตส”
 เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **เตส**
 ได้แก่ จิตยังไม่ได้รักษาจากกิเลส
 เครื่องร้อยรัดคือ ตัณหาเหล่าใด และถูก
 มิจฉาทิฐิขจัดแล้ว, แห่งกิเลสเครื่องร้อยรัด
 คือตัณหาเหล่านั้น. ด้วยบทว่า **อวิชานี-**

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ถีนมิทฺฐาภิกฺขุเตนาคี เอตถ “ถีนํ
 นามาทิอาทินา ถีนมิทฺฐานํ สรูปํ
 ทสฺเสติ. เตหิ จิตฺตสฺส อภิกฺขุตา
 สุวิญญेยยาวาติ ตํ อนามสิตฺวา
 กิเลสमारคฺคหเนเนว ตํนิมิตฺตา
 อภิสงฺขารมารขนฺธमारมจฺจุมารา คหิตา
 เอวาติ “กิเลสमारสฺส จ สत्ตมารสฺส
 จา”ติ จ-สทฺเทเน วา เตสมฺปิ คหณํ
 กตฺตติ ทฏฺจพฺพํ. โส หิ นิรุโต
 สํสाराภิกฺขุโขติ โส มารวสํ คโต,
 ตโต เอว นิรุโต กิเลสฺสเห ยาว น
 มารพฺนฺธนํ ฉิซฺชติ, ตาว สํสारा-
 ภิกฺขุโขว โหติ, น วิสงฺขาราภิกฺขุโขติ
 อธิปฺปาโย. อิมานิ ภควตา เทว
 สจฺจจานิ เทสิตานิ. กถํ เทสิตานิ ?

พรรณานํ เป็นต้น ท่านแสดงว่าเป็น
 เครื่องกันนในสังสารที่รู้เบื้องต้นมิได้เพราะ
 ตกอยู่ในอำนาจแห่งมาร.

ในบทว่า ถีนมิทฺฐาภิกฺขุเตน นี้
 ท่านแสดงรวมกิเลสเครื่องกันคือถีนมิทฺฐะ
 ด้วยคำว่า “ชื่อว่าถีนะ” เป็นต้น. ความ
 ที่จิตถูกถีนะและมิทฺฐะนั้นครอบงำได้ง่าย
 เพราะฉะนั้น พึงเห็นว่า ท่านไม่ได้
 พาดพิงถึงความที่จิตถูกถีนะและมิทฺฐะ
 ครอบงำนั้น กระทำการระบุดึงอภิสังขาร
 มารเป็นต้นเมื่อนั้นว่า ท่านระบุดึงเฉพาะ
 อภิสังขารมาร ขันธมาร และมัจจุมาร
 ซึ่งมีถีนะและมิทฺฐะนั้นเป็นนิमितเท่านั้น
 ด้วยการระบุดึงกิเลสมารอย่างเดียว หรือ
 ด้วย จ ศัพท์ว่า “กิเลสमारสฺส จ
 สत्ตมารสฺส จ”. หลายบทว่า โส หิ
 นิรุโต สํสाराภิกฺขุโข แปลว่า ผู้นั้นได้
 ไปสู่อำนาจของมาร, เพราะได้ไปสู่อำนาจ
 ของมารนั้นแล จึงถูกกิเลสหุ้มห่อ เป็น
 ผู้มุ่งหน้าตรงต่อสังสาร, อธิบายว่า
 ไม่ได้มุ่งตรงต่อพระนิพพานอันปราศจาก
 สังขารตราบเท่าที่ยังตัดบ่วงมารไม่ได้.
 พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสัจจะ ๒ ข้อนี้
 ไว้. ทรงแสดงไว้อย่างไร ?

บริษัทยูไนเต็คคอมมิวนิเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตถ ทูริชา กถา อภิธมฺม-
 นิสฺสิตา จ สุตตฺตนิสฺสิตา จ. ตาสุ
 อภิธมฺมนิสฺสิตา นาม **อรกฺขิตฺเตน**
จิตฺเตนาติ รตฺตมฺปิ จิตฺตํ อรกฺขิตํ,
 ทุฏฺฐมฺปิ จิตฺตํ อรกฺขิตํ, มุพฺพมฺปิ
 จิตฺตํ อรกฺขิตํ. ตตถ รตฺตํ จิตฺตํ
 อฏฺฐนฺนํ โลกสฺส หคฺตจิตฺตูปฺปาทานํ วเสน
 เวทิตพฺพํ, ทุฏฺฐํ จิตฺตํ ทูรินฺนํ
 ปฏฺฐิมจิตฺตูปฺปาทานํ วเสน เวทิตพฺพํ,
 มุพฺพํ. จิตฺตํ ทูรินฺนํ โมฆุห-
 จิตฺตูปฺปาทานํ วเสน เวทิตพฺพํ. ยาว
 อิมํสํ จิตฺตูปฺปาทานํ วเสน อินฺทฺริยานํ
 อคฺคตฺติ อโคปายนา อปาลนา^๑
 อนารกฺขา สติไวสฺสคฺโค ปมาโท
 จิตฺตสฺส อสฺวโร, เอวํ อรกฺขิตํ จิตฺตํ
 โหติ. มิจฺฉาทิฏฺฐิจิตฺตํ นาม จิตฺตํ จตฺนฺนํ
 ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตจิตฺตูปฺปาทานํ วเสน
 เวทิตพฺพํ, ถีนมิทฺฐาทิฏฺฐิตํ นาม จิตฺตํ
 ปญฺจนฺนํ สสงฺขาริกากุสฺลจิตฺตูปฺปาทานํ
 วเสน เวทิตพฺพํ. เอวํ สพฺเพปิ
 อคฺคหิตคฺคหเนน ทฺวาทส อกุสฺล-
 จิตฺตูปฺปาทา โหนฺติ. เต “กตเม

ในสัจจะ ๒ ข้อนั้น ตรัสกถาไว้
 ๒ ส่วน คือส่วนหนึ่งเกี่ยวกับพระอภิธรรม
 ส่วนหนึ่งเกี่ยวกับพระสูตร. ในกถา ๒
 ส่วนนั้น กถาที่ชื่อว่าเกี่ยวกับพระอภิธรรม
 มีดังนี้ว่า บาทพระคาถาว่า **อรกฺขิตฺเตน**
จิตฺเตน ความว่า จิตที่ถูกกิเลสข่มแล้ว
 กิตี ถูกกิเลสประทุษร้ายแล้วกิตี ที่ลุ่มหลง
 กิตี ชื่อว่า จิตยังไม่ได้รักษา. ใน ๓ อย่าง
 นั้น จิตที่ถูกกิเลสข่มแล้ว ฟังทราบ
 ด้วยอำนาจจิตตูปบาทที่สหระคตด้วยโลภะ
 ๘ ดวง, จิตที่ถูกกิเลสประทุษร้ายแล้ว
 ฟังทราบด้วยอำนาจจิตตูปบาทที่สหระคต
 ด้วยปฏิมะ ๒ ดวง, จิตที่ลุ่มหลงฟังทราบ
 ด้วยอำนาจจิตตูปบาทที่สหระคตด้วยโมหะ
 ๒ ดวง. จนถึงความไม่ปกป้อง ไม่
 ค้ำครอง ไม่ป้องกัน ไม่รักษาอินทรีย์
 ความปล่อยสติ ความประมาท ความไม่
 สรรวมจิต ด้วยอำนาจจิตตูปบาทเหล่านี้,
 ด้วยอาการอย่างนี้ก็ชื่อว่า เป็นจิตที่ยังไม่ได้
 รักษา. จิตชื่อว่า เป็นมิจฉาทิฏฺฐิ ฟังทราบ
 ด้วยอำนาจจิตตูปบาทที่สัมปยุตด้วยทิจฺฐิ ๔
 ดวง, จิตชื่อว่า ถูกถีนมิทฺฐะครอบงำ

^๑ ไป. อปายลนา.

เนตติอรรณภคา. ป-ท.๒-๒

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ธมฺมา อกุสลา? ยสฺมี สมเย อกุสลํ
จิตฺตํ อุปปนฺนํ โหติ”ติอาทีนา
จิตฺตูปปาตกณฺเฑ^๑ อกุสลจิตฺตูปปาต-
เทศนาวเสน วิตุถารโต วุตตพฺพา.
มารสฺสาติ เอตถ ปณฺจ มารา. เตสุ
กิเลสมารสฺส จตฺนุนํ อาสวานํ จตฺนุนํ
โอฆานํ จตฺนุนํ โยคานํ จตฺนุนํ
คนฺถานํ จตฺนุนํ อุปาทานานํ อฏฺฐนฺนํ
นีวรนํ ทสฺนุนํ กิเลสวัตถุนํ วเสน
อาสวโคจฺจนฺกาทีสุ^๒ วุตตนเยน, ตถา
“ชาติมโท โคตฺตมโท อารอคฺยมโท”ติ-
อาทีนา **ขุทฺทกวัตถุวิภงฺเก**^๓ อากตฺตานํ
สจฺจตฺนุนํ กิเลสานญฺจ วเสน วิภาโค
วุตตพฺโพ. อยํ ตาเวตถ อภิธมฺม-
นิสฺสิตา กถา.

พึงทราบด้วยอำนาจอกุศลจิตตูปบาท
ฝ่ายสังขาริก ๕ ดวง. เพราะถือเอาจิต
ที่ยังไม่ได้ถือเอา จิตที่ว่ามาแม้ทั้งหมดจึง
รวมเป็นอกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ดวง ดัง
พรรณนามาจะนี้. อกุศลจิตตูปบาททั้ง
๑๒ ดวงนั้น ควรจะกล่าวโดยพิสดาร
ด้วยอำนาจการแสดงอกุศลจิตตูปบาทใน
จิตตูปบาทกัณฑ์ โดยนัยเป็นต้นว่า “ธรรม
เป็นอกุศลเป็นไฉน? ในสมัยใด อกุศลจิต
เกิดขึ้นแล้ว”. ในคำว่า **มารสฺส** นี้ ได้แก่
มาร ๕. ในบรรดามาร ๕ นั้น กิเลสมาร
ควรกล่าวจำแนกด้วยอำนาจอาสวะ ๔
โอฆะ ๔ โยคะ ๔ คันถะ ๔ อุปาทาน
๔ นีวรณ์ ๘ กิเลสวัตถุ ๑๐ โดยนัยที่
กล่าวไว้แล้วในอาสวโคจจนกเป็นต้น, และ
ด้วยอำนาจกิเลส ๗ ซึ่งมาแล้วใน**ขุทฺทก-
วัตถุวิภังค์** โดยนัยเป็นต้นว่า “ความ
มัวเมาในชาติ ความมัวเมาในโคตร
ความมัวเมาในความไม่มีโรค” ก็เช่นนั้น.
ในกถาสองอย่างนี้ เป็นกถาที่เกี่ยวกับ
พระอภิธรรมก่อน.

^๑ อภ. ส. ๓๔/๑๐๘.

^๒ อภ. ส. ๓๔/๓,๒๘๕.

^๓ อภ. วิ. ๓๕/๔๖๗.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สุดตณฺตนิสฺสิตา^๑ ปน อรฺกฺขิตฺเตน
 จิตฺเตนาติ จกฺขุณา รูปี ทิสฺวา
 นิमितฺตคฺคาหิ โหติ อนุพฺยณฺชนคฺคาหิ,
 ยตฺวาธิกรณเมณฺ์ จกฺขุณฺทริยํ อสฺวํ
 วิหรนฺตุ อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปापกา
 อกฺุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยํ, ตสฺส
 สํวราย น ปฏิปชฺชติ, น รกฺขติ
 จกฺขุณฺทริยํ, จกฺขุณฺทริเย น สํวริ
 อาปชฺชติ. โสเตน ๗เปยฺ ฌาเนน,
 ชิวฺหาย, กาเยน, มนฺสา ๗เปยฺ
 มนินฺทริเยน สํวริ อาปชฺชติ.^๒ เอวํ
 อรฺกฺขิตํ จิตฺตํ โหติ. **มิจฺฌาทิฏฺฐิหเตน**
จาติ มิจฺฌาทิฏฺฐิหตํ นาม จิตฺตํ
 ปุพฺพนฺตกฺปฺปนวเสน วา อปรนฺตกฺปฺปน-
 วเสน วา ปุพฺพนฺตาปรนฺตกฺปฺปนวเสน
 วา มิจฺฌาภินิวิสนฺตสฺส อโยนิโส
 อุมฺมุชฺชนฺตสฺส “สสฺสโต โลโกติ วา
 ๗เปยฺ เนา โหติ น น โหติ
 ตถาคโต ปรมฺรณา”ติ^๓ วา ยา
 ทิฏฺฐิ, ตาย หตํ อฺุพฺหตํ, ยา จ โข

ส่วนกถาที่เกี่ยวกับพระสูตร ข้าพ-
 เจ้าจะกล่าวต่อไป. ข้อว่า **มิจิตฺมิได้รักษา**
 คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุ
 แล้วถือโดยนิमित ถือโดยอนุพยัญชนะ,
 เหล่าอกุศลธรรมอันลามกคืออภิชฌาและ
 โทมนัส ย่อมไหลไปตามบุคคลผู้ไม่
 สำรวมจักขุทริย มีจักขุทริยที่ไม่ได้
 สำรวมเป็นเหตุ, เธอไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวม
 จักขุทริยนั้น, ไม่รักษาจักขุทริย,
 ไม่ถึงความสำรวมในจักขุทริย. ได้ยิน
 เสียง ด้วยโสตะ...ดมกลิ่นด้วยฆานะ...ลิ้ม
 รสด้วยชีวหา...ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วย
 กาย... รู้ธรรมารมณด้วยใจ ถือโดยนิमित
 ถือโดยอนุพยัญชนะ เหล่าอกุศลธรรมอัน
 ลามกคืออภิชฌาและโทมนัสไหลไปตาม
 บุคคลผู้ไม่สำรวมมโนทริย มีมโนทริย
 ที่ไม่ได้สำรวมเป็นเหตุ, เธอไม่ปฏิบัติเพื่อ
 สำรวมมโนทริยนั้น, ไม่รักษามโนทริย
 ไม่ถึงความสำรวมในมโนทริย. ด้วย
 อาการดังพรรณนามาฉะนี้ ชื่อว่าเป็นจิต

^๑ ม. ม. ๑๒/๔๑๑, อัง. เอกาทสก. ๒๔/๓๗๘.

^๒ ม. ม. ๑๒/๔๑๒, ๔๕๒, ๔๕๕, ม. ม. ๑๓/๕๘๔.

ม. อ. ๑๔/๒๐, ๘๒.

^๓ อภิ. วิ. ๓๕/๕๐๕, พุ. ป. ๓๑/๒๒๖

“อิมา จตฺตารโ สสฺสทวาทา ๗เปย
 ปญจ ปรมทิจฺจธมฺมณีพฺพานวาทา”ติ
 พรหมชาเล^๑ ปญจตฺตเย^๒ จ อากตา
 ทฺวาสญฺจิทฺติญฺจโย, ตาสํ วเสน
 จิตฺตสฺส มิจฺฉาทิจฺฉิตฺตภาโว กเถตฺตพฺโพ.

มิได้รักษา. บทว่า มิจฉาทิจฉิตฺตภาโว จ
 ได้แก่ จิตของบุคคลผู้ยึดถือผิดอุบัติขึ้น
 มาโดยไม่แยบคาย ด้วยอำนาจการ
 กำหนดที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องปลาย
 หรือทั้งที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลาย ชื่อว่า
 ถูกมิจฉาทิจฉิตฺตภาโว หรือจิตของบุคคล
 ผู้ยึดถือผิดอุบัติขึ้นมาโดยไม่แยบคายว่า
 “โลกเที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป
 ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หา
 มิได้” ถูกทิจฉิตฺตภาโว คือเข้าไปขจัดแล้ว,
 อนึ่ง พึงกล่าวความที่จิตถูกมิจฉาทิจฉิตฺตภาโว
 ด้วยอำนาจทิจฉิตฺตภาโว ๖๒ ที่มาแล้วในพรหมชาล-
 สุตฺร และในปัญจตฺตเยสุตฺรว่า “สสฺสทวาทะ
 ๔ นี้ ฯลฯ ปรมทิจฺจธมฺมณีพฺพานวาทะ
 ๕” ดังนี้.

ถีนมิตฺตทิกฺขณญฺเจตฺตนาติ ถีนํ นาม
 จิตฺตสฺส อกมฺมณฺณตฺตา. มิตฺตํ นาม
 เวทนาทิกฺขณญฺเจตฺตยสฺส อกมฺมณฺณตฺตา.
 ตถา ถีนํ อนุสฺสาหสํหนนํ. มิตฺตํ
 อสฺสตีวิมาโต. อิติ ถีนเนน มิตฺตเณ จ
 จิตฺตํ อภิกฺกตํ อชฺโฆตฺตญฺญํ อปฺทฺตญฺญํ

ชื่อว่า มีจิตถูกถีนะและมิตฺต
 ครอบงำ คือ ความที่จิตไม่ควรแก่
 การงาน ชื่อว่า ถีนะ. ความที่ขันธ์ ๓
 มีเวทนาขันธ์เป็นต้น ไม่ควรแก่การงาน
 ชื่อว่า มิตฺตะ. อนึ่ง การไม่ตั้งความ
 อุตสาหะ ชื่อว่า ถีนะ. ชื่อว่า มิตฺตะ

^๑ ที. ส. ๘/๑๖.
^๒ ม. อ. ๑๔/๒๗.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงฺโกจนปฺปตฺตํ ลยาปนฺนํ. วสฺ ฆรสุส
 กจฺจตฺติ วโส นาม อิจฺฉา โลโก
 อธิปฺปาโย รุจิ อากงฺขา อาณา
 อาณตฺติ. มาโรติ ปญฺจ มารา
 ขนฺธมาโร อภิสงฺขารมาโร มจฺจุมารो
 เทวปฺตฺตมาโร กิเลสมาโรติ. กจฺจตฺติ
 เตสํ วสฺ อิจฺฉํ ๗เปฯ อาณตฺติ
 กจฺจตฺติ อุกจฺจตฺติ อุกเปติ วตฺตตฺติ
 อนฺวตฺตตฺติ นาติกฺกมตฺติ. เตน วุจฺจติ
 “วสฺ ฆรสุส กจฺจตฺติ”ติ.

ได้แก่ การกำจัดความสามารถ. จิตที่
 ถูกถีนะและมิทธะครอบงำ ท่วมทับ
 ประทุษร้ายแล้ว ก็ถึงความหลงอ คือถึง
 ความเหี่ยวแห้งด้วยประการฉะนี้. บาท
 พระคาถาว่า **ย้อมถึงอำนาจแห่งมาร**
 คือที่ชื่อว่าอำนาจ ได้แก่ ความปรารถนา
 ความโลภ ความประสงค์ ความชอบใจ
 ความหวัง อาชญา ข้อบังคับ. ชื่อว่า
มาร ได้แก่ มาร ๕ คือ ขันธมาร
 อภิสังขารมาร มัจจุมาร เทวปุตฺตมาร
 กิเลสมาร. ชื่อว่า **ย้อมถึง** คือย้อมถึง
 เข้าชิด เข้าถึง เป็นไป เป็นไปตาม
 ไม่ก้าวล่วงอำนาจ ความปรารถนา ฯลฯ
 ข้อบังคับ ของมาร ๕ เหล่านั้น.
 เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคย้อมตรัสว่า
 “ย้อมถึงอำนาจแห่งมาร”.

ตตฺถ ยถาวุตฺตา อกฺุสลา ธมฺมา,
 ตณฺหาวิชฺชา เอว วา สมุทฺยสจฺจํ. โย
 โส “วสฺ ฆรสุส กจฺจตฺติ”ติ วุตฺโต,
 โส เย ปญฺจุปาทานกฺขนฺธ อุกาทย
 ปญฺจตฺโต, เต ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจํ.
 เอวํ ภควตา อิธ เทว สจฺจานิ
 เทสิตานิ. เตเนวาท “**ทุกขํ สมุทโย**

เหล่าอกุศลธรรมตามที่กล่าวแล้ว
 ในพระพุทฺธพจน์นั้น, หรือค้นหาและ
 อวิชชานั้นเอง จัดเป็นสมุทฺยสัจ. เบญจ-
 ขันธ์ที่พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยบัญญัติ
 บุคคลที่พระองค์ตรัสว่า “ย้อมถึงอำนาจ
 มาร” จัดเป็นทุกขสัจ. พระผู้มีพระภาค
 ทรงแสดงสัจจะ ๒ ข้อไว้ในวรรณานี้

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จา”ติ. เตสํ ภคฺวา ปริณฺณาย จ
 ปหานาย จ ธมฺมํ เทเสตีติ
 วุตฺตเมวตถํ ปากฺกตฺรํ กาคํ “ทุกฺขสฺส
 ปริณฺณาย สมฺมทฺยสฺส ปหานายา”ติ
 วุตฺตํ. กถํ เทเสตีติ เจ ? :

“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส
 สมฺมาสงฺกปฺปโคจร
 สมฺมาทิฏฺฐิ ปุรฺกขตฺวา^๑
 ฌตฺวาน อุทฺยพฺพยํ
 ถินมิตฺธาภิกฺขุ ภิกฺขุ
 สพฺพทา ทฺถคฺคตฺติโย ชฺเห”ติ^๒

คาถาย.

ตสฺสโต : ยสฺมา อรฺกฺขิตฺเตน
 จิตฺเตน วสํ มารสฺส คจฺจติ, ตสฺมา
 สติสฺวเรน มนฺจจฺจฺจฺจํ อินฺทฺริยานํ
 รกฺขเนน รกฺขิตจิตฺโต อสฺส. สมฺมา-

ดังพรรณนามาจะนี้. เพราะเหตุนั้นแล
 ท่านจึงกล่าวว่า “ทุกข์ ๑ สมุทัย ๑”.
 พระเถระกล่าวว่า “เพื่อกำหนดรู้ทุกข์
 เพื่อละสมุทัย” ก็เพื่อกระทำความที่ได้
 กล่าวไว้แล้วนั่นเองว่า พระผู้มีพระภาค
 ทรงแสดงธรรม เพื่อกำหนดรู้ทุกข์และ
 เพื่อละสมุทัยทั้งสองนั้น ให้ปรากฏยิ่งขึ้น.
 หากมีคำถามว่า ทรงแสดงว่าอย่างไร
 ตอบว่า ทรงแสดงด้วยพระคาถาว่า

“เพราะเหตุนั้น ภิกษุพึงเป็นผู้
 รักษาจิต มีความดำริชอบเป็นโคจร
 มุ่งสัมมาทิฐิเป็นเบื้องหน้า รู้ความ
 เกิดขึ้น และความเสื่อมไป ครอบงำ
 ถินมิตระ พึงละทุกคติทั้งหมดได้”

ความแห่งพระคาถานั้นว่า เพราะ
 เหตุที่บุคคลไม่ได้ระวังจิตจึงไปสู่อำนาจ
 ของมาร, ฉะนั้น ภิกษุพึงเป็นผู้รักษาจิต
 ด้วยสติสังวร คือด้วยการรักษาอินทรีย์

^๑ ไป. ปุรฺกขิตฺวา.

^๒ ขุ. อ. ๒๕/๑๒๘.

ตงกปโปจโรติ ยสฺมา กามตงกปปาติ-
 มิจฺฉาสงกปโปจโร ตถา ตถา
 อโยนิโส วิกปเปตฺวา นานาวิธานิ
 มิจฺฉาทสฺสนานิ คณฺหาติ. ตโต เอว
 จ มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตน จิตฺเตน วสฺ
 มารสฺส คจฺฉติ, ตสฺมา โยนิโส-
 มนสิกาเรณ กมฺมํ กโรนฺโต เนกขมฺม-
 ตงกปปาติสมฺมาตงกปโปจโร อสฺส.

สมฺมาทิฏฺฐิ ปุรฺกขตฺวาติ สมฺมา-
 ตงกปโปจฺรตฺยา วิชฺฐมิจฺฉาทสฺสโน
 กมฺมสฺสกาตลกฺขณํ ยถาภูตญาณ-
 ลกฺขณญจ สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพกมฺ
 กตฺวา สีลสมฺมาธิสฺสุ ยุตฺตปฺปยุตฺโต. ตโต
 เอว จ ฌตฺวาน อุตฺถพฺพํ ปญฺจสฺสุ
 อูปาทานกฺขนฺตฺสฺ. สมฺปญฺญาสฺยา
 อากาเรหิ อูปาทำ นิโรธญจ ฌตฺวา
 วิปสฺสนํ อุตฺตสฺสุกาเปตฺวา อนุกฺกเมน
 อริยมคฺเค คณฺหนฺโต อคฺคมคฺเคน
 ถินมิตฺธาภิภู ภิกฺขุ สพฺพา ทฺถคฺติโย

ซึ่งมีใจเป็นที่ ๖. บทว่า **สมฺมาตงกปโป-**
โคจโร ความว่า เพราะเหตุที่ภิกษุผู้มี
 ความดำริผิดมีความดำริในกามเป็นต้น
 เป็นโคจร กำหนดโดยไม่แยกกายด้วย
 ประการนั้น ๆ ย่อมถือเอาความเห็นผิด
 อันมีอย่างต่าง ๆ. และเพราะถือเอา
 ความเห็นผิดอันมีอย่างต่าง ๆ นั้นแล
 มีจิตถูกมิจฉาทิฐิขจัดแล้ว จึงไปสู่อำนาจ
 ของมาร, ฉะนั้น เมื่อกระทำการด้วย
 การกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยกกาย
 ฟังเป็นผู้มีความดำริชอบมีความดำริใน
 เนกขัมมะเป็นต้น เป็นโคจร.

บาทพระคาถาว่า **สมฺมาทิฏฺฐิ ปุรฺกขตฺวา**
 ความว่า ภิกษุผู้จัดความเห็นผิดเสียได้
 เพราะมีความดำริชอบเป็นโคจร กระทำ
 ความเห็นชอบซึ่งมีกัมมัสสกตาญาณและ
 ยถาภูตญาณเป็นลักษณะไว้ในเบื้องหน้า
 แล้ว ประกอบขวนขวายในศีลและสมาธิ.
 เพราะประกอบความขวนขวายในศีลและ
 สมาธินั้นแล ชื่อว่า **รู้ความเกิดขึ้นและ**
ความเสื่อมไป คือ รู้ความเกิดขึ้นและ
 ความดับไปในอุปาทานขั้นที่ ๕ ด้วย
 อากา ๕๐ ถ้วน ขวนขวายวิปัสสนา

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตติอรรคกถา. ป-ท.๒-๒

ชเหตุ เอวํ สพฺพโส ภินฺนกิเลสตฺตา
ภิกฺขุ ชีณาสโว ยถาสมฺภวํ
ตฺวิธทฺถุขตาโยเคน ทฺถุคฺคตฺติสฺขตา
สพฺพปาปี คตฺติโย ชฺเหยฺย, ตาสํ ปรภาเค
นิพฺพานเ ตฺถุญฺเจยฺยาติ อตฺถโถ.

ยึดเอาพระอริยมรรคโดยลำดับ ครอบงำ
ถีนมิทฺธะ ด้วยพระอรหัตมรรค พึงละ
ทฺถุคฺคตฺตฺติท้ํงปวํ เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้เป็น
พระชีณาสพ เพราะทำลายกิเลสเสียได้
โดยประการทั้งปวงอย่างนี้แล้ว พึงละคตฺติ
แม้ทั้งหมด กล่าวคือทฺถุคฺคตฺติ เพราะ
ประกอบโดยความเป็นทฺถุคฺค ๓ อย่าง
ตามที่เกิดมี, หมายความว่า พึงดำรงอยู่
ในพระนิพพานอันเป็นส่วนนอกเหนือคตฺติ
กล่าวคือทฺถุคฺคตฺตฺติท้ํง.

ยํ ตณฺหาหฺย อวิชฺชาหฺย จ ปหานํ,
อโย นิโรโรตฺติ ปหานสฺส นิโรธสฺส
ปจฺจยภาวโต อสงฺขตธาตฺตุ ปหานํ
นิโรโรตฺติ จ วุตฺตา. อิมานิ จตฺตาริ
สจฺจจํานีติ ปุริมคากาย ปุริมานิ เทว,
ปจฺจนิมคากาย ปจฺจนิมานิ เทวติ ทฺวิทฺติ
คากาหิ ภาสิตานิ อิมานิ จตฺตาริ
อริยสจฺจจํานิ. เตสฺสุ สมฺมุทเยน อสฺสสาโท,
ทฺถุคฺคเชน อาทึนโว, มคฺคคฺคนิโรเชหิ
นิสฺสรณํ, สพฺพคตฺติชฺชนํ ผลํ, รกฺขิต-
จิตฺตตาทิกอ อูปาโย, อรกฺขิตจิตฺตตาทิ-
นิเสธนฺมุเชน รกฺขิตจิตฺตตาทิสฺสุ นิโยชนํ
ภควโต อาณตฺตํตีติ. เอวํ เทสฺสนาหาร-

ชื่อว่า การละตัณหาและอวิชชา
จัดเป็นนิโรธ ความเป็นว่า ท่านกล่าว
อสงฺขตธาตฺตุว่า เป็นตัวละ และว่า เป็น
ตัวดับ เพราะปหานะเป็นปัจจัยแห่งนิโรธ.
ชื่อว่า สัจจะ ๔ เหล่านี้ ได้แก่ อริยสัจ ๔
เหล่านี้ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ด้วย
พระคาถา ๒ คาถา คือ ทรงแสดง
อริยสัจ ๒ ข้อแรกด้วยคาถาแรก, ทรง
แสดงอริยสัจ ๒ ข้อหลังด้วยคาถาหลัง.
ในอริยสัจ ๔ นั้น ชื่อว่า อัสสาทะ
เพราะสมุทฺทัย, ชื่อว่า โทษ เพราะทฺถุคฺค,
ชื่อว่า นิสฺสรณะ เพราะมรรคและนิโรธ,
การละคตฺตฺติท้ํงปวํ ชื่อว่า ผล, เหตุมีการ

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปตตภา อสฺสาทาทโย นิกฺขาทเรตพฺพา.
เตเนวาท “นียุตฺโต เทสนาหาร-
สมฺปาโต”ติ.

รักษาจิตเป็นต้น ชื่อว่า อุบาย, การ
ชักชวนในอุบาย มีการรักษาจิตเป็นต้น
ด้วยการยกการกีดกันความเป็นผู้ไม่รักษา
จิตเป็นต้น เป็นประธาน ชื่อว่าพระดำรัส
สั่งของพระผู้มีพระภาค. บัณฑิตพึงแสดง
อัสสาทะเป็นต้น ซึ่งมีอรรถเฉพาะบทแห่ง
เทศนาหาระดังพรรณนามานี้ ด้วย
ประการฉะนี้. เพราะเหตุนั้นแล ท่านจึง
กล่าววว่า “นียุตฺโต เทสนาหารสมฺปาโต”

เทศนาหารสมฺปาตวณฺณนา

พรรณนาเทศนาหารสัมปาตะ จบ.

นิกฺขิตา.

๒. วิจัยหารสมุปาตวณฺณา

๕๓. เอวํ เทสนาหารสมุปาตํ
 ทสฺเสตฺวา อิทานิ วิจัยหารสมุปาตํ
 ทสฺเสนฺโต ยสฺมา เทสนาหารปทตฺถ-
 วิจโย วิจัยหาโร, ตสฺมา เทสนาหาร
 วิปลุลาสเหตุภาเวน นิตฺฐาริตาย ตณฺหา
 กุสลาทิวิภาคปวิจยมุขเณ วิจัยหารสมุปาตํ
 ทสฺเสตฺวํ “ตตฺถ ตณฺหา ทูริธา” ติวาทิ
 อารทฺธํ. ตตฺถ กุสลาติ กุสล-
 ธรรมารมมณา. กุสล-สทฺโท เจตฺถ
 พาหิติกสุตฺเต^๑ วีย อนวชฺชตฺถ
 ทฏฺฐพฺโพ. กสฺมา ปเนตฺถ ตณฺหา
 กุสลปรียาเณ อุตฺฐวา ? เหฏฺฐา
 เทสนาหาร วิปลุลาสเหตุภาเวน ตณฺหํ
 อุตฺฐริตฺวา ตสฺสา วเสน สงฺกิลेषกฺโข
 ทสฺสิโต. วิจิตฺตปฏฺิภาณตฺยา ปน
 อิทาปี ตณฺหามุขเณว โวทานปกฺขํ
 ทสฺเสตฺวํ กุสลปรียาเณ ตณฺหา อุตฺฐวา.
 ตตฺถ สํสาร์ คเมตฺติ สํสาร์คามินี,
 สํสาร์นายิกาติ อตฺถโก. อปจยํ นินฺพพานํ
 คเมตฺติ อปจยคามินี. กถํ ปน ตณฺหา

๒. พรรณनावิจัยหารสัมปาตะ

๕๓. พระเถระครั้งแสดงประชุม
 เทสนาหาระอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะ
 แสดงประชุมวิจัยหาระ จึงเริ่มคำว่า
 “ตตฺถ ตณฺหา ทูริธา” เป็นต้น เพื่อแสดง
 การประชุมวิจัยหาระด้วยมุขคือเลือกเฟ้น
 จำแนกต้นหาที่แสดงไว้ในเทสนาหาระ
 โดยเป็นเหตุแห่งวิปลาส ว่าเป็นกุศล
 เป็นต้น เพราะการพิจารณาอรรถ
 เฉพาะบทแห่งเทสนาหาระจัดเป็นวิจัย-
 หาระ. ในบทเหล่านั้น บทว่า กุสลา
 ได้แก่ ต้นหาที่มีกุศลธรรมเป็นอารมณ์.
 ก็กุสลศัพท์ในคำว่า กุสลา นี้ พึงเห็น
 ในความหมายที่ปราศจากโทษเหมือนใน
 พาหิติกสูตร ฉะนั้น. ถ้ามว่า ก็เพราะ
 เหตุไร ในการประชุมวิจัยหาระนี้ ท่าน
 จึงยกต้นหาขึ้นโดยเป็นปริยายแห่งกุศล?
 ตอบว่า ในเทสนาหาระข้างต้น ท่านยก
 ต้นหาขึ้นแสดงโดยเป็นเหตุแห่งวิปลาส
 แล้วจึงแสดงธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อ
 สังกิลส ด้วยอำนาจต้นหานั้น. แต่

^๑ ม. ม. ๑๓/๔๕๘ (พาหิติกสุตฺเต).

อปจยคามินีติ ? อาห “**ปหานตณฺหา**”ติ.
 ตทงฺคาคทิปฺปหานสฺส เหตุภูตา ตณฺหา.
 กถํ ปน เอกนุตสวชฺชชย ตณฺหาย
 กุสลภาโวติ ? เสวิตพพภาวโต. ยถา
 ตณฺหา, เอวํ **มาโนปี ทฺวิโร กุสโลปี**
อกุสโลปี, น ตณฺหา เอวาติ ตณฺหาย
 นิสฺสนภาเวน มาโน วุตฺโต.

เพราะท่านเป็นผู้มีปฏิภาณเฉียบแหลมจึง
 ได้ยกตัณหาขึ้นแสดงโดยเป็นปริยายแห่ง
 กุศลก็เพื่อแสดงธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อ
 โวทานธรรมด้วยมุขคือตัณหานั่นเอง แม้
 ในประชุมวิจยหาระนี้(วิจยหารสัมปาตะ).
 ในตัณหา ๒ อย่างนั้น ตัณหาที่ชื่อว่า
สังสารคามินี เพราะอรรถว่า ให้ไปสู่
 สังสারে, หมายความว่า มีปกตินำไปสู่
 สังสারে. ตัณหาที่ชื่อว่า **อปจยคามินี**
 เพราะอรรถว่า ให้ถึงพระนิพพานอันหา
 บังจยมิได้. เพื่อจะเฉลยคำถามที่ว่า ก็
 ตัณหาจะมีปกตินำไปสู่พระนิพพานอันหา
 บังจยมิได้ได้อย่างไร ? ท่านจึงกล่าวว่า
“ปหานตณฺหา”. คือตัณหาที่เป็นเหตุแห่ง
 ปหานมีตทั้งคปหานเป็นต้น. ถาว่า ก็
 ตัณหาซึ่งมีโทษโดยส่วนเดียวจะเป็นกุศล
 ได้อย่างไร ? ตอบว่า เป็นได้ เพราะ
 เป็นธรรมชาติที่ควรเสพ. **ถึงมานะก็มี**
๒ อย่าง คือมานะที่เป็นกุศลก็มี **ที่**
เป็นอกุศลก็มี, เหมือนตัณหา, มิใช่เฉพาะ
 แต่ตัณหาเท่านั้น เหตุนั้น ท่านจึงกล่าว
 มานะ โดยเป็นตัวอย่างสำหรับตัณหา.

ตตถ มานสฺส ยถาธิปฺเปตํ
 กุสลาภิภาวํ ทสฺเสตํ “ยํ มานํ
 นิสฺสาया”ติอาทิมานห. วุตฺตญฺเฬหตํ ภควตา
 “มานมฺหํ เทวานมินฺท ทฺวิเชน วทามิ
 เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปิ”ติอาทิ. ยํ
 เนกขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺสฺนติอาทิ
 “กุสลา”ติ วุตฺตตตฺตณฺหา ย สรฺูปทสฺสฺนตฺถํ
 วุตฺตํ. ตตถ เนกขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺสํ
 นาม :

ในคำว่า ถึงมานะก็มี ๒ อย่างคือ
 มานะที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มีนั้น
 เพื่อแสดงว่ามานะเป็นกุศลเป็นต้นตามที่
 ประสงค์ จึงกล่าวว่า “ยํ มานํ นิสฺสาया”
 เป็นต้น. สมจริงตั้งพระดำรัสที่พระผู้มี
 พระภาคตรัสไว้ว่า “ดูกรท่านผู้เป็นใหญ่
 แห่งเทวดา เรากล่าวมานะไว้เป็น
 ๒ อย่าง คือมานะที่ควรเสพก็มี มานะที่
 ไม่ควรเสพก็มี” เป็นอาทิ. ท่านกล่าว
 คำว่า ยํ เนกขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺสํ
 เป็นต้น ก็เพื่อแสดงรวมตักฺษาที่กล่าวไว้
 ว่า “เป็นกุศล”. ในคำว่า โทมนสฺสอาศฺย
 เนกขมฺมํนั้น ชื่อว่า โทมนสฺสอาศฺย
 เนกขมฺมํ พึงทราบดังนี้ : โทมนสฺสที่เกิดขึ้น
 แก่บุคคลผู้เข้าไปตั้งความปรารถนาใน
 ธรรมคืออริยมล กล่าวคืออนุตรวิโมกข์
 ในเมื่ออิฏฐารมณฺมาสู่คลองในทวารทั้ง
 ๖ อย่างนี้ว่า

“ตตถ กตฺมานิ จ
 เนกขมฺมสฺสิตานิ โทมนสฺसानิ ?
 รูปานํเตวว อนิจฺจตํ วิทิตฺวา
 วิปริณามวิราคฺนิโรธํ ปุพฺพเพ เจว
 รูปา เอตฺรหิ จ, สพฺเพ เต

“ในธรรม ๓๖ ประการนั้น
 โทมนสฺส อาศฺยเนกขมฺมํ ๖ เป็น
 ไฉน ? คือบุคคลทราบความไม่
 เทียง ความแปรปรวน ความ-
 คลาย และความดับของรูปทั้งหลาย

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างคັນฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูปา อนิจจา ทุกฺขา วิปริณาม-
 ธรรมา'ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ
 สมมุပ္ปญฺญา ย. ทิสฺวา อนุตฺตเรสุ
 วิโมกฺขेषु ปิหํ อุกฺกุจฺจาเปติ
 'กุกฺกาสฺสุ นามาหํ ตทายตฺนํ
 อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามิ, ยทริยา
 เอตฺรหิ อายตฺนํ อุปสมฺปชฺช
 วิหรนฺตี'ติ อิติ อนุตฺตเรสุ วิโมกฺขेषु
 ปิหํ อุกฺกุจฺจาปยโต อุปฺปชฺชติ ปิหา,
 ปิหาปจฺจยา โทมนสฺสํ. ยํ
 เอวรูปํ โทมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจติ
 เนกขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺสนุ'ติ^๑

นั้นแล แล้วเห็นด้วยปัญญาอันชอบ
 ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า 'รูปใน
 กาลก่อน และในบัดนี้, ทั้งหมดนั้น
 ไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวน
 เป็นธรรมดา' แล้วย่อมนำเข้าไปตั้ง
 ความปรารถนาในอนตรวิโมกข์
 เมื่อเข้าไปตั้งความปรารถนาใน
 อนตรวิโมกข์ ดังนี้ว่า 'เมื่อไร
 ตัวเราจึงจักบรรลุนิพพานที่พระ-
 อริยะทั้งหลาย ได้บรรลุนิพพาน
 เล่า' ย่อมเกิดความปรารถนา,
 ย่อมเกิดโทมนัส เพราะความ
 ปรารถนาเป็นปัจจัย. โทมนัสเช่นนี้
 เราเรียกว่า โทมนัสอาศัย
 เนกขัมมะ" ดังนี้

เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิกฺกุจฺจารมฺมเณ
 อาปาถคเต อนุตฺตรวิโมกฺขสงฺฆาตอริย-
 ผลธมฺเมสุ ปิหํ อุกฺกุจฺจาเปตฺวา
 ตทฺธิคมา ย อนิจฺจาทิวเสน วิปฺสฺสนํ
 อุกฺกุจฺจาเปตฺวา อุตฺตมฺมกฺกาเปตฺตุ
 อสฺกโกนฺตสฺส "อิมฺมปิ ปกฺขํ อิมฺมปิ
 มาสํ อิมฺมปิ สํวจฺจํ วิปฺสฺสนํ

แล้วเข้าไปตั้งวิปัสสนาด้วยอำนาจความ
 ไม่เที่ยงเป็นต้นเพื่อบรรลุความปรารถนา
 นั้น ไม่สามารถจะชวนชวายเป็นได้จึง
 เสรำไศกว่า "ตัวเราชวนชวายวิปัสสนา
 ตลอดปักษนี้แล้วก็ดี ตลอดเดือนนี้แล้วก็ดี
 ตลอดปีนี้แล้วก็ดี ก็ยังไม่อาจจะบรรลุ
 อริยมุณีได้" ดังนี้ ชื่อว่าโทมนัสอาศัย

^๑ ม. อ. ๑๔/๔๐๓.

บริษัทอยู่ในเต็ดคอมมูนีเคชั่น อินตัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุสุกุกกาเปตฺวา อริยภูมิ สมปาปุณฺตี
 นาสกฺขิน”ติ อนุโสจโต อุปฺปนํ
 โทมนสฺส เนกขมฺมาเสน วิปสฺสนาวเสน
 อนุสฺสตีวเสน ปจฺมชฺฌานาทิวเสน
 ปฏิปตฺติยา เหตุภาเวน อุปฺปชฺชนโต
 เนกขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺสํ นาม. **อัย**
ตณฺหา กุสลาติ อัย “**ปีหา**”ติ วุตฺตา
 ตณฺหา กุสลา. กถํ? **ราควิราคา**
เจโตวิมุตฺติ, ตทารมฺมณา กุสลาติ.
 อิทํ วุตฺตํ โหติ : **ราควิราคา**
เจโตวิมุตฺติ, น สภาเวน กุสลา,
อนวชฺชฎฺเจน กุสลา. ตํ อุทฺทิสฺส
ปวตฺติยา ตทารมฺมณา ปน ตณฺหา
กุสลาธรรมณตยา กุสลาติ. **อวิชา-**
วิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ อนวชฺชฎฺเจน
 กุสลา. **ตสฺสาติ ปญฺญาวิมุตฺติยา. ยาย**
 วเสน “**ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา**”ติ
 คาถาย “**สพฺพา ทุคฺคตโย ชเห**”ติ
 วุตฺตํ.

อิตติ จิรตรํ วิปสฺสนาปริวาสํ
 ปริวสิตฺวา ทุกฺขาปฏิบัติปทาทรานุญญา

เนกขัมมะ เพราะเกิดขึ้นโดยเป็นเหตุแห่ง
 การปฏิบัติด้วยอำนาจเนกขัมมะ ด้วย
 อำนาจวิปัสสนา ด้วยอำนาจอนุสติ
 (และ) ด้วยอำนาจปฐมฌานเป็นต้น.
 ข้อว่า **นี้ชื่อว่าตณฺหาเป็นกุศล** คือ
 ตณฺหาที่กล่าวว่่า “ความปรารถนา” นี้
 จัดเป็นกุศล. อย่างไร? คือ ชื่อว่า
เจโตวิมุตติ เพราะคลายกำหนด, ชื่อว่า
กุศล เพราะมีกุศลนั้นเป็นอารมณ์. ท่าน
 กล่าวอธิบายไว้ดังนี้ว่า ชื่อว่าเจโตวิมุตติ
 เพราะคลายกำหนด, ไม่ชื่อว่ากุศลโดย
 สภาพ, ชื่อว่ากุศล เพราะอรรถว่า
 หาโทษมิได้. ส่วนตณฺหาที่มีกุศลนั้นเป็น
 อารมณ์ เพราะเจาะจงกุศลนั้นเป็นไป
 จึงชื่อว่ากุศล เพราะมีกุศลเป็นอารมณ์.
ชื่อว่า ปญฺญาวิมุตติ เพราะคลายอวิชา
 ชื่อว่ากุศล เพราะอรรถว่าหาโทษมิได้.
 บทว่า **ตสฺสา** โยคปญฺญาวิมุตฺติ. ท่าน
 กล่าวว่่า “**พึงละทุกฺคิตั้งปวง**” ไว้ใน
 คาถาว่่า “**เพราะฉะนั้น ภิกษุพึงเป็นผู้**
รักษาจิต” ด้วยอำนาจปญฺญาวิมุตฺติใด.

เพื่อแสดงการประมุขวิจยหาระ ด้วย
 อำนาจปญฺญาวิมุตฺตินั้นที่อบรมวิปัสสนา

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อริคตตาย ปณฺณาวิมุตฺติยา วเสน
 วิจยหารสมฺปาตํ ทสฺเสตฺถุ “ตสฺสา โภ
 ปวิจโย”ติอาทิ อารทฺธ. ตตฺถ ยสฺมา
 ปณฺณาวิมุตฺติ อริยมคฺคมูลิกา, ตสฺมา
 จตฺตตฺถชฺฌานปาทเก อริยมคฺคธมฺเม
 อุกฺกิสิตฺวา เตสํ อากมฺนปฺปฏิปทํ
 ทสฺเสตฺถุ “กตฺถ ทฏฺฐพฺโพ, จตฺตตฺถ
 ฌานเ”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ ปารมิตายาติ
 อุกฺกิสคตตาย จตฺตตฺถชฺฌานภาวนาย.
 เยหิ อฏฺฐหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตํ
 จตฺตตฺถชฺฌานจิตฺตํ วุตฺตํ, ตานิ องฺคานิ
 ทสฺเสตฺถุ “ปริสฺสุทฺธนฺ”ติอาทิ วุตฺตํ.

ตตฺถ อุกฺกขาสติปาริสฺสุทฺธิภาเวน
 ปริสฺสุทฺธ. ปริสฺสุทฺธตฺตา เอว ปรีโยทาคํ,
 ปภสฺสรนฺติ วุตฺตํ โหติ. สุขาทินํ
 ปจฺจยฆาเตน วิตรากาทีองฺคณตฺตา
 อนงฺคณฺ. อนงฺคณตฺตา เอว
 วิคฺคูปกฺกิเลสํ, องฺคเณน หิ จิตฺตํ
 อุกฺกิลิสฺสติ, สุภาวิตตฺตา มุทฺฎตํ
 วสิภาวปฺปตฺตนฺติ อตฺถโ. วเส

เป็นเวลาานแล้ว จึงได้บรรลุด้วยการ
 ปฏิบัติที่ลำบากทั้งรู้ช้อย่างนี้ ท่านจึง
 เริ่มคำว่า “ตสฺสา โภ ปวิจโย” เป็นต้น.
 เพราะเหตุที่ในต้นหาที่เป็นกุศลนั้น
 ปัญญาวิมุตติมีอริยมรรคเป็นมูล, ฉะนั้น
 เพื่อจะแสดงธรรมคืออริยมรรคมีจตฺตตฺถ-
 ฌานเป็นบาท แล้วแสดงปฏิบัติเป็นเหตุ
 มาแห่งธรรมคืออริยมรรคนั้น ท่านจึง
 กล่าวคำว่า “กตฺถ ทฏฺฐพฺโพ, จตฺตตฺถ
 ฌานเ” เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า
 ปารมิตาย แปลว่า ด้วยการเจริญจตฺตตฺถ-
 ฌานซึ่งเป็นฌานชั้นสูง. ท่านกล่าวจิต
 ในจตฺตตฺถฌาน ซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘
 เหล่าใด, เพื่อแสดงองค์ ๘ เหล่านั้น
 จึงได้กล่าวคำว่า “ปริสฺสุทฺธ” เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น จิตชื่อว่าหมดจด
 เพราะหมดจดด้วยสติที่อุเบกขาให้เกิดขึ้น.
 เพราะเป็นจิตหมดจดนั่นเอง จึงชื่อว่า
 หมดจดแล้ว, ท่านกล่าวอธิบายว่า เป็น
 จิตประภัสสร. ชื่อว่า ไม่มีกิเลสเครื่อง
 ยั่วยวน เพราะไม่มีกิเลสเครื่องยั่วยวน
 มีรากะเป็นต้น เหตุกำจัดปัจจัยแห่งสุข
 เป็นต้นเสียได้. เพราะไม่มีกิเลสเครื่อง

บริษัทอยู่ในเต็คคอมมุณีเคชั่น อินคัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วตฺตมานณฺหิ จิตฺตํ “มฺหุ”ติ วุจฺจติ. มุทฺตตา เอว จ กมฺมณฺยํ, กมฺมกฺขมํ
 กมฺมโยคฺคนฺติ อตฺถโก. มุทฺตญฺหิ จิตฺตํ
 กมฺมณฺยํ โหติ, สฺรณฺตมฺมิมฺว สฺวณฺณํ.
 ตทฺถกมฺมปิ จ สฺภาวิตฺตตา เอว.
 ยถาห “นาหํ ภิกฺขเว อณฺเฏ
 เอกธมฺมปิ สมนุสฺสสามิ ยํ เอวํ
 ภาวิตํ มุทฺตญฺจ โหติ กมฺมณฺยญฺจ,
 ยถยิทํ ภิกฺขเว จิตฺตณฺ”ติ^๑. เอเตสุ
 ปริสุทฺธภาวาทิสฺส จิตฺตตา จิตฺ.
 จิตฺตตาเยว อานณฺชปฺปตฺตํ,^๒ อจลํ
 นิริยฺชนนฺติ อตฺถโก.

ย້วยวนนั่นเอง จึงชื่อว่า **ปราศจาก
 อุปกิเลส**, เพราะว่าจิตย่อมเศร้าหมองด้วย
 กิเลสเพียงดั่งเนิน, ชื่อว่าจิตอ่อน เพราะ
 ถูกอบรมดีแล้ว หมายความว่า ถึง
 ความชำนาญ. จิตที่อยู่ในอำนาจ ท่าน
 เรียกว่า **“จิตอ่อน”**. และเพราะเป็นจิต
 อ่อนนั้นแล จึงชื่อว่า **ควรแก่การงาน**,
 หมายความว่า ทนต่อการงาน คือ
 เหมาะแก่การงาน. จริงอยู่ จิตที่อ่อน
 เป็นจิตควรแก่การงาน, เหมือนทอง
 ที่เป่าดีแล้วควรแก่การทำเครื่องประดับ
 ฉะนั้น. ที่จัดเป็นจิตอ่อนและควรแก่
 การงานแม้ทั้งสองนั้น ก็เพราะถูก
 อบรมดีแล้วนั่นเอง. เหมือนอย่างพระผู้มี
 พระภาคตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง
 ซึ่งอบรมแล้วอย่างนี้ เป็นธรรมชาติอ่อน
 และควรแก่การงาน เหมือนจิตนี้เลย”
 ชื่อว่า **เป็นจิตตั้งมั่น** เพราะตั้งมั่นอยู่ใน
 ความหมัดจดเป็นต้นนี้. เพราะเป็นจิต
 ตั้งมั่นนั่นเอง จึงชื่อว่า **ถึงความไม่**

^๑ อจ. เอกก. ๒๐/๖.

^๒ โป. อเนชชปฺปตฺตํ.

มุกุมมณณภาเวน วา อตตโน วเส
 จิตตดา จิตฺ. สทฺธาทีหิ ปริกฺคหิตตฺตา
อาเนญชฺปฺปตฺตํ. สทฺธาปริกฺคหิตตฺตฺหิ
 จิตฺตํ อสฺสทฺธิเยน น อิญฺชติ,
 วีริยปริกฺคหิตฺ โกสชฺเชน น อิญฺชติ,
 สติปริกฺคหิตฺ ปมาเทน น อิญฺชติ,
 สมาริปริกฺคหิตฺ อุตฺทจฺเจน น อิญฺชติ,
 ปณฺญาปริกฺคหิตฺ อวิชฺชาย น อิญฺชติ,
 โอบาสคตฺ กิเลสฺนฺธกาเรน น อิญฺชติ.
 อิเมหิ ฉหิ ฐมฺเมหิ ปริกฺคหิตฺ
 อาเนญชฺปฺปตฺตํ โหติ.

เอวํ อฏฺฐจฺงคสมนฺนาคตํ จิตฺตํ
 อภินิหารกฺขมํ โหติ อภิญฺญาสจฺฉิ-
 กรณียานํ ฐมฺมานํ อภิญฺญาสจฺฉิกิริยาย.

หวั่นไหว, หมายความว่า ไม่โยกคลอน
 คือไม่เอนเอียง.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะเป็นจิตตั้งอยู่ในอำนาจ
 ของตน โดยเป็นจิตอ่อนและควรแก่
 การงานจึงชื่อว่า**ตั้งมั่น**. เพราะเป็นจิต
 ถูกศรัทธาเป็นต้นแวดล้อมแล้ว จึงชื่อว่า
ถึงความไม่หวั่นไหว. จริงอยู่ จิตที่ศรัทธา
 แวดล้อมแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว ด้วยความ
 ไม่มีศรัทธา, วิริยะแวดล้อมแล้ว ย่อม
 ไม่หวั่นไหวด้วยโกสัชชะ, สติแวดล้อมแล้ว
 ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยปมาทะ, สมาริแวด-
 ล้อมแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยอุทฺธจฺจะ,
 ปัญญาแวดล้อมแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว
 ด้วยอวิชชา, จิตที่สว่าง ย่อมไม่หวั่นไหว
 ด้วยความมืด คือกิเลส. จิตถูกธรรม ๖
 เหล่านี้แวดล้อมแล้ว ย่อมเป็นจิตถึงความ
 ไม่หวั่นไหว.

จิตที่ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้ย่อมเป็น
 จิตควรแก่การนำไปยิ่ง เพื่ออภิญญา-
 สัจฉิกรณียธรรม คือเพื่อกระทำให้แจ้ง
 ซึ่งอภิญญา.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิเสเส”ติ.

ตตถ โสติ อธิคตจตตถชฎาโน
โยคี. ตตถาติ ตสฺมี จตตถชฎาเน
อธิฏจานภูเต. อฏฺจวิธํ อธิคจฺจติ
อฏฺจวิธํ คุณฺโณ อธิคจฺจติ. โก ปน โส
อฏฺจวิธํ คุณฺโณติ? อาห “ฉ อภิญญา
เทว จ วิเสเส”ติ. มโนมยิทธิ
วิปัสสนาญาณญจ. ตํ จิตฺตุนฺติ
จตตถชฎานจิตฺตํ. “ยโต ปริสุทฺธํ, ตโต
ปริโยทาทนุ”ติอาทินา ปุริมํ ปุริมํ
ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส การณวจนฺนติ
ทสฺเสติ. ตทฺถยฺนติ เยสํ ราคาทิ-
องฺคณานํ, อภิชฺฎาทีอุปกฺกิลเสสานญจ
อภาเวน “อนฺงคณํ วิคตฺอุปกฺกิลเสสนุ”ติ
จ วุตฺตํ ตานิ องฺคณานิ อุปกฺกิลเสสา

เอนเียง ชื่อว่า เป็นจิตถึงความไม่
หวั่นไหว ฉันทใจ, จิตที่ตั้งมั่นก็ฉันทนั้น.
จิตที่ประกอบด้วยองค์ ๘ แม้อย่างนี้ ย่อม
เป็นจิตควรแก่การนำไปยิ่ง. ย่อมเป็นบาท
คือเป็นปทัฏฐฐานแห่งอภิญญาสัจฉิกรณีย-
ธรรม คือการกระทำให้แจ้งอภิญญา.
เพราะเหตุนั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า “โส
ตตถ อฏฺจวิธํ อธิคจฺจติ ฉ อภิญญา
เทว จ วิเสเส”.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โส ได้แก่
พระโยคาวจรผู้ได้บรรลุจตตถฌาน. บทว่า
ตตถ ได้แก่ ในจตตถฌานนั้นอันเป็น
ธรรมตั้งมั่น. สองบทว่า อฏฺจวิธํ
อธิคจฺจติ แปลว่า ย่อมบรรลุคุณ ๘
ประการ. เพื่อจะเฉลยคำถามว่า ก็คุณ
๘ ประการนั้นได้แก่อะไรบ้าง? จึง
กล่าวว่า “อภิญญา ๖ และคุณวิเศษ ๒”.
คือมโนมยิทธิ และวิปัสสนาญาณ. คำว่า
จิตฺตุนฺติ ได้แก่ จิตในจตตถฌาน. ด้วย
บทว่า “ยโต ปริสุทฺธํ, ตโต
ปริโยทาท” เป็นต้น ท่านแสดงว่า
คำก่อน ๆ เป็นคำบอกเหตุแห่งคำหลัง ๆ.
บทว่า ตทฺถยฺนติ ตตฺถยฺนติ เป็น คำ
อภฺย

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จาติ ตํ อุกมฺ. ตทุกมฺ. ตณฺหาสภาวตฺตา
 ตณฺหาเย อนฺโหลมโต จ ตณฺหาปกฺโข.
 ยา จ อิญฺชนาติ ยา จ จิตฺตสฺส
 อสมาทาเนน ผนฺทนา. อญฺจิตฺติ
 อนวฏฺจานํ. อญฺ ทิฏฺฐิปกฺโขติ ยา
 อิญฺชนา อญฺจิตฺติ จ, อญฺ
 มิจฺจนาภินิเวสเหตุตฺยา ทิฏฺฐิปกฺโข.

แปลว่า กิเลสทั้งสองนั้นคือเพราะกิเลส
 เครื่องยั่วชวนมีรากะเป็นต้น, และกิเลส
 เครื่องเศร้าหมองมีอภิขณาเป็นต้นเหล่าใด
 ไม่มี ท่านจึงกล่าวว่า “ไม่มีกิเลส
 เครื่องยั่วชวน” และว่า “ปราศจากกิเลส
 เครื่องเศร้าหมอง” กิเลสเหล่านั้น จัด
 เป็นกิเลสเครื่องยั่วชวนและเป็นความ
 เศร้าหมอง. กิเลสทั้งสองนั้น ชื่อว่า เป็น
 ฝักฝ่ายแห่งตัณหา เพราะมีตัณหาเป็น
 สภาพและเพราะคล้อยตามตัณหา. ข้อว่า
 ความหวั่นไหวอันใด คือ ความที่จิต
 กวัดแกว่ง โดยไม่ยอมให้สงบ อันใด.
 บทว่า อญฺจิตฺติ แปลว่า ไม่ตั้งมั่น.
 สองบทว่า อญฺ ทิฏฺฐิปกฺโข ความว่า
 ความที่จิตหวั่นไหวและไม่ตั้งมั่น, จัดเป็น
 ฝักฝ่ายแห่งทิฐิ เพราะเป็นเหตุแห่งการ
 ยึดมั่นผิด.

“จตุตฺตริ อินฺทฺริยานี” ติอาทินา
 เวทนาโตปิ จตฺตตฺตชฺฌานํ วิภาเวติ.
 เอวํ อญฺจกฺสมนฺนาคตํ จตฺตตฺตชฺฌาน-
 จิตฺตํ อฺปริ อภินฺญาธคฺมาย
 อภินฺหารกฺขมํ โหติ. สวา จ
 อภินฺหารกฺขมตา จุทฺทสฺหิ อากาเรหิ

พระเถระย่อมอธิบายจตุตถฌานแม้
 โดยอินทริย์ที่เป็นเวทนา ด้วยคำว่า
 อินทฺริย์ ๔ เป็นต้น. จิตในจตุตถฌาน
 ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้ เป็นจิตควร
 นำไปยิ่ง เพื่อบรรลุนิพพานต่อไป. ก็
 ความที่จิตควรนำไปยิ่งนั้น ย่อมมีแก่

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตร์ จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จิณฺณวสีภาวสุเสว โหติ. โส จ
 วสีภาโว อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน, น
 รูปาวจรชฺฌานมตฺตลาภิโนติ อารูป-
 สมาปตฺติยา มนสิการวิธึ ทสฺเสนโต
“โส อูปริมํ สมาปตฺติ สนฺตโต
มนสิกรโธติ”ติอาทิมาน. ตตฺถ อูปริมํ
 สมาปตฺตินฺติ อากาसानญฺจายตน-
 สมาปตฺติ. **สนฺตโต มนสิกรโธติ**
 องฺคสนฺตตายปิ อารมฺมณสนฺตตายปิ
“สนฺตา”ติ มนสิกรโธติ. ยโต ยโต หิ
 อารูปสมาปตฺติ สนฺตโต มนสิกรโธติ,
 ตโต ตโต รูปาวจรชฺฌานํ อวฺปสนฺตํ
 หุตฺวา อูปรฺฐจาทิ. เตเนวาท **“ตสฺส**
อูปริมํ ๗เป๗ สณฺจหตี”ติ. **อูกฺกณฺจ**
จ ปฏฺิขมสณฺญาติ ปฏฺิขมสณฺญาสงฺขาตาสุ
 ปณฺจวิญฺญาณสณฺญาสุ อนภิริติ
 สณฺจหตี. **“โส สพฺพโส”**ติอาทินา
 เอกเทเสน อารูปสมาปตฺติ ทสฺเสติ.
อภิณฺญาภินิหารอ รูปสณฺญาติ รูปา-
 วจรสณฺญา นามเตตา ยาวเทว
 อภิณฺญตฺตภาภินิหารมตฺต,^๑ น ปน
 อรูปาวจรสมาปตฺติโย วิย สนฺตจาทิ

พระโยคาวจรผู้ประพฤตวิธิตัวด้วยอาการ ๑๔
 เท่านั้น. และความเป็นวสีนั้นย่อมมีแก่
 ผู้ได้สมาบัติ ๘, ท่านที่ได้เพียงรูปาวจร-
 ฌานหามีไม่ เพราะเหตุนั้น พระเถระ
 เมื่อจะแสดงวิธีมนสิการอรูปสมาบัติ จึง
 กล่าวคำว่า **“พระโยคาวจรนั้น ย่อม**
มนสิการสมาบัติชั้นสูงว่า เป็นธรรมสงบ”
 เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น สองบทว่า
อูปริมํ สมาปตฺติ ได้แก่ อากาसानญฺจาย-
 ยตนสมาบัติ. สองบทว่า **สนฺตโต**
มนสิกรโธติ ความว่า ย่อมมนสิการว่า
“เป็นธรรมสงบ” เพราะสงบจากองค์บ้าง
 เพราะสงบจากอารมณ์บ้าง. จริงอยู่
 พระโยคาวจรผู้ได้รูปาวจรจตุตถฌาน
 ย่อมมนสิการอรูปสมาบัติว่า เป็นธรรม
 สงบ โดยอาการใด ๆ, รูปาวจรฌานย่อม
 ปราภฏเป็นธรรมไม่สงบโดยอาการนั้น ๆ.
 เพราะเหตุนั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า **“ตสฺส**
อูปริมํ ๗เป๗ สณฺจหตี”. สองบทว่า
อูกฺกณฺจ จ ปฏฺิขมสณฺญา ความว่า
 ความไม่ยินดีย่อมเกิดในสัญญา ในปัญฺจ-
 วิญฺญาณกล่าวคือปฏฺิขมสัญญา. ท่าน

^๑ ไป. อภิณฺญาภินิหารมตฺต.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อธิปฺปาโย. โวกาโร นานตฺตสญฺญาติ
 นานตฺตสญฺญา นามเตตา นานารมฺมณฺเสสุ
 โวกาโร, ตตฺถ จิตฺตสฺส อากฺขลปฺปวตฺติตฺติ
 อตฺถโก. สมตฺติกฺกมตฺติติ เอวํ ตตฺถ
 อาทีนวทสฺสี หุตฺวา ตา สมตฺติกฺกมตฺติ.
 ปฏฺิฆสญฺญา จสฺส อพฺภตฺถํ กจฺจนตฺติ
 อสฺส อากาसानญฺจายตนสมมาปตฺติ
 อธิคจฺจนตฺสส โยคิโน ทสปี ปฏฺิฆ-
 สญฺญา วิคจฺจนตฺติ. อิมินา ปจฺมารูป-
 สมมาปตฺติมาห.

แสดงอรูปสมาบัติโดยส่วนหนึ่ง ด้วยคำว่า
 “โส สพฺพโส” เป็นต้น. สองบทว่า
 อภิญญาภินิหารโร รุปสญฺญา มีอธิบายว่า
 ธรรมดาว่ารูปาวจรสัจฺญานี ย่อมเป็น
 เพียงความนำไปยิ่ง เพื่อประโยชน์
 อภิญญาเท่านั้น, แต่จะจัดเป็นธรรมสงบ
 เหมือนอรูปาวจรสมาบัติ หาได้ไม่. สอง
 บทว่า โวกาโร นานตฺตสญฺญา ความว่า
 ธรรมดานานัตตสัจฺญานี เป็นความ
 รุ่หน่ายในอารมณ์ต่าง ๆ, ก็เป็นความ
 เป็นไปยุ่งเหยิงแห่งจิตในอารมณ์ต่าง ๆ นั้น.
 บทว่า สมตฺติกฺกมตฺติ ความว่า แสดงโทษ
 ในรูปาวจรมานั้นก้าวล่วงรูปสัจฺญญาและ
 นานัตตสัจฺญญาทั้งสองนั้นอย่างนี้. หลาย
 บทว่า ปฏฺิฆสญฺญา จสฺส อพฺภตฺถํ กจฺจนตฺติ
 ความว่า ปฏฺิฆสัจฺญญาทั้ง ๑๐ อย่างของ
 พระโยคาวจรผู้บรรลุอากาसानญฺจายตน-
 สมมาปตฺตินั้น ย่อมหายไป. ท่านกล่าวถึง
 ปฐมอรูปสมาบัติ โดยนัยที่กล่าวมาแล้วนี้.

เอวํ สมมาหิตสฺสชาติ เอวํ อิมินา
 วุตฺตนเยน รูปาวจรชฺชฎาเน จิตฺเตกคฺค-
 ตายปี สมตฺติกฺกเมน สมมาหิตสฺส.
 สมมาหิตสฺสชาติ อารูปสมมาธินา

สองบทว่า เอวํ สมมาหิตสฺส
 แปลว่า ผู้มีจิตตั้งมั่น เพราะก้าวล่วงแม้
 จิตเตกคฺคตาในรูปาวจรมาน ด้วยอาการ
 อย่างนี้ คือ โดยนัยที่กล่าวมาแล้วนี้.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตร์ จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สนฺตวตฺตตินา สฺมาหิตสฺส. โสภาโสติ
 โย ปุเร รูปาวจรชฺฌาโนภาโส.
 อนฺตรธายตีติ โส รูปาวจรชฺฌาโน-
 ภาโส อรูปาวจรชฺฌานสฺมาปชฺชนกาเล
 วิกจฺจติ. ทสฺสนนฺจจติ^๑ รูปาวจรชฺฌาน-
 จกฺขณา ทสฺสนนฺจ อนฺตรธายติ. โส
 สฺมาหิตีติ โส ยถาวตฺตโต รูปารูปสฺมาหิ.
 ฉพฺงกสมนฺนาคโตติ อุปการกปริกฺขาร-
 สภาวภูเตหิ ฉหิ อญฺเคหิ สมนฺนาคโต.
 ปจฺจเวกฺขิตพฺโพติ ปติ อเวกฺขิตพฺโพ,
 ปุณฺปุณฺนี จินฺนเตตพฺโพติ อตฺถ.
 ปจฺจเวกฺขณาการํ สห วิสเยน ทสฺเสตฺถ
 “อนภิชฺฌาตฺตคตฺต”ติอาทิจ วุตฺตํ. ตตฺถ
 สพฺพโลเกติ สพฺพสฺสมี ปิยรูปเป สาทรูปเป
 สตฺตโลเก สงฺขารโลเก จ. เตน
 กามจฺจนฺทสฺส ปหานมาห. ตถา
 “อพฺยาปนฺน”ติอาทินา พฺยาปาท-
 โกสชฺชสารมฺภสาเจยฺยวิกฺเขปสฺสโมสฺสานํ
 ปหานํ. ปุณฺ ตานิ ฉ อญฺคานิ
 สมนฺนวิปสฺสนาวเสน วิภิชิตฺวา ทสฺเสตฺถ
 “ยญฺจ อนภิชฺฌาตฺตคตฺต”ติอาทิจ วุตฺตํ.
 ตํ สพฺพํ สุวิญญเญยฺย.

บทว่า สฺมาหิตสฺส ได้แก่ ผู้มีจิตตั้งมั่น
 ด้วยอรุปรสมาธิซึ่งเป็นไปสงบ. บทว่า
 โสภาโส ได้แก่ โสภาส (แสงสว่าง)
 ในรูปาวจรฌานในตอนแรก. บทว่า
 อนฺตรธายติ ความว่า โสภาสในรูปา-
 วจรฌานนั้น ย่อมหายไปในเวลาเข้า
 อรูปาวจรฌาน. บทว่า ทสฺสนนฺจ
 ความว่า และการเห็นรูปด้วยจักขุใน
 รูปาวจรฌาน ย่อมหายไป. คำว่า
 สฺมาหิตีติ ได้แก่ รูปาวจรสมาธิและ
 อรูปาวจรสมาธิตามที่กล่าวแล้วนั้น. คำว่า
 ประกอบด้วยองค์ ๖ คือ ประกอบด้วย
 องค์ ๖ อันเป็นสภาวะแห่งปริกขาร ซึ่ง
 เป็นตัวสนับสนุน. บทว่า ปจฺจเวกฺขิตพฺโพ
 ตັตฺถเป็น ปติ อเวกฺขิตพฺโพ แปลว่า
 พึงพิจารณาเฉพาะ, หมายความว่า พึง
 คิดเนื่อง ๆ. เพื่อจะแสดงอาการแห่งการ
 พิจารณาพร้อมด้วยธรรมอันเป็นอารมณ์
 ท่านจึงกล่าวคำว่า “อนภิชฺฌาตฺตคตฺต”
 เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า สพฺพโลเก
 ได้แก่ ในสัตว์โลกและในสังขารโลกที่
 น่ารักน่าชอบใจทั้งหมด. ท่านกล่าวการละ

^๑ ส. ม. ทสฺสนนฺจ อนฺตรธายตีติ.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กามฉันทะ ด้วยคำว่า “สพฺพโลเก” นั้น. อนึ่ง ด้วยคำว่า **อพฺยาปนฺนํ** เป็นต้น ท่านกล่าวการละความปองร้าย ความเกียจคร้าน ความแข่งดี ความโอ้อวด ความฟุ้งซ่าน และความลุ่มหลง. ท่านกล่าวคำว่า **“ยถุจ อนภิขุณฺณาสหคตํ”** เป็นต้น เพื่อแสดงจำแนกองค์ ๖ เหล่านั้น ด้วยอำนาจสมณะและวิปัสสนาอีก. คำทั้งหมดนั้นรู้ง่าย.

๕๔. เอตตาวตฺตา “ปญฺญาวิมุตฺติ”ติ วุตฺตสฺส อรหตฺตผลสฺส สมาริมุขเณ ปุพฺพภากปฏิปทํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ อรหตฺตผลสมาริ ทสฺเสตฺถุ “โส สมาริ”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ โส สมาริติ โย โส สมฺมาสมาริ. ปุพฺเพ วุตฺตสฺส อริยมคฺคสมาริสฺส ผลภูโต สมาริ **ปญฺจวิเชน เวทิตพฺโพ** อิทานิ วุจฺจมาเนหิ ปญฺจหิ ปจฺจเวกฺขณณฺวเณหิ อตฺตโน ปจฺจเวกฺขิตพฺพาทกาการสงฺขาเตน ปญฺจวิเชน เวทิตพฺโพ. “อัย สมาริ **ปจฺจุปฺปนฺนสุโข**”ติอาทิสฺส อัย^๑ อรหตฺต-

๕๔. พระเถระครั้งแสดงปฏิปทาอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งอรหัตผลที่ท่านกล่าวว่า “ปัญญาวิมุตติ” โดยเอาสมาธิเป็นประธาน ด้วยลำดับแห่งคำมีประมาณเท่านี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงอรหัตผลสมาธิ จึงกล่าวคำว่า “โส สมาริ” เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น สองบทว่า **โส สมาริ** ได้แก่ สัมมาสมาธินั้นใจ. สมาธิซึ่งเป็นผลแห่งอริยมรรค สมาธิที่ได้กล่าวไว้แล้ว. ในตอนแรก **ชื่อว่า อันบัณฑิตควรทราบ** โดยอาการ ๕ อย่าง คือ ควรทราบโดยอาการ ๕ กล่าวคืออาการที่ตนควร

^๑ ฉ. อยฺยนฺติ ปาโง นคฺถิ.

ผลสมาธิ อปฺปิตฺตปิฏกฺขณฺเณ สุขตฺตา
ปจฺจุปฺปนฺนสุโข. ปุริโม ปุริโม ปจฺฉิมสุส
 ปจฺฉิมสุส สมาธิสุขสุส ปจฺจยตฺตา
 อายตี สุขวิปาโก. กิเลสฺหิ อารกตฺตา
 อริโย. กามามิสวฏฺฐามิสโลกามิสานํ
 อภาวา นิรามิสฺ.

พุกฺุชาทีหิ มหาปุริเสหิ เสวิตตฺตา
อกาปุริสเสวิต. องฺคสนฺตตฺตาย
 สพฺพกิเลสทรณฺตตฺตาย จ **สนฺโต.**
 อติตฺติกรมฺเจน **ปณฺโติติ.** กิเลสปฏิป-
 ปสฺสทฺธิยา ลทฺฐตฺตา, กิเลส-
 ปฏิปฺปสฺสทฺธิภาเวน วา ลทฺฐตฺตา
ปฏิปฺปสฺสทฺธิลทฺโธ. ปสฺสทฺธํ ปสฺสทฺธิติ
 หิ อิทํ อตฺถโต เอกํ. ปฏิปฺปสฺสทฺธิ-
 กิเลสฺน วา อรหฺตา ลทฺฐตฺตาปิ
ปฏิปฺปสฺสทฺธิลทฺโธ. เอโกทฺธิภาเวน
 อธิคตตฺตา, เอโกทฺธิภาวเมว วา
 อธิคตตฺตา **เอโกทฺธิภาวธิคโต.** อปฺป-

พิจารณาด้วยปัจจเวกขณะญาณ ๕ ที่
 กำลังจะกล่าวในบัดนี้. ฟังทราบอธิบาย
 ในคำว่า **อโย สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข**
 เป็นต้นต่อไป: อรหัตผลสมาธินี้ **ชื่อว่า**
เป็นสุขในปัจจุบัน เพราะเป็นสุขในขณะที่
 บังเกิดขึ้น. สมาธิก่อน ๆ **ชื่อว่า มีสุขเป็น**
ผลต่อไป เพราะเป็นปัจจัยแห่งสมาธิสุข
 หลัง ๆ. **ชื่อว่า ประเสริฐ** เพราะห่างไกล
 จากกิเลส. **ชื่อว่า หามิสมิได้** เพราะ
 ไม่มีอามิสคือกาม อามิสคือวัฏฏะ และ
 อามิสคือโลก.

ชื่อว่า อันบุรุษค้ำทราไม่ช่องเสพ
 เพราะเป็นสมาธิที่พระมหาบุรุษมีพระ-
 พุทธเจ้าเป็นต้นช่องเสพแล้ว. **ชื่อว่า สงบ**
 เพราะสงบจากกิเลสเพียงดั่งเนิน และ
 เพราะสงบจากความกระวนกระวายคือ
 กิเลสทั้งปวง. **ชื่อว่า ประณีต** เพราะ
 กระทำผู้ช่องเสพไม่ให้อิ่ม. **ชื่อว่า ได้ด้วย**
ความสงบระงับ เพราะได้ด้วยความสงบ
 ระงับกิเลส, หรือเพราะได้ด้วยความเป็น
 ผู้สงบระงับกิเลส. **จริงอยู่** คำว่า
 ปัสสัทธะ (และ) ปัสสัทฺธิ ทั้งสองอย่างนี้
 โดยใจความก็เป็นคำเดียวกัน. อีกอย่าง-

เนตติอรณกกา. ป-ท.๒-๓

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินคัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

คุณสาสวสมาธิ วย สสงฺขารเน
สปปโยเคน ปจฺจนิกธมฺเม นิคฺคยฺห
กิเลส วาเรตฺวา อนธิคตตฺตา น
สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโตติ.

หนึ่ง ชื่อว่า ได้ด้วยความสงบระงับ
เพราะเป็นสมาธิที่พระอรหันต์ได้ด้วยกิเลส
ที่สงบระงับแล้ว. ชื่อว่า บรรลุถึงความ
เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะบรรลุโดย
ความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น, หรือเพราะ
บรรลุถึงความเป็นธรรมเอกผุดขึ้นนั่นเอง.
ชื่อว่า ไม่ต้องข่มปัจจัยนิกรรมพร้อมด้วย
สังขารและไม่ต้องกันกิเลสก็บรรลุได้
เพราะไม่ต้องข่มปัจจัยนิกรรมกันกิเลสก็
บรรลุได้ โดยมีความเพียรพร้อมด้วย
สังขาร เหมือนสมาธิที่ยังไม่คล่องแคล่ว
ยังมีอาสวะ.

ยโต ยโต ภาคโต ตณฺจ สมาธิ
สมาปชฺชนโต, ตโต วา วุฏฺฐหนโต
สติเวปฺพลฺลปฺตโต สโตว สมาปชฺชติ
สโตว วุฏฺฐหติ, ยถาปริจฺจินฺนกาล-
วเสน วา สโต สมาปชฺชติ สโต
วุฏฺฐหติ. ตสฺมา ยเตตฺถ “อัยฺ สมาธิ
ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจว อายติณฺจ
สุขวิปาโก”ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส
ปจฺจตฺตเมว อปรปฺปจฺจยณฺณํ
อุปฺปชฺชติ, อยเมโก อากาโร. เอส
นโย เสเสสุปี. เอวเมเตสํ ปณฺจนฺนํ

ก็พระโยคาวจรนั้น เมื่อเข้าสมาธิ
นั้น หรือเมื่อออกจากสมาธินั้น โดยการ
จำแนกใด ๆ ย่อมเป็นผู้ถึงความไพบูลย์
แห่งสติ มีสติเท่านั้นเข้า มีสติเท่านั้นออก,
หรือย่อมเป็นผู้มีสติเข้า ย่อมเป็นผู้มีสติออก
ด้วยอำนาจกาลตามที่กำหนดไว้. เพราะ
ฉะนั้น ในสมาธินี้ เมื่อพระโยคาวจร
พิจารณาอยู่อย่างนี้ว่า “สมาธินี้ มีสุข
ในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลต่อไป” ปัจจัย
และญาณอื่น ๆ เฉพาะตนเท่านั้นอันใด
ย่อมเกิดขึ้น, อันนี้ชื่อว่า อาการอันหนึ่ง.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปัจจุเวกขิตพุพการานัน วเสน สมาริ
 ปญจวิเชน เวทิตพโพ.

แม้ในอาการที่เหลือก็เช่นนี้. พึงทราบ
 สมาริโดยอาการ ๕ อย่าง ด้วยอำนาจ
 อาการที่จะต้องพิจารณา ๕ อย่างนี้ ดัง
 พรรณนามาณะนี้.

ปุณ “โย จ สมาริ”ติอาทินา
 อรหตตผล^๑ สมถวิปัสสนาวิภาคัม
 ทสเสติ. ตตถ สมาริสุขสส “สุขน”ติ
 อธิปุเปตตตทา “โย จ สมาริ
 ปจจุปุปนุสนุโข, โย จ สมาริ आयत्ति
 สุขวิปาโก, อयัม สมถ”ติ วุตตัม.
 อริยนिरามิสาทิภาโว ปน ปญญา-
 นุภาเวน นิปุชชตีติ อาห “โย จ
 สมาริ อริโย นिरามิส”เปฯ อयัม
 วิปัสสนา”ติ.

ด้วยคำว่า โย จ สมาริ เป็นต้น
 ต่อมาท่านแสดงถึงการจำแนกสมถะและ
 วิปัสสนาในอรหัตผล. เพราะสมาริสุข
 ในอรหัตผลนั้น ท่านประสงค์เอาว่า “สุข”
 จึงกล่าวว่า “สมาริที่มีสุขในปัจจุบันและ
 สมาริที่มีผลเป็นสุขต่อไป ชื่อว่าสมถะ”
 ก็ความที่สมาริเป็นคุณประเสริฐและ
 ปราศจากอามิส เป็นต้น จะสำเร็จได้ก็ด้วย
 ปัญญาญาณ เพราะฉะนั้น ท่านจึง
 กล่าวว่า “ก็สมาริที่เป็นคุณประเสริฐ
 (อริยะ) ปราศจากอามิส ฯลฯ ชื่อว่า
 วิปัสสนา”

เอว อรหตตผลสมาริ วิภาเคน
 ทสเสตวา อิทานิ ตสส ปุพพภาค-
 ปฏิปทัม สมาริวิภาเคน ทสเสตุม “โส
 สมาริ”ติ วุตตัม. ตตถ โส สมาริติ โย
 โส อรหตตผลสมาริสส ปุพพภาค-

พระเถระครั้งแสดงสมาริอันเป็น
 อรหัตผลด้วยการจำแนกอย่างนี้แล้ว
 บัดนี้ เพื่อจะแสดงปฏิปทาอันเป็นส่วน
 เบื้องต้นแห่งสมาริอันเป็นอรหัตผลนั้น
 ด้วยการจำแนกสมาริ จึงกล่าวว่า “โส

^๑ โป. ...ผลน.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินคัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฏิบัติ ภาวํ วุตโต รูปาวจรจตุตถชฎาน-
สมาธิ, โส สมาธิ. **ปญฺจวิธนาติ**
วกฺขมาเนน ปญฺจปฺปกาเรน เวทิตพฺโพ.
“**ปีติผรณตา**”ติอาทิสฺส ปีติ ผรมาณา
อุปฺปชฺชตีติ ทฺวีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา
ปีติผรณตา นาม. สุขํ ผรมาณา
อุปฺปชฺชตีติ ตีสฺส ฌาเนสุ ปญฺญา
สุขผรณตา นาม. ปเรสํ เจโตผรมาณา
อุปฺปชฺชตีติ เจโตปริยปญฺญา **เจโต-**
ผรณตา นาม. อาโลกผรณเณ อุปฺปชฺชตีติ
ทิวพฺพกฺขุปญฺญา **อาโลกผรณตา** นาม.
ปจฺจเวกฺขณณานํ^๑ **ปจฺจเวกฺขณานิमित्तํ**
นาม. วุตตมฺปิ เจตํ “ทฺวีสุ ฌาเนสุ
ปญฺญา ปีติผรณตา, ตีสฺส ฌาเนสุ
ปญฺญา สุขผรณตา, ปรัจิตเต ฌานํ
เจโตผรณตา, ทิวพฺพกฺขุ อาโลกผรณตา,
ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐิตสฺส
ปจฺจเวกฺขณณานํ^๑ **ปจฺจเวกฺขณา-**
นิमितฺตณฺ”ติ.^๒

สมาธิ”. ในบทเหล่านั้น สองบทว่า โส
สมาธิ ได้แก่ สมาธิอันเป็นรูปาวจร-
จตุตถฌานที่ท่านกล่าวไว้ในปฏิปทา
อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งสมาธิอันเป็น
อหัตผล. บทว่า **ปญฺจวิธ** ความว่า
พึงทราบสมาธิโดยประการ ๕ ที่จะ
กล่าวอยู่. พึงทราบอธิบายในคำว่า
“**ปีติผรณตา**” เป็นต้นต่อไป : ปัญญา
เมื่อแผ่ไปสู่ปีติ ย่อมเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น
ปัญญาในฌาน ๒ จึงชื่อว่า **ปีติผรณตา**.
ปัญญาเมื่อแผ่ไปสู่ความสุข ย่อมเกิดขึ้น
เพราะฉะนั้น ปัญญาในฌาน ๓ (ปฐมฌาน
ทุติยฌานและตติยฌาน) จึงชื่อว่า
สุขผรณตา. ปัญญาเมื่อแผ่ไปทางใจของ
คนอื่น (ปัญญาในจตุตถฌาน) ย่อมเกิดขึ้น
เพราะฉะนั้น ปัญญาที่กำหนดใจ (คนอื่น)
จึงชื่อว่า **เจโตผรณตา**. ปัญญาในการ
แผ่ไปสู่แสงสว่าง ย่อมเกิดขึ้น เพราะ
ฉะนั้นปัญญาในทิพจักขุจึงชื่อว่า **อาโลก-**
ผรณตา. ญาณในการพิจารณา ชื่อว่า
ปจฺจเวกฺขณานิमित. แม้พระผู้มีพระภาค

^๑ ไป. ...ปญฺญา.

^๒ อภ. วิ. ๓๕/๔๕๒.

ก็ได้ตรัสข้อนี้ ว่า “ปัญญาในฉาน ๒ ชื่อว่า ปิติพรรณตา (ความที่ปัญญาแผ่ไปสู่ปิติ), ปัญญาในฉาน ๓ ชื่อว่า สุขพรรณตา (ความที่ปัญญาแผ่ไปสู่ความสุข), ความรู้ในจิตของคนอื่น ชื่อว่า เจโตพรรณตา (ความที่ปัญญาแผ่ไปในจิตของคนอื่น), ทิพจักขุ ชื่อว่า อาโลกพรรณตา (ความที่ปัญญาแผ่ไปสู่แสงสว่าง), ปัจจเวกขณญาณของพระโยคาวจรผู้อกจากสมาธินั้น ๆ ชื่อว่า ปัจจเวกขณานิमित”.

อิธ สมถวิปัสสนาวิภาคํ ทสฺเสตฺตุ
 “โย จ ปิติพรโณ”ติอาทึ วุตฺตํ. เอตฺถ
 จ ปญฺญาสีเสน เทสฺนา กตาติ
 ปญฺญาวเสน สํวณฺณนา กตา.
 ปญฺญาปิติพรรณตาติอาทิสฺสุ สมาธิสฺหคตา
 เอวาติ ตตฺถ สมาธิวเสน สมโถ
 อุกฺกุฏโณ. ตสฺมา ปิติสฺสุขเจโตพรรณตา
 วิเสสโต สมาธิวิปฺพารวเสน อิชฺฌนฺตฺติ
 ตา “สมโถ”ติ วุตฺตา. อิตฺราณี ญาณ-
 วิปฺพารวเสนาคี ตาณี “วิปฺสฺสนา”ติ
 วุตฺตานิ.

ท่านกล่าวคำว่า “โย จ ปิติพรโณ” เป็นต้น เพื่อแสดงการจำแนก สมถะและวิปัสสนาในที่นี้. ก็ในการ พรรณนาประชุมวิจยหาระนี้ ท่านกระทำ เทศนาโดยเอาปัญญาเป็นประธาน ฉะนั้น จึงได้กระทำการพรรณนาด้วยอำนาจ ปัญญา. ในข้อว่า ความที่ปัญญาแผ่ไปสู่ปิติ เป็นต้น ได้แก่ ปัญญาที่สหรรคต ด้วยสมาธินั้นเอง เพราะเหตุนั้น ในคำว่า “ปิติพรรณตา” เป็นต้น ท่านจึงได้ยก เอาสมถะด้วยอำนาจสมาธิ. เพราะฉะนั้น ปิติพรรณตา สุขพรรณตาและเจโตพรรณตา

๑ โป. ชา จ ปิติพรรณตา.

ว่าโดยความต่างกันย่อมสำเร็จได้ด้วย
อำนาจการแผ่ขยายไปแห่งสมาธิ เพราะ
ฉะนั้น ปิตติพรรณตาเป็นต้นนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า “เป็นสมณะ”. อาโลกพรณะ
เป็นต้นนอกนี้ ท่านกล่าวด้วยอำนาจการ
แผ่ขยายไปแห่งญาณ เพราะฉะนั้น
อาโลกพรณะเป็นต้นนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
“เป็นวิปัสสนา”.

๕๕. อิทานิ ตํ สมาธิ อารมฺมณ-
วเสน วิภชิตฺวา ทสฺเสตฺถุ “ทส
กสิณายตนาณิ”ติอาทึ วุตฺตํ. ตตฺถ
กสิณชฺฌานสงฺขาทานิ กสิณานิ จ
ตานิ โยคิโน สุขวิเสสานํ อธิฏฺฐาน-
ภาวโต, มนายตนะธัมมายตนภาวโต จ
อายตนาณิ จาติ กสิณายตนาณิ.
ปจฺจวิกสิณนฺตึ กตปริกมฺมํ ปจฺจวิ-
มณฺทลมฺปิ, ตตฺถ ปวตฺตํ อุกฺคหปฏฺฐิภาค-
นิमितฺตมฺปิ, ตสฺมี นิमितฺเต
อุปฺปนฺนชฺฌานมฺปิ วุจฺจติ. เตสฺสุ ฌานํ
อิธาทิปฺเปตํ. อากาสกสิณนฺตึ กสิณฺคฺ-
ฆาติมากาเส ปวตฺตปจฺมารูปฺปชฺฌานํ.
วิญฺญาณกสิณนฺตึ ปจฺมารูป-

๕๕. บัดนี้ เพื่อจะแสดงจำแนก
สมาธินั้นด้วยอำนาจอารมณ์ ท่านจึง
กล่าวคำว่า “ทส กสิณายตนาณิ” เป็นต้น.
ในคำว่า “ทส กสิณายตนาณิ” เป็นต้น
นั้น ชื่อว่ากสิณกล่าวคือฌานที่มีกสิณเป็น
อารมณ์เพราะเป็นที่ตั้งมั่นแห่งสุขวิเศษ
ของพระโยคาวจรนั้นด้วย ชื่อว่าอายตนะ
เพราะเป็นมนายตนะและธัมมายตนะด้วย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กสิณายตนะ. วงดิน
ที่พระโยคาวจรทำบริกรรมกิติ, อุกคหนิมิต
และปฏฐิภาคนิमितที่เกิดในวงดินนั้นกิติ,
ฌานที่เกิดในนิमितนั้นกิติ ท่านเรียกว่า
“ปจฺจวิกสิณ”. ใน ๓ อย่างนั้น ในที่นี้
ท่านประสงค์เอาฌาน. คำว่า อากาสกสิณ

๑ โป. มนายตนสทฺโท นคฺติ.

สงฺกหิตาติ ตีหิ อนุปฺสฺสนาธมฺเมหิ
 สงฺกหิตา, กณฺณํ คตาติ อตฺถโถ. กตเมหิ
 ตีหิติ ? อาห “อนิจฺจตา ย ทุกฺขตา
 อนตฺตตยา”ติ. อนิจฺจตา ย สหจฺรณโต
 วิปฺสฺสนา “อนิจฺจตา”ติ วุตฺตา. เอส
 นโย เสเสสฺสปี.

โส สมถวิปฺสฺสนํ ภาวมาโน
 ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ ภาวตีติ โส
 อริยมคฺคาธิกมาย ยุตฺตปฺปยุตฺโต โยคี
 กาเลน สมถํ สมาปชฺชนวเสน, กาเลน
 วิปฺสฺสนํ สมมุสนวเสน วทฺธมฺมาโน
 อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขาทิสฺขาตา ติสฺโส
 อนุปฺสฺสนา พฺรุเหติ. ตโย ขนฺธ
 ภาวตีติ ติสฺโส อนุปฺสฺสนา
 อฺปรูปริวิเสสํ ปาเปโนโต สิลกฺขนฺธ
 สมาริกฺขนฺธ ปณฺณากฺขนฺธติ เอเต
 ตโย ขนฺธ วทฺธเมติ. ยสฺมา ปน ตีหิ
 ขนฺธเหหิ อริโย อฏฺฐจฺจโก มคฺโค

วิปฺสฺสนาโดยอาการนั้น ๆ ในบรรดา
 อาการนั้น ๆ. บทว่า เต โยค ธรรมคือ
 วิปฺสฺสนาอันมีสมณะเป็นที่ตั้ง. หลายบทว่า
 ตีหิ ธมฺเมหิ สงฺกหิตา แปลว่า จัด
 เข้ากับอนุปฺสฺสนาธรรม ๓, หมายความว่า
 ถึงการนับ. เพื่อจะเฉลยคำถามว่า
 อนุปฺสฺสนาธรรม ๓ เหล่าไหน ? ท่าน
 จึงกล่าววว่า “คืออนิจฺจตา ๑ ทุกฺขตา ๑
 อนตฺตตยา ๑”. วิปฺสฺสนาท่านกล่าววว่า
 “อนิจฺจตา” เพราะเป็นไปร่วมกับความ
 เป็นของไม่เที่ยง. แม้ในคำที่เหลือก็เช่นนี้.

คำว่า พระโยคาวจรนั้น เมื่อจะ
 เจริญสมณะและวิปฺสฺสนา ย่อมเจริญ
 วิโมกฺขมุข ๓ คือ พระโยคาวจรผู้ประกอบ
 ขวนขวาย เพื่อบรรลุนิพพานนั้น
 คราวเจริญสมณะด้วยอำนาจเข้าฌาน,
 คราวเจริญวิปฺสฺสนาด้วยอำนาจการ
 พิจารณา ย่อมเจริญอนุปฺสฺสนา ๓ กล่าว
 คืออนิมิตฺตวิโมกฺขมุข (ความหลุดพ้นโดย
 ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องหมายเป็นประธาน)
 เป็นต้น. คำว่า ย่อมเจริญขั้น ๓ คือ
 พระโยคาวจร เมื่อจะให้อนุปฺสฺสนา ๓
 ถึงคุณวิเศษที่สูง ๆ ขึ้นไป ย่อมให้

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินคัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงฺคหิโต, ตสฺมา “ตโย ขนฺธ
ภวณฺโต อริยํ อฏฺฐงฺกํ มคฺคํ
ภวยตี”ติ วุตฺตํ.

อิทานิ เยสํ ปุคฺคลानํ ยตถ
สิกฺขนฺตานํ วิเสสโต นิยฺยานมฺขานิ,
เยสญจ กิเลสานํ ปฏิปทฺขมฺฏตานิ
ตีณิ วิโมกฺขมฺขานิ, เตหิ สทฺธิ
ตานิ ทสฺเสตฺถ “ราคจริโต”ติอาทิ วุตฺตํ.
ตตถ อนิมิตฺเตน วิโมกฺขมฺขณาติ
อนิจฺจานุปัสสฺสนาย. สว หิ นิจฺจ-
นิมิตฺตาทิสมฺมุคฺคาฏเณน อนิมิตฺโต,^๑
ราคาทินํ สมฺมุจฺเจทวิมุตฺตติยา วิโมกฺโขติ
ลทฺธนามสฺส อริยมคฺคสฺส มฺขภาวโต
ทวารภาวโต “อนิมิตฺตวิโมกฺขมฺขน”ติ
วฺจฺจติ. อธิจิตฺตสิกฺขาयाติ สมฺมาธิสฺมี.
สุขเวทนียํ ผสฺสํ อนุปคฺจฺจนฺโตติ
สุขเวทนาย หิตํ สุขเวทนาการณโต
ผสฺสํ ตณฺหาय อนุปคฺจฺจนฺโต. สุขํ
เวทนํ ปริขานนฺโตติ “อัยํ สุขว

ขันธ์ ๓ นี้ คือ สิลขันธ์ สมาธิขันธ์ และ
ปัญญาขันธ์เจริญ. อนึ่ง เพราะเหตุที่
อริยมรรคมืองค์ ๘ ท่านรวมเข้ากับขันธ์
๓, ฉะนั้นจึงกล่าวคำว่า “พระโยคาวจร
เมื่อเจริญขันธ์ ๓ ชื่อว่าย่อมเจริญอริย-
มรรคมืองค์ ๘”.

บัดนี้ พระเถระเพื่อจะแสดงทาง
เครื่องนำออกจากทุกข์โดยพิเศษ และ
ทางเครื่องพ้นจากทุกข์ทั้ง ๓ ซึ่งเป็น
ปฏิปักษ์ต่อกิเลส พร้อมด้วยบุคคลผู้ศึกษา
อยู่ในสิกขา ๓ จึงกล่าวว่า “บุคคล
ราคจริต”เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น คำว่า
อนิมิตฺตวิโมกฺขมฺข ได้แก่ อนิจฺจานุปัสสฺสนา.
จริงอยู่ อนิจฺจานุปัสสฺสนานั้น ท่านเรียกว่า
“อนิมิตฺตวิโมกฺขมฺข” เพราะเป็นทางคือ
เป็นทวารแห่งอริยมรรค ที่ได้ชื่อว่า อนิมิต
เพราะเพิกนิจฺนิมิตเป็นต้นเสียได้, ชื่อว่า
วิโมกฺข เพราะพ้นด้วยการตัดขาดราคะ
เป็นต้น. คำว่า ในอธิจิตฺตสิกฺขา ได้แก่
ในสมฺมาธิ. คำว่า ไม่เข้าไปใกล้ผัสสะอัน
เป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา คือ ไม่เข้าไปใกล้
ผัสสะอันเกื้อกูลแก่สุขเวทนาโดยเป็นเหตุ

^๑ ไป. อนิมิตฺตา.

เวทนา วิปริณามาทินา ทุกฺขา”ติ
 ปริชานนุโต, สวิสยํ รากํ สมตฺตีกุณฺโตะ.
“รากมถํ ปวาเหฺนุโต”ติอาทินา เตหิ
 ปริยาเยหิ รากสฺเสว ปหฺนมาห.
“โทสจริโต บุคฺคโล”ติอาทิสฺปิ
 วุตฺตณฺยานุสาเรน อตุโถ เวทิตพฺโพ.

ปญฺญาธิกสฺส สนฺตติสมฺมุหิกิจฺจา-
 รมฺมณาทิมฺหิวินิพฺโปกเณ สงฺขารेषุ
 อตฺตสฺสญฺญตา ปากฺกา โหตีติ วิเสสโต
 อนตฺตานุปัสสนา ปญฺญาปชานาติ อาห
“สุญฺญตวิโมกฺขมฺขํ ปญฺญาทฺขนุโร”ติ.
 ตถา สงฺขารานํ สรสปภงฺกตฺตาย
 อิตฺตฺรชนตฺตา อุปฺปนฺนํ ตตฺถ ตตฺถเว
 ภิชฺชนํ สมฺมา สมาหิตสฺเสว ปากฺกํ
 โหตีติ วิเสสโต อนิจฺจานุปัสสนา
 สมาธิปชานาติ อาห **“อนิมิตฺตวิโมกฺขมฺขํ
 สมาธิทฺขนุโร”**ติ.

แห่งสุขเวทนาด้วยต้นหา. คำว่า **กำหนด
 สุขเวทนาอยู่** ได้แก่ กำหนดอยู่ว่า “สุข-
 เวทนานี้ จะกลายมาเป็นทุกขเวทนาได้
 ก็ด้วยเหตุมีความแปรปรวนเป็นต้น”, คือ
 ก้าวล่วงระคะพร้อมอารมณ์. ด้วยคำว่า
นำออกซึ่งมลทินคือระคะ เป็นต้น ท่าน
 กล่าวถึงการละระคะด้วยปริยายเหล่านั้น
 นั่นเอง. แม้ในคำว่า **“บุคคลโทสจริต”**
 เป็นต้น ก็พึงทราบความตามแนวแห่งนัย
 ที่กล่าวแล้ว.

ภาวะที่ว่างจากตนในสังขารทั้งหลาย
 ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้ยิ่งด้วยปัญญา โดย
 การแยกชนสัญญาอันมีหน้าที่สืบต่อ
 รวมกันเป็นอารมณ์เป็นต้น เพราะฉะนั้น
 ว่าโดยคุณวิเศษ อนัตตานุปัสสนาจึงมี
 ปัญญาเป็นประธาน เหตุนั้น ท่านจึง
 กล่าวว่า **“สุญฺญตวิโมกฺขมฺขํ จัดเป็น
 ปัญญาชั้น”**. อนึ่ง การที่สังขารทั้งหลาย
 ซึ่งเกิดขึ้นแล้วก็แตกไปในที่นั้น ๆ นั่นเอง
 เพราะมีขณะเล็กน้อย เหตุแตกทำลายไป
 พร้อมด้วยกิจ ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้มีจิต
 ตั้งมั่นด้วยดีเท่านั้น เพราะฉะนั้น ว่าโดย
 คุณวิเศษ อนิจฺจานุปัสสนาจึงมีสมาธิ

บริษัทยูไนเต็ดยูนิเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตถา สีเลสฺ ปรีปฺรการิโน ขนฺติพหฺลสฺส
 อูปฺปนฺนํ ทุกฺขํ อรติณฺจ อภิภุญฺย
 วิหฺรโต สงฺขารานํ ทุกฺขตา วิภูตา
 โหตีติ ทุกฺขานุปฺสฺสนา สีลปฺปชานาติ
 อาห “อฺปฺปณฺหิตวิโมกฺขมฺขํ สีลกฺขนฺโร”ติ.
 อิติ ตีหิ วิโมกฺขมฺขเหหิ ตินฺนุณฺํ ขนฺธานํ
 สงฺคหิตตฺตตา วุตฺตํ “โส ตีณิ
 วิโมกฺขมฺขานิ ภาวยนฺโต ตโย ขนฺธ
 ภาวยตี”ติ. ยสฺมา จ ตีหิ จ ขนฺธเหหิ
 อริยสฺส อฏฺฐจฺกิกสฺส มคฺคสฺส
 สงฺคหิตตฺตตา ตโย ขนฺธ ภาวยนฺโต
 “อริยํ อฏฺฐจฺกิกํ มคฺคํ ภาวยตี”ติ
 วุตฺตํ. ตสฺมา เตหิ ตสฺส สงฺคหํ
 ทสฺเสนฺโต “ยา จ สมฺมาวาจา”ติอาทิมาน.

ปุณฺ ตินฺนุณฺํ ขนฺธานํ สมถ-
 วิปฺสฺสนาภาวํ ทสฺเสตฺถ “สีลกฺขนฺโร”ติอาทิ
 วุตฺตํ. ตตฺถ สีลกฺขนฺธสฺส ขนฺติ-
 ปชานตฺตตา, สมมาธิสฺส พหุปการตฺตตา

เป็นประธาน เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
“อนิมิตวิโมกขมุข จัดเป็นสมาธิขั้น”.

อนึ่ง ความที่สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์
 ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้บำเพ็ญให้บริบูรณ์
 ในศีล มากไปด้วยขันติครอบงำทุกข์และ
 ความไม่ยินดีซึ่งเกิดขึ้นแล้วอยู่ เพราะ
 ฉะนั้นทุกขานุปัสสนาจึงมีศีลเป็นประธาน
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **“อฺปฺปณฺหิต-
 วิโมกขมุข จัดเป็นศีลขั้น”**. เพราะรวม
 ขั้น ๓ เข้ากับวิโมกขมุข ๓ ดังกล่าว
 มานี้ ท่านจึงกล่าวว่า **“พระโยคาวจรนั้น
 เมื่อเจริญวิโมกขมุข ๓ ชื่อว่าย่อมเจริญ
 ขั้น ๓”**. ก็เพราะเหตุที่รวมอริยมรรค
 มืองค์ ๘ เข้ากับขั้น ๓ ท่านจึงกล่าวว่า
 พระโยคาวจร เมื่อเจริญขั้น ๓ ชื่อว่า
“ย่อมเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘”. ฉะนั้น
 พระเถระเมื่อจะแสดงการรวมมรรคนั้น
 เข้ากับขั้น ๓ นั้น จึงกล่าวคำว่า **“ยา
 จ สมฺมาวาจา”** เป็นต้น.

เพื่อจะแสดงว่าขั้น ๓ เป็นสมถะ
 และวิปัสสนาซ้ำอีก จึงกล่าวคำว่า
“ศีลขั้น” เป็นต้น. พึงเห็นการคบบรรณ
 อันเป็นฝ่ายสมถะ เพราะในบรรดาขั้น

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จ สมถปกุชภานํ ทฏฺฐพฺพํ. ภวฺงฺคานํติ
 อุกฺปตฺติภวสฺส องฺคานํ. เทว ปทานํติ
 เทว ปาทา. เยภฺยฺเยน หิ ปญฺจทส
 จรณธมฺมา สิลสมฺมาธิสงฺคหิตาติ.
 ภาวิตกาโยติ อภิสมฺมาจาริกสิลสฺส
 ปารีปุริยา ภาวิตกาโย. อาทิพรหม-
 จริยกสิลสฺส ปารีปุริยา ภาวิตสํโถ.
 อถวา ภาวิตกาโยติ อินฺทฺริยสํวเรน
 ภาวิตปญฺจทวารกาโย.^๑ ภาวิตสํโถติ
 อวสิฏฺฐสํสวเสนํ ภาวิตสํโถ. สมฺมา
 กายภาวนาย สติ อจฺจนตํ กาย-
 ทุจฺจริตปฺปหานํ อนวชฺชณฺจ อฏฺฐจํ
 สมฺปชฺชติ.

ตถา อนฺตฺตเว สึเล สิขฺฌมาเน
 อนวเสสโต มิจฺฉาวาจา มิจฺฉาชีวสฺส
 จ ปหานํ สมฺปชฺชติ. จิตฺตปญฺญาสุ จ
 ภาวิตาสุ สมฺมาสติสมฺมาสมฺมาธิสมฺมา-
 ทิฏฺฐิสมฺมาสงฺกปฺปา ภาวนาปารีปุริ

๓ นั้น สิลขันธมีขันติเป็นประธาน, และ
 เพราะสมาธิขันธเป็นธรรมมีอุปการะมาก.
 คำว่า **องค์แห่งภพ** คือ องค์แห่ง
 อุปัตติภพ. สองบทว่า **เทว ปทานิ**
 ได้แก่ เป็นบาท ๒. จริงอยู่ จรณธรรม
 ๑๕ โดยมาก ท่านรวมเข้ากับสิลขันธ
 และสมาธิขันธแล. คำว่า **อบรมกาย** ได้แก่
 อบรมกายด้วยการบำเพ็ญอภิสมจาริก-
 คีล. ชื่อว่า **อบรมคีล** ด้วยการบำเพ็ญ
 อาทิพรหมจริยกคีล. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า
อบรมกาย ได้แก่ อบรมทวารกาย ๕ ด้วย
 การสำรวมอินทรีย์. คำว่า **อบรมคีล**
 ได้แก่ อบรมคีล ด้วยอำนาจคีลที่ยังเหลือ.
 เมื่อมีการอบรมกายโดยชอบ ความเพียร
 อันเป็นเหตุลุกขึ้น ซึ่งเป็นภาระละกาย-
 ทุจจริตและหาโทษมิได้โดยส่วนเดียว ย่อม
 สำเร็จ.

อนึ่งเมื่อศีลอย่างเยี่ยมไม่มีศีลอื่นยิ่งไปกว่า
 สำเร็จ การละมิจฉาวาจาและมิจฉาอาชีวะ
 โดยไม่มีส่วนเหลือก็ย่อมสำเร็จ. และเมื่อ
 อบรมจิตและปัญญาแล้ว ความระลึกรชอบ
 ความตั้งใจชอบ ความเห็นชอบ และ

^๑ ไป. ...ทวาริกกาโย.

คตา เอว โหนฺติ ตํสภาวตฺตา
ตทฺภยการณตฺตา จาติ อิมมตฺถํ ทสฺเสติ
“กาเย ภาวียมาเน”ติอาทินา.

ความดำริชอบ ก็ย่อมถึงความเจริญเต็มที่
เช่นเดียวกัน เพราะความระลึกชอบเป็นต้น
มีจิตและปัญญา นั้นเป็นสภาพ และเพราะ
เป็นเหตุแห่งจิตและปัญญาทั้งสองนั้น
เพราะเหตุ นั้นท่านจึงแสดงความนี้ด้วย
คำว่า “เมื่ออบรมกาย” เป็นต้น.

ปญฺจวิธํ อธิคมํ กจฺจนฺตํ อริย-
มคฺคาธิคมเมว อวตฺถาวิเสสวเสน
ปญฺจธา วิภชิตฺวา ทสฺเสติ. อริยมคฺโค
หิ ชิปปํ สกึ เอกจิตตฺกฺขณฺเนว
จตุสฺส สจฺเจสฺส อตฺตนา อธิคนฺตพฺพํ
อธิกจฺจนฺตํ น ตสฺส โลกียสมาปตฺติยา
วีย วสิภาวนาภิจฺจํ อตฺถิติ **ชิปปาธิคม**
จ โหติ. ปชหิตพฺพานํ อจฺจนฺตวิมุตฺติ-
วเสน ปชหนโต **วิมุตฺตาธิคม** **จ**.
โลกิเยหิ มหนฺตानํ สีลกฺขณฺธาทีนํ
อธิกมณฺทาวโต **มหาธิคม** **จ**. เตสํเยว
วิปฺลผลานํ อธิกมณฺโต **วิปฺลาธิคม** **จ**.
อตฺตนา กตฺตพฺพสฺส กสฺสจि อนวเสสโต^๑
อนวเสสธาธิคม **จ** โหติ. เก ปเนเต
อธิกมา ? เกจิ สมถานุกาเวน, เกจิ
วิปฺสฺสนานุกาเวนาติ อิมํ วิภาคํ

ด้วยคำว่า **ย่อมถึงการบรรลุ ๕**
อย่าง ท่านแสดงจำแนกการบรรลุ
อริยมรรคนั้นเองออกเป็น ๕ อย่าง ด้วย
อำนาจความต่างแห่งธรรมเป็นเครื่อง
ตั้งลง. **จริงอยู่** อริยมรรค **ชื่อว่า**
บรรลุเร็ว เพราะพระโยคาวจรย่อมบรรลุ
ธรรมที่ตนควรบรรลุในสังขะ ๔ รวดเร็ว
คราวเดียว **คือ**ด้วยขณะจิตเดียวเท่านั้น
(และ) เพราะพระโยคาวจรนั้นไม่ต้องมี
หน้าที่คือการเจริญวิเสสเหมือนของโลกีย-
สมาบัติ. **ชื่อว่า** **บรรลุเพราะหลุดพ้น**
เพราะละธรรมที่ควรละด้วยอำนาจความ
หลุดพ้นโดยส่วนเดียว. **ชื่อว่า** **บรรลุ**
ธรรมใหญ่ เพราะการบรรลุศีลชั้น
เป็นต้นซึ่งเป็นธรรมมีคุณใหญ่กว่าโลกีย-
ธรรม. **ชื่อว่า** **บรรลุความไพบูรณ์**

^๑ ส. ม. อนวเสสนโต.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตตอรรณภา. ป-ท.๒-๕

ทสฺเสตฺถุ “ตตฺถ สมถนา”ติอาทิ วุตฺตํ.

เพราะการบรรลุผลอันไพบูลย์นั้นนั่นเอง. และชื่อว่า บรรลุถึงเชิงโดยไม่มีส่วนเหลือ เพราะไม่เหลือธรรมอะไร ๆ ที่ตนจะต้องกระทำ(อีก). ถามว่า ก็การบรรลุเหล่านั้น เป็นอย่างไร ? ตอบว่า การบรรลุ บางอย่าง ย่อมสำเร็จได้ด้วยอานุภาพ แห่งสมณะ, บางอย่าง สำเร็จได้ด้วย อานุภาพแห่งวิปัสสนา เพราะเหตุนี้ เพื่อ จะแสดงวิภาคนี้ ท่านจึงกล่าวคำว่า “ตตฺถ สมถน” เป็นต้น.

๕๖. อิติ มหาเถโร “ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา”ติ คากาย วเสน อรหตฺตผลวิมุตฺติมุขเนน วิจยหารสมฺปาตํ นิทฺทิสนฺโต เทสนากุสลตาย อนเนเกหิ สุตฺตปฺปเทเสหิ ตสฺสา ปุพฺพภาค- ปฎิปทาย ภาวนาวิเสสานํ ภาวนา- นิสฺसानญจ วิภชนวเสน นานปฺป- การโต วิจยหาร” ทสฺเสตฺวา อิทานิ ทสนนํ ตถาคตฺพลาณมฺปิ วเสน ตํ ทสฺเสตฺถุ “ตตฺถ โย เทสยติ”ติอาทิมาห. โอวาเทน สวเก น วิสฺวาทยตฺติ อตฺตโน อนุสิฏฺฐิจยา ฌมฺมสฺส สวณโต

๕๖. พระมหาเถระ เมื่อแสดงไข วิจยหารสัมปาตะ ด้วย मुखคืออรรถผลวิมุตติ ด้วยอำนาจคากาว่า “ตสฺมา รกฺขิต- จิตฺตสฺส” ครั้นแสดงวิจยหาระโดยประการ ต่าง ๆ ด้วยอำนาจการจำแนกปฎิปทา อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งภาวนานั้น คุณวิเศษแห่งภาวนาและอานิสงส์แห่ง ภาวนา ด้วยสุดบทเป็นอันมาก เพราะ เป็นผู้ฉลาดในการแสดง ดังพรรณนา มาฉะนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะแสดงวิจยหาระ นั้น ด้วยอำนาจแม่แห่งพลังพระตถาคต ๑๐ จึงกล่าวคำว่า “ตตฺถ โย เทสยติ”

๑ ไป. ปวิจยาการ.

“สาวกา”ติ ลทุชนาเม เวเนยเย น วิปฺปลมฺเภติ น วณฺเจติ วิสฺวาทนฺเหตุณฺ ปาปชฺมมานํ อริยมคฺเคน โโพธิมฺเล เอว สุปฺปหีนตฺตา. **ติวิธนฺติ** ติปฺปการํ, ตีหิ อากาเรหิติ อตฺถเ. **อิทํ กโรถาติ** อิมํ สรณคฺมนํ สีลาทิญฺจ อุปสมฺปชฺช วิหรตฺ. **อิมินา อูปาเยน กโรถาติ** อเนนปิ วิธินา สรณานิ โสเชนตฺตา สีลาทีนึ ปรีปุเรนตฺตา สมฺปาเทถ. **อิทํ โว กุรุमानนฺติ** อิทํ สรณคฺมนํ สีลาทิญฺจ ตุมฺหากํ อนฺตฺติฏฺจนฺตฺตานํ ทิฏฺฐธมฺมสมฺปฺราयนิพฺพานานํ วเสน หิตาย สุขาย จ ภวิสฺสติ, ตานิ สมฺปาเทถาติ อตฺถเ.

เป็นต้น. หลายบทว่า โอวาเทน สาวเก **น วิสฺวาทยติ** ความว่า พระศาสดาผู้ถึงพร้อมด้วยพระกำลังแห่งพระตถาคต ย่อมไม่หลงล่อคือไม่หลอกลวงเหล่าเวไนยสัตว์ที่ได้ชื่อว่า “พระสาวก” เพราะพึงธรรมด้วยพระอนุสาสนีของพระองค์ เพราะเหตุแห่งการกล่าวหลอกลวง พระองค์จะได้เด็ดขาดแล้ว ณ ควงโพธิ์นั่นเองด้วยพระอริยมรรค. บทว่า **ติวิธํ** แปลว่า ๓ ประการ, หมายความว่า ด้วยอาการ ๓. สองบทว่า **อิทํ กโรถ** ความว่า เธอทั้งหลายจงเข้าถึงสรณคฺมนํและศีลเป็นต้นนี้อยู่เถิด. หลายบทว่า **อิมินา อูปาเยน กโรถ** ความว่า เธอทั้งหลายจงชำระสละบาปเพ็ญศีลเป็นต้นให้ถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยวิธีนี้. หลายบทว่า **อิทํ โว กุรุमानนํ** ความว่า สรณคฺมนํและศีลเป็นต้นนี้ จักมีเพื่อประโยชน์และความสุข ด้วยอำนาจพระนิพพานในทิฏฐุธรรมและสัมปฺรายภพแก่เธอทั้งหลายผู้ตามดำรงอยู่, เธอทั้งหลาย จงยังสละและศีลนั้นให้ถึงพร้อมเถิด.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอวํ โอวาทนาการ^๑ ทสฺเสตฺวา
 ยํ วุตฺตํ “โอวาเทน สาวเก น
 วิสฺวาทยตี”ติ, ตํ ตถาคตฺพลฺหิ
 วิภชิตฺวา ทสฺเสตฺตु “โส ตถา
 โอวทิตฺ”ติอาทิมาน. ตตฺถ ตถาติ
 เตน ปกาเรน “อิทํ กโรถ, อิมินา
 อฺปาเยน กโรถา”ติอาทินา วุตฺตป-
 ปกาเรน. โอวทิตฺติ ธมฺมเทสฺนายน
 สาสิตฺ. อนฺุสฺสิญฺจโรติ ตสฺเสว เววจัน.
 ตถา กโรนฺุโตติ ยถานฺุสฺสิญฺจํ ตถา
 กโรนฺุโต. ตํ ภูมฺินฺุติ ยสฺสา ภูมฺิยา
 อธิคมตฺถาย โอวทิตฺ, ตํ ทสฺสนภูมฺิณฺุจ
 ภาวนาภูมฺิณฺุจ.

พระมหาเถระครั้งแสดงอาการแห่ง
 พระโอวาทอย่างนี้แล้ว เพื่อจะแสดง
 จำแนกคำที่พระมหากัจจายนเถระกล่าว
 ไว้ว่า “พระศาสดาย่อมไม่ล่องลงเหล่า
 พระสาวกด้วยพระโอวาท” ด้วยพระกำลัง
 แห่งพระตถาคต จึงกล่าวคำว่า “โส ตถา
 โอวทิตฺ” เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า
 ตถา แปลว่า โดยประการนั้น คือโดย
 ประการที่ได้กล่าวแล้ว โดยนัยเป็นต้นว่า
 “เธอทั้งหลาย จงกระทำสรณคมน์และศีล
 เป็นต้นนี้, เธอทั้งหลาย จงกระทำ
 สรณคมน์ และศีลเป็นต้นด้วยอุบายนี้”.
 บทว่า โอวทิตฺ ได้แก่ ผู้อันพระศาสดา
 ทรงสั่งสอนด้วยพระธรรมเทศนา. คำว่า
 อนฺุสฺสิญฺจโรติ เป็นคำไวพจน์ของคำว่า
 โอวทิตฺ นั้นนั่นเอง. บทว่า ตถา
 กโรนฺุโต คือ เมื่อกระทำตามที่ทรง
 สั่งสอนอย่างนั้น. สองบทว่า ตํ ภูมฺิ
 ได้แก่ ภูมฺิแห่งพระโสดาบัน และภูมฺิแห่ง
 พระอรหันต์ ที่พระศาสดาทรงโอวาท
 ภิกษุเพื่อประโยชน์แห่งการบรรลุ.

^๑ น. โอวทนาการ.

เนตฺ ฌานํ วิชชตีติ เอตํ การณํ
 น วิชชติ. การณณฺหิ ติฏฺฐติ เอตถ
 ผลํ ตทหายตฺตวตฺติตายาติ “ฌานนุ”ติ
 วุจฺจติ. ทุตฺติยาเว ภูมฺินฺนฺติ สิลกฺขนฺเชน
 ปตฺตพฺพํ สมฺปตฺตติภาวสงฺขาตํ ภูมฺิ.

หลายบทว่า เนตฺ ฌานํ วิชชติ แปลว่า
 เหตุนี้จะมีไม่ได้. จริงอยู่ เหตุท่าน
 เรียกว่า “ฐานะ” เพราะอรรถว่า เป็น
 ที่ตั้งอยู่แห่งผล โดยเป็นไปเนื่องกับผลนั้น.
 คำว่า ภูมฺิ ในวาระที่ ๒ ได้แก่ ภูมฺิ
 กล่าวคือสัมปตติภาพที่สัตว์จะพึงถึงได้ด้วย
 สิลขันธ.

อิทานิ ยสฺมา ภควโต
 จตฺตเวสสารชฺชานิปิ อวิปริตฺสภาวตาย
 ปจฺมผลญาณสฺส วิสยวิเสโส โหติ,
 ตสฺมา ตานิปิ ตสฺส วิสยภาเวน
 ทสฺเสตฺตํ “สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต
 สโต”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ สมฺมา-
 สมฺพุทฺธสฺส เต สโตติ อหํ
 สมฺมาสมฺพุทฺโธ, มยา สพฺเพ ธมฺมา
 อนภิสมฺพุทฺธาติ ปฏิชานเนน สมฺมา-
 สมฺพุทฺธสฺส เต สโต. อิม ธมฺมา
 อนภิสมฺพุทฺธาติ เนตฺ ฌานํ วิชชตีติ “อิม
 นาม ตยา ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา”ติ
 โกจิ สหธมฺเมน สเหตุนา สการณฺเนน
 วจเนน, สุนกฺขตฺโต^๑ วีย วิปฺปลปนฺตา
 ปน อปฺปมาณํ. ตสฺมา สหธมฺเมน

เพราะเหตุที่แม้จตุเวสสารญาณของ
 พระผู้มีพระภาคเป็นอารมณ์วิเศษแห่ง
 ผลญาณที่ ๑ เพราะมีสภาพไม่ผิด, ฉะนั้น
 บัดนี้ เพื่อจะแสดงจตุเวสสารญาณเมื่อนั้น
 โดยเป็นอารมณ์ของผลญาณที่ ๑ นั้น
 ท่านจึงกล่าวคำว่า “สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต
 สโต” เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น หลาย
 บทว่า สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต สโต
 แปลว่า ท่านเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ด้วยการปฏิญาณตนว่า เราเป็นพระ-
 สัมมาสัมพุทธเจ้า, ธรรมทั้งปวงเราตรัสรู้
 แล้ว. หลายบทว่า อิม ธมฺมา
 อนภิสมฺพุทฺธาติ เนตฺ ฌานํ วิชชติ
 ความว่า เหตุที่ว่า ใคร ๆ จักทักท้วง
 ด้วยสหธรรม เหมือนลัจฉวิบุตรชื่อ

^๑ ที. ปา. ๑๑/๒, ม. มุ. ๑๒/๑๓๗.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฏิโจเทศุสตีติ เอตํ การณ์ น วิชชติ. เอส นโย เสสปเทสุปิ.

สุนัขขัตะ พุดพัวเพรื่ออยู่ด้วยสหธรรม คือด้วยคำที่มีเหตุมีการณ์ว่า “ธรรมชื่อนี้ พระองค์ยังมีได้ตรัสรู้” ดังนี้ ไม่เป็น ประมาณนี้ ย่อมไม่มี. แม้ในบทที่เหลือ ก็นัยนี้.

ยสฺส เต อตฺถาย ฌมฺโม เทสิโตติ รากาทีสุ ยสฺส ยสฺส ปหานตฺถาย อสฺสภาวนาทิฌมฺโม กถิโต. ตกฺกกรสฺสชาติ ตถา ปฏิปนฺนสฺส. วิเสสชาติคมนฺติ อภิญญาปฏิสมฺภิทาทิวีสเสสชาติคมฺ.

คำว่า พระองค์แสดงธรรมเพื่อประโยชน์ ใด คือ พระองค์ทรงแสดงธรรมมี อสฺสภาวนาเป็นต้นเพื่อต้องการละกิเลส ใด ๆ ในบรรดาราคะเป็นต้น. บทว่า ตกฺกกรสฺส แปลว่า แก่ผู้ปฏิบัติเช่นนั้น. บทว่า วิเสสชาติคมฺ ได้แก่ การบรรลুকุณวิเศษมีความแตกฉานในอภิญญา เป็นต้น.

อนฺตรายิกาคิ อนฺตรายการณ์ อนฺตราโย, โส สีลํ เอเตสนฺติ อนฺตรายิกา. อนฺตราเย นียุตฺตา, อนฺตรายํ วา ผลํ อรหนฺติ, อนฺตรายปฺปโยชนาคิ วา อนฺตรายิกา. เต ปน กมฺมกิลเสสชาติเกเทน ปญฺจวิธา. อนิยฺยานิกาคิ อริยมคฺควชฺชา สพฺเพ ฌมฺมา.

บทว่า อนฺตรายิกา มีวิเคราะห์ว่า การกระทำเหตุร้าย ชื่อว่า อันตราย, ธรรมชื่อว่าอันตรายิกา เพราะอรรถว่ามีอันตรายนั้นเป็นปกติ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าอันตรายิกา เพราะอรรถว่า ประกอบในอันตราย, หรือย่อมควรซึ่งผล อันเป็นอันตราย, หรือเพราะอรรถว่า มีอันตรายเป็นประโยชน์. ก็อันตรายิก- ธรรมนั้น แบ่งออกเป็น ๕ อย่าง โดย แบ่งเป็นกรรมกิเลสเป็นต้น. บทว่า

บริษัทฺยูไนเตคคอมฺมุณีเคชฺฉัน อินฺคัสฺตรี จํกัถ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทิวฐิสมนุโนติ มคคทิวฐิยา
 สมนุโน โสตาปนุโน อริยสาวโก.
 สุหตฺตติ อติวธิตฺ. อิทมฺปิ เอกเทศ-
 กถนเมว. มตฺกเปตาทิทานมฺปิ โส น
 กโรติ เอว. ปุณฺชโนติ ปุณฺชํ กิเลส-
 ภิสงฺขาราทีนํ ชนฺนาทีหิ การณฺเห
 ปุณฺชชโน. วุตฺตญฺเฆตฺ :

“ปุณฺชํ ชนฺนาทีหิ
 การณฺเห ปุณฺชชโน
 ปุณฺชชนฺนุโตคฺชตฺตา
 ปุณฺชวายํ ชโน อิติ”ติ.^๑

อนิยฺยานิกา ได้แก่ ธรรมทั้งหมดวัน
 อริยมรรค.

บทว่า ทิวฐิสมนุโน ได้แก่
 พระอริยสาวกผู้เป็นพระโสดาบันถึงพร้อม
 ด้วยทิวฐิ (สัมมาทิวฐิ) อันเป็นองค์มรรค.
 บทว่า สุหตฺตํ แปลว่า ฆ่าอย่างแรง.
 คำว่า สุหตฺตํ แม่นี้ เป็นคำกล่าวโดย
 ส่วนหนึ่งเท่านั้น. พระอริยสาวกผู้เป็น
 พระโสดาบันนั้น ย่อมไม่กระทำแม้ซึ่งท่าน
 แก่ผู้ตายหรือผู้ละไปแล้วเป็นต้นเลย.
 คำว่า ปุณฺชน คือ ที่ชื่อว่าปุณฺชน เพราะ
 เหตุทั้งหลายมีการยังกิเลสและอภิสงฺขาร
 เป็นต้นเป็นอันมากให้เกิดเป็นอาทิ. สมจริง
 ดังคำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า :

“ชื่อว่า ปุณฺชน เพราะเหตุมีการยัง
 กิเลสเป็นอันมากให้เกิดเป็นต้น
 อีกอย่างหนึ่ง บุคคลนี้ ชื่อว่าปุณฺชน
 เพราะรวมอยู่ในปุณฺชน”.

^๑ สมงฺกวลวาทินี. ๑/๘๑. ปปฺพจฺสุทฺธิ. ๑/๒๗.
 สารคฺคปกาสินี. ๒/๑๒๔, มโนรตฺปุรณิ. ๑/๖๔.
 อฏฺฐสาธินี. ๕๐๒, สทฺธมฺมปกาสินี. ๓๑๕,
 สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา. ๓๓๗.

“**มาตรนุ**”ติอาทิสฺ ชนิกา มาตา.
 ชนโก จ **ปีตา**. มนุสฺสภูโต ชีณาสโว
 อรหติ อธิปเปโต. ก็ ปน อริยสาวโก
 อญฺเณ **ชีวิตา**^๑ โวโรเปยยาติ ?
 เอตมปิ อฏฺฏจัน. สเจปิ ภานุตรคตํ
 อริยสาวกํ อตฺตโน อริยสาวกภาวํ
 อชานนตมปิ โกจิ เอวํ วเทยฺย “อิทํ
 กุณฺถกิปิลลิกํ **ชีวิตา** โวโรเปตฺวา
 สกลจกฺกฺวาพคพฺเภ จกฺกวตฺติริชฺชํ
 ปฏิปชฺชานี”ติ, เหนว โส นํ **ชีวิตา**
 โวโรเปยฺย. อถापि เอวํ วเทยฺย “สเจ
 อิมํ น มาเตสฺสสิ, สีสํ เต
 ฉินฺทิสฺสามา”ติ สีสเมวสฺส ฉินฺทเทยฺย,
 เหนว โส ตํ มาเตยฺย. ปุณฺณชชนภาวสฺส
 ปน มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํ อริย-
 ภาวสฺส จ พลทีปนตฺถํ เอวํ วุตฺตํ.
 อญฺเณหตฺถ อธิปปาโย : สาวชฺโช วต
 ปุณฺณชชนภาโว, ยตฺร हि นาม
 มาตุมาตาทีนปิ อนนฺตรियานี^๒ กริสฺสติ,
 มหาพโลว อริยภาโว, โย เอตานิ
 กมฺมานิ น กโรตีติ.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทว่า **มาตร**
 เป็นต้นต่อไป หญิงที่ยังบุตรให้เกิดชื่อว่า
มารดา. และชายที่ยังบุตรให้เกิดชื่อว่า
บิดา. พระชีณาสพที่เป็นมนุษย์ท่าน
 ประสงค์เอาว่า **พระอรหันต์**. ถ้ามว่า
 ก็พระอริยสาวกจะปลงสัตว์เหล่าอื่นเสีย
 จากชีวิตได้อย่างไร? ตอบว่า แม้ข้อนี้
 มิใช่ฐานะ. แม้หากใคร ๆ จะฟังกล่าวถึง
 พระอริยสาวกผู้อยู่ในภพอื่น แม้ไม่ทราบ
 ว่าตนเป็นพระอริยสาวกอย่างไรว่า “ท่าน
 ปลงชีวิตมดดำมดแดงนี้แล้วจะได้เป็น
 พระเจ้าจักรพรรดิในห้องแห่งจักรวาล
 ทั้งสิ้น”, พระอริยสาวกนั้นก็จะไม่ปลง-
 ชีวิตมดดำมดแดงนั้นเลย. อนึ่ง แม้
 พวกราชอำมาตย์จะฟังพูดอย่างนี้ว่า “ถ้า
 ท่านไม่ฆ่ามดดำมดแดงนี้, พวกเราจักตัด
 ศีรษะท่าน” ดังนี้ ฟังตัดศีรษะของท่าน,
 พระอริยสาวกนั้นก็จะไม่ฆ่าสัตว์นั้น
 เหมือนกัน. ท่านกล่าวอธิบายไว้แบบนี้
 ก็เพื่อแสดงว่าภวาระปุณฺณยังมีโทษมาก
 และภวาระของอริยบุคคลมีกำลัง. ก็ในข้อนี้

^๑ (สี. ม-ฎฐ ๔-๑๔) อญฺเณปิ **ชีวิตา**,
 มโนรณปุรณิ. ๑/๔๕๖, สมโมหวิโนทนี, ๕๕๑.

^๒ ฉ. อานนฺตรियานี.

สัม ภินุเทยยาติ สมานสํวาสกํ
 สมานสีมายํ จิตํ ปญฺจหิ การณฺหิ
 สัม ภินุเทยฺย, วุตฺตญฺเอยฺหํ “ปญฺจหุปาลี
 อากาเรหิ สํโฆ ภิชฺชติ กมฺเมน
 อุทฺเทเสน โวหรนฺโต อนุสฺสาวเนน
 สลากคฺคาหนา”ติ.^๑

ตตฺถ กมฺเมนาติ อปฺโลกนาทีสุ
 จตุสุ กมฺเมสุ อณฺเวยตรกมฺเมน.
 อุทฺเทเสนาติ ปญฺจสุ ปาติโมกฺขุทฺเทเสสุ
 อณฺเวยตเรน อุทฺเทเสน. โวหรนฺโตติ
 กถยนฺโต, ตาหิ ตาหิ อุปฺปตฺตีหิ
 “อธมฺมํ ธมฺโม”ติอาทีนํ อฏฺฐารสภท-
 กรวตฺถุนิ ทีปยนฺโต. อนุสฺสาวเนนาติ
 “นฺนํ ตุมฺเห ชานาถ มยฺหํ อจฺจุกฺลา
 ปพฺพชิตภาวํ พหุสฺสุตภาวญฺจ, มาทีโส
 นาม อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ สตฺถุสฺสาสนํ

มือธิบายดังนี้ว่า ความเป็นปุถุชนยังมี
 โทษแน่นอน, จักกระทำอนันตริยกรรมมี
 มาตุฆาตเป็นต้นบ้าง, ความเป็นอริยะมี
 กำลังมากย่อมไม่กระทำการเห็นปานนี้.

คำว่า **พืงทำลายสงฆ์** คือ พืง
 ทำลายสงฆ์ผู้มีสังวาสเสมอกัน อยู่ใน
 สีม่าเสมอกันด้วยเหตุ ๕ ประการ, สมดัง
 พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า
 “ดูกรอุบาลี สงฆ์ย่อมแตกกันด้วยอาการ
 ๕ คือ กรรม ๑ อุเทศ ๑ ชีแจง ๑ สวด
 ประกาศ ๑ ให้จับสลาก ๑”.

บรรดาอาการ ๕ นั้น คำว่า **กรรม**
 ได้แก่ ในบรรดากรรม ๔ มีอปโลกน-
 กรรมเป็นต้น กรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง.
 คำว่า **อุเทศ** ได้แก่ ในบรรดาปาฏิโมก-
 ขุทเทศทั้ง ๕ อุเทศใดอุเทศหนึ่ง. คำว่า
ชีแจง คือ กล่าว, ได้แก่ แสดงเรื่องก่อ
 ให้เกิดความแตกกัน ๑๘ อย่างมีอาทิว่า
 “แสดงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมว่าธรรม” ด้วย
 อุบัติเหตุนั้น ๆ. คำว่า **สวดประกาศ** คือ
 เปล่งคำสวดประกาศไถลหุโดยนัยเป็นต้น

^๑ วิ. ป. ๘/๔๕๕.

คาเหยยาติ ก็ ตุมหากัง จิตตมปิ
 อุปปาเทตุ ยุตตัง, กิมหัง อปายโต น
 ภายามิ”ติอาทินา นเยน กณฺณมฺเ
 วจีเภทํ กตฺวา อนฺุสฺสาวเนน.
 สลากกฺคาเหนาติ เอวํ อนฺุสฺสาวเวตฺวา
 เตสํ จิตฺตํ อุปตฺตมฺเภตฺวา อนิวตฺติธมฺมํ
 กตฺวา “กณฺฺหน อิมํ สลากนฺ”ติ
 สลากกฺคาเหน.

เอตฺถ จ กมฺมเมว อุกฺุทฺเทโส วา
 ปมาณํ, โวหารานฺุสฺสาวนฺุสลา กคฺคาหาปนํ
 ปน ปุพฺพภาโค. อฏฺฐารสวตฺตฺกฺปิ นวเสน
 หิ โวหรนฺุเตน ตตฺถ รุจิชนฺนตฺถํ
 อนฺุสฺสาวเวตฺวา สลากาย คาหิตายปิ
 อภินฺุโน เอว โหติ สํโฆ. ยทา ปน
 เอวํ จตฺตาโร วา อติเรกา วา
 สลากํ คาเหตฺวา อาเวณิกํ กมฺมํ วา
 อุกฺุทฺเทสํ วา กโรนฺุติ, ตทา สํโฆ
 ภินฺุโน นาม โหติ. เอวํ ทิฏฺฐิสมฺมุปฺนฺุโน
 ปุคฺคโล สํฆํ ภินฺุเทยฺย สํฆราชิ วา
 ชเนยฺยาติ เนตํ จานํ วิชฺชตีติ.

ว่า “พวกท่านย่อมรู้ว่าเราบวชจาก
 ตระกูลสูงและเป็นพหูสูตมิใช่หรือ, พวก
 ท่านควรแล้วหรือที่จะยังแม้ความคิดให้
 เกิดขึ้นว่า ธรรมดาคนเช่นเราจะพึงให้
 พวกท่านถือเอาสัตตสุสานนอกธรรม
 นอกวินัย, เราจะไม่กลัวอภัยเขี้ยวหรือ”.
 คำว่า **ให้จับสลาก** คือสวดประกาศ
 อย่างนั้นแล้วเอาใจภิกษุเหล่านั้น กระทำ
 ไม่ให้มีการคัดค้าน แล้วจึงให้จับสลาก
 ด้วยกล่าวว่า “พวกท่านจงจับสลากนี้”.

ก็ในบรรดาอาการ ๕ นั้น กรรม
 หรืออุเทศนั่นเองเป็นประมาณ, ส่วน
 การชี้แจงการสวดประกาศและการให้
 จับสลากเป็นส่วนเบื้องต้น. จริงอยู่ แม้
 เมื่อภิกษุชี้แจงด้วยอำนาจการแสดงเรื่อง
 ๑๘ ประการ สวดประกาศเพื่อจะให้เกิด
 ความพอใจในสลากนั้นแล้วให้จับสลาก
 สงฆ์ก็ยังไม่แตกกันนั่นเอง. สงฆ์จะชื่อว่า
 แตกกันก็ต่อเมื่อมีภิกษุ ๔ รูปหรือเกิน
 กว่านั้นให้จับสลากอย่างนั้นแล้วกระทำ
 สังฆกรรมหรือสวดอุเทศแยกกันเท่านั้น.
 เหตุที่ว่า พระอริยบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วย
 สัมมาทิฐิอย่างนี้ จะพึงทำลายสงฆ์หรือ

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จะพึงยังความร้าวรานแห่งสงฆ์ให้เกิด นี้
มิใช่ฐานะจะมีได้.

ทุฏฐจิตโตติ   วรรกจิตเตน
 ปทุฏฐจิตโต.   **โลहित**   **อุปุปาเทยฺยาติ**
 ชีวมานกสรีเร   ขุทุทกมกฺขิกาย
 ปิวนมตฺตมฺปิ   **โลहित**   **อุปุปาเทยฺย.**
 เอตฺตาวตา   **หิ**   มาตฺตฺมาตาทีน
 ปณฺจานนฺตฺตริยกมฺมานิ **ทสฺสิตานิ** **โหนฺติ,**
ยานิ   **ปฺกฺกฺชฺชโน**   **กโรติ,**   **น**
อริยสาวโก.   **ทุฏฐจิตโตติ** **วินาสจิตเตน**
ปทุฏฐจิตโต.   **อุปฺนฺติ** **เจตียํ.** **ภินฺนฺเทยฺยาติ**
นาเสยฺย.

บทว่า **ทุฏฐจิตโต** คือเป็นผู้มีจิต
 ถูกจิตคิดจะฆ่าประทุษร้ายแล้ว. สอง
 บทว่า **โลहित** **อุปุปาเทยฺย** ความว่า พึง
 ยังพระโลหิตแม้เพียงแมลงวันตัวเล็ก ๆ
 ต้มได้ให้ห่อขึ้นในพระสรีระของพระผู้มี
 พระภาคซึ่งยังทรงพระชนม์ชีพอยู่. ก็
 ด้วยลำดับแห่งอธิบายมีประมาณเท่านี้
 เป็นอันท่านแสดงอนันตริยกรรม ๕ มี
 มาตฺตฺมาตกรรมเป็นต้นซึ่งปฺกฺกฺชฺชโนทำได้(แต่)
 พระอริยสาวกจะไม่กระทำ. บทว่า
ทุฏฐจิตโต คือเป็นผู้มีจิตถูกวินาสจิต (จิต
 คิดล้างผลาญ) ประทุษร้ายแล้ว. บทว่า
อุปฺ ได้แก่เจตียํ. บทว่า **ภินฺนฺเทยฺย**
 แปลว่าพึงให้เสียหาย.

อณฺณํ **สตฺถารนฺติ** “อัย เม
สตฺถา **สตฺถุ** **กิจฺจํ** **กาตุํ** **สมตฺโต**”ติ
ภวนฺตเรปิ **อณฺณํ** **ติตฺถกโร.** **อปฺทิสฺเสยฺยาติ**
 “อัย เม **สตฺถา**”ติ **เอวํ** **คณฺนฺเหยฺยาติ**
เนตํ **จันนํ** **วิชฺชติ.** **อิโต** **พหิทฺธา**
อณฺณํ **ทกฺขิณฺณฺยํ** **ปริเยเสยฺยาติ** **สาสนโต**
พหิทฺธา **อณฺณํ** **พาหิรํ** **สมณํ** **วา**

สองบทว่า **อณฺณํ** **สตฺถารํ** แปลว่า
 (ข้าง) เจ้าลัทธิอื่นแม้ในภพอื่นว่า “ผู้
 นี้เป็นพระศาสดาของเรา สามารถจะ
 กระทำกิจของพระศาสดาได้”. บทว่า
อปฺทิสฺเสยฺย ความว่า ฐานะนี้ว่า บุคคล
 พึงถืออย่างนี้ว่า “ผู้นี้เป็นพระศาสดา
 ของเรา” ย่อมไม่มี. หลายบทว่า **อิโต**

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตตอรรณภา. ป-ท.๒-๕

พราหมณ์ ว่า “อัย ทกขินารโห,
อิมสมี กตา การา มหปผลา
ภวิสฺสนฺติ”ติ อธิปฺปาเยน ตสฺมี
ปฏิปชฺเชยฺยาติ อตฺโต. **กุกฺกุหลมฺกฺคเลน
สุทฺธิ ปจฺเจยฺยาติ** “อิมินา อิทํ
ภวิสฺสนฺติ”ติ เอวํ ปวตฺตตฺตา กุกฺกุหล-
สงฺขาเตน ทิฏฺฐสฺสุมฺกฺคเลน อตฺตโน
สุทฺธิ โวทานํ สทฺทฺเหยฺย.

พหิทฺธา อณฺเฑ ทกฺขินฺเอยฺยํ ปรีเยเสยฺย
แปลว่า ฟังแสงหาสมณะหรือพราหมณ์
อื่น คือเป็นพาหิระในภายนอกพระศาสนา
หมายความว่า ฟังปฏิบัติในสมณะหรือ
พราหมณ์ในภายนอกพระศาสนา นั้น ด้วย
ความประสงค์ว่า “ผู้นี้สมควรแก่
ทักษิณาทาน, สักการะที่เรากระทำใน
ท่านผู้นี้ก็จักมีผลมาก”. หลายนบทว่า
กุกฺกุหลมฺกฺคเลน สุทฺธิ ปจฺเจยฺย ความว่า
ฟังเชื่อความหมดจดคือความผ่องแผ้ว
ของตน ด้วยความเข้าใจว่ารูปที่เห็นแล้ว
เป็นมงคล เสียงที่ฟังแล้วเป็นมงคล และ
อารมณ์ที่ทราบแล้วเป็นมงคล กล่าวคือ
ตื่นข่าว เพราะเป็นไปแล้วอย่างนี้ว่า
“ความหมดจดนี้จักมี เพราะเหตุนี้”.

๕๗. **อิตฺถิ ราชา จกฺกวตฺติ**
ธียาติ เนตํ ฌานํ วิชฺชตีติ ยสฺมา
อิตฺถิยา โภโสหิตวตฺตคฺคฺคาหาทินํ อภาเวน
ลกฺขณานิ น ปริปุรณฺติ, อิตฺถิรตนา-
ภาเวน จ สตฺตรตนสมฺกฺคิตา น
สมปชฺชติ. สพฺพมนุสฺसानมฺปิ จ น
อริโก อตฺตภาโว โหติ, ตสฺมา “อิตฺถิ
ฯเปฯ วิชฺชตี”ติ วุตฺตํ. ยสฺมา

๕๗. ข้อว่า **สตรีไม่อยู่ในฐานะที่**
จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ ความว่า
เพราะเหตุที่สตรีมีลักษณะไม่สมบูรณ์ โดย
ไม่มีนิมิตเพศชายเป็นต้น, อนึ่ง ความที่
สตรีรวมอยู่ในรตนะ ๗ โดยเป็นอิตถิรตนะ
ก็จะมีไม่ได้. และแม้มนุษย์ทั้งหมด ก็จะมี
อตภาพไม่แข็งแรง, ฉะนั้นท่านจึงกล่าว
ว่า ข้อที่ว่า “สตรีควรจะเป็นพระเจ้า

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สกุทตาทินี ตีนี จานานี อุตฺตมานิ,
 อิตฺถิลิงฺกญจ หีนํ, ตสฺมา ตสฺสา
 สกุทตาทินีปิ ปฏิสฺทฺธานีติ. นนุ จ
 ยถา อิตฺถิลิงฺกํ, เอวํ ปุริสฺสิงฺกมฺปิ
 พุรฺหมฺโลกे นตฺถิ, ตสฺมา ปุริโส
 มหาพุรฺหฺมา ลียาติ น วตฺตพฺพนฺติ ?
 โน น วตฺตพฺพํ. กสฺมา ? อิทฺ
 ปุริสฺสฺส ตตฺถ นิพฺพตฺตโนโต. อิตฺถิโย
 หิ อิทฺ ฌานํ ภาเวตฺวา กาลํ
 กตฺวา พุรฺหมฺปาริสฺชฺชานํ สหฺยตํ
 อฺปฺปชฺชนฺติ, น มหาพุรฺหฺมานํ. ปุริโส
 ปน กตฺถจि น อฺปฺปชฺชตีติ น วตฺตพฺโพ.
 สฺมาเนปิ ตตฺถ อุกฺยลิงฺกามาเว
 ปุริสฺสณฺจानาว ตตฺถ พุรฺหฺมาโน, น
 อิตฺถิสณฺจานา, ตสฺมา สฺวตฺตเมตํ.
 อิตฺถิ ตถาคโตติ เอตฺถ ติฏฺฐตฺถุ ตาว
 สพฺพญฺญกฺุณเ นิพฺพตฺเตตฺวา โลกานํ
 ตารณสมตฺโถ พุทฺธภาโว, ปณิธาน-
 มตฺตมฺปิ อิตฺถิยา น สมฺปชฺชติ.

จักรพรรดิได้” นี้มีโชธฐานะจะมีได้. ถ้ามว่า
 เพราะเหตุที่ฐานะ ๓ มีความเป็นท้าวสักกะ
 เป็นต้น จัดเป็นฐานะสูง, ส่วนเพศหญิง
 เป็นเพศต่ำ, ฉะนั้น ไม่ควรจะพูดว่า
 แม้ฐานะ ๓ มีความเป็นท้าวสักกะเป็นต้น
 ก็สำเร็จแก่หญิงนั้นได้, และแม้เพศชายก็
 เหมือนเพศหญิงซึ่งเป็นเพศต่ำย่อมไม่มีใน
 พรหมโลกมิใช่หรือ, เพราะฉะนั้น ก็ไม่
 ควรจะพูดว่า บุรุษควรเป็นมหาพรหม ?
 ตอบว่า ไม่ควรพูดก็หาไม่ได้. เพราะ
 เหตุไร? เพราะบุรุษ (ผู้ได้ฌาน) ในโลกนี้
 (ตายไป) บังเกิดในพรหมโลกนั้น. จริงอยู่
 พวกสตรีเจริญฌานในโลกนี้แล้ว กระทำ
 กาละย่อมเข้าถึงความเป็นพวกพรหมปาริ-
 สัชชา, หาเข้าถึงความเป็นพวกของ
 มหาพรหมไม่. ส่วนบุรุษใคร ๆ ไม่ควร
 พูดว่า ย่อมไม่เข้าถึงในพวกพรหมไหน ๆ.
 แม้เมื่อไม่มีเพศทั้งสองเท่าเทียมกันใน
 พรหมโลกนั้น รูปร่างของบุรุษเท่านั้น
 ควรเป็นพรหมในพรหมโลกนั้น, รูปร่าง
 ของสตรีหาควรไม่, เพราะฉะนั้น คำที่
 กล่าวนั้น เป็นอันท่านกล่าวไว้ชอบแล้ว.
 ในคำว่า สตรีเป็นพระตถาคตเจ้าได้นี้
 จงยกไว้ก่อน ความเป็นพระพุทฺธเจ้า

เนตติอรรณกถา. ป-ท.๒-๕

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ย่อมจะยังสัมพัฏฐัญญุคุณให้เกิดแล้ว สามารถ
จะเป็นที่พึ่งแก่สัตว์โลกได้, สำหรับสตรี
แม้เหตุเพียงตั้งความปรารถนาก็หาสำเร็จ
ได้ไม่.

“มนุสฺสสตฺถํ ลิงคสมฺปตฺติ
เหตุ สตถุถารทสฺสนํ
ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ
อธิกาโร จ ฉนฺทตา
อฏฺฐจธมฺมสโมธานา
อภินิหารโ สมิชฺฌตฺตี”ติ^๑

จริงอยู่ เหตุเหล่านี้คือ “(พระผู้มี
พระภาค ทรงพระนามว่าที่บังกร
ทรงพยากรณ์ว่า) เหตุคือ ความ
เป็นมนุษย์ ๑ ลิงคสมบัติ (ความถึง
พร้อมแห่งเพศ) ๑ การได้เห็น
พระศาสดา ๑ การออกบวช ๑
คุณสมบัติ ๑ อธิการ ๑ ความ
เป็นผู้มีความพอใจ ๑ ธรรม
สโมธาน ๘ ประการ ๑ อภินิหาร
๑ จะสำเร็จ (แก่สุเมธดาบส)” ดังนี้

อิมานิ หิ ปณฺิธานสมฺปตฺติการณานิ.
อิตฺติ ปณฺิธานสมฺปตฺติการณานิ.^๒ อิตฺติ
ปณฺิธานมตฺตมฺปิ สมฺปาเทตฺตุ อสมตฺถาย
อิตฺติยา กุโตะ พุทฺธภาโวติ “อิตฺติ
ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ สียาติ
เนตํ ฌานํ วิชฺชตฺตี”ติ วุตฺตํ. สพฺพการ-
ปริปุโร ปุณฺณสุสโย สพฺพการ-

จัดเป็นเหตุแห่งปณิธานสมบัติ (ความ
ถึงพร้อมแห่งการตั้งความปรารถนา).
เหตุแห่งปณิธานสมบัติ ย่อมมีด้วยประการ
ฉะนี้. เพราะเหตุตั้งว่ามานี้ สตรีไม่สามารถ
แม้จะยังเพียงการตั้งความปรารถนาให้
เกิดขึ้นได้ ความเป็นพระพุทธรเจ้าจะมีมา
แต่ไหน เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่

^๑ ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๔๒๒.

^๒ ไป. น ทิสฺสติ.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปริปุรเมว อตตภาวํ นิพพตเตตตีติ
 ปุริโสว อรหํ โหติ สมมาสมพุทฺโธ.

เอกิสฺสา โลกธาตุยาติ ทสสหฺสฺสิ-
 โลกธาตุยา, ยา **ชาติเขตฺตุนฺติ** วุจฺจติ.
 สฺสา หิ ตถาคตฺสฺส คพฺโปกุกกนฺติ-
 กาลาทีสุ กมฺปติ. **อาณาทเขตฺตํ** ปน
 โกฏิสตสฺสหฺสฺสจกฺกวาฬํ. ยา เอกโต
 สํวณฺณติ จ วิวณฺณติ จ, ยตฺถ จ
อาณานาฎิยปริตฺตาทีนํ^๑ อาณา ปวตฺตติ.
วิสยเขตฺตตฺสฺส ปริมาณํ นตฺถิ.
 พุทฺธานณฺหิ “ยาวตกํ ฅาณํ ตาวตกํ
 เนยฺย,^๒ ยาวตกํ เนยฺย^๒ ตาวตกํ
 ฅาณํ, เนยฺยปริยนฺตีกํ ฅาณํ,
 ฅาณปริยนฺตีกํ เนยฺยน^๓”ติ^๑ วจนโต
 อวิสโย นาม นตฺถิ. อิติ อิเมสุ ติสฺสุ
 เขตฺเตสุ ติสฺโส สงฺคีติโย อารุเพห

“ข้อที่ว่าสตรีก็เป็นพระตถาคตอรหันต
 สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ นี้มิใช่ฐานะจะมีได้”.
 ความเจริญแห่งบุญเป็นความบริบูรณ์แห่ง
 อากาการทั้งปวง ย่อมยังอรรถภาพที่บริบูรณ์
 ด้วยอากาการทั้งปวงนั้นเทียวให้บังเกิด
 เพราะฉะนั้น บุรุษเท่านั้น จึงจะเป็น
 พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้.

สองบทว่า **เอกิสฺสา โลกธาตุยา**
 คือ ในหมื่นโลกธาตุซึ่งท่านเรียกว่า
ชาติเขต. จริงอยู่ หมื่นโลกธาตุนั้นย่อม
 หวั่นไหวในคราวสำคัญ ๆ มีคราวที่
 พระตถาคตเจ้าเสด็จลงสู่พระกรรมพระ
 มารดาเป็นต้น. ส่วนที่ชื่อว่า **อาณาทเขต**
 ได้แก่ แสนโกฏิจักรวาลซึ่งจะเสื่อมและ
 เจริญพร้อมกัน (ไม่ได้) และเป็นที ๆ
 อำนาจแห่งอาณาทิยปริตเป็นต้นแผ่ไป.
สำหรับวิสัยเขต ไม่มีปริมาณ. จริงอยู่
 ชื่อว่า เขตก็มีวิสัยของพระพุทฺธเจ้า
 ทั้งหลายไม่มี เพราะพระบาลีว่า
 “พระญาณมีประมาณเท่าบทธรรมที่
 ควรแนะนำ, บทธรรมที่ควรแนะนำก็มี

^๑ ที. ปา. ๑๑/๒๐๘.

^๒ โป. เณยฺย.

เตปิฏเก พุทธวจนเ “จเปตวา อิมิ
จกกวาฬิ อณฺณสฺมิ จกกวาเพ พุทฺธา
อุปฺปชฺชนฺตีสฺสิตฺติ สุตฺตํ นตฺถิ, น
อุปฺปชฺชนฺตีสฺสิตฺติ ปน อตฺถิ.

ประมาณเท่าพระญาณ, พระญาณมีส่วน
ส่วนสุตรอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ,
บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสุตรอบแห่ง
พระญาณ”. เมื่อพระพุทธพจน์คือพระ-
ไตรปิฎกอันพระธรรมสังคากาจารย์ยก
ขึ้นสู่สังคีติทั้ง ๓ ในเขตทั้ง ๓ นี้ด้วย
ประการฉะนี้ พระสูตรว่า “พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายเว้นจักรวาลนี้ ย่อมเสด็จอุบัติใน
จักรวาลอื่น” ย่อมไม่มี, แต่พระสูตรว่า
“เว้นจักรวาลนี้ ย่อมไม่เสด็จอุบัติใน
จักรวาลอื่น” ดังนี้มี.

อปุพฺพิ อจฺริมนฺตฺติ อปุเร อปฺจฉา
เอกโต น อุปฺปชฺชนฺตฺติ, ปุเร วา ปฺจฉา
วา อุปฺปชฺชนฺตฺตีสฺสิตฺติ วุตฺตํ โหติ. ตตฺถ
คพฺโปกุกฺกนฺตฺติโต ปุพฺเพ ปุเรตฺติ^๑
เวทิตพฺพิ. ตโต ปฏฺจาย หิ ทสฺสหฺสฺสิ-
จกกวาฬกมฺปนฺน เขตฺตปฺริคฺคโห กโต
นาม โหติ, อณฺณสฺส พุทฺธสฺส
อุปฺปตฺติ นตฺถิ. ธาตุปฺรินิพฺพานโต ปฺริ
ปน ปฺจฉา, ตโต เหมจฺจาปี อณฺณสฺส

สองบทว่า **อปุพพิ อจริมิ** คือ
จะเสด็จอุบัติขึ้นไม่ก่อนไม่หลังกัน คือ
คราวเดียวกันไม่ได้, ท่านกล่าวอธิบาย
ว่า ย่อมจะเสด็จอุบัติขึ้นก่อนหรือหลังกัน.
ในสองคราวนั้น ในคราวแรกแต่การ
เสด็จก้าวลงสู่พระกรรมพิงทราบ่า ก่อน.
จริงอยู่ นับจากการเสด็จก้าวลงสู่พระ
กรรมนั้นไป จึงชื่อว่า ได้กระทำการ
กำหนดเขต เพราะความหวั่นไหวแห่ง

^๑ ขุ. มหา. ๒๕/๒๑๘, ขุ. จุฬ. ๓๐/๒๓๕,

ขุ. ป. ๓๑/๕๗๗.

^๒ โป. ปุพฺเพ ปุพฺเพ.

พุทธสฺส อุปฺปตฺติ นตฺถิ, อุกฺกั น
วาริตา.

หมื่นจักรวาล, พระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ
ก็จะไม่มีการเสด็จอุบัติขึ้น. ส่วนต่อจาก
พระปรินิพพานธาตุไปแล้ว จึงจะชื่อว่า
ภายหลัง, แม้หลังจากนั้นไปแล้ว พระ-
พุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ก็ไม่มีการเสด็จอุบัติ
ขึ้น, เลยเขตไปแล้ว ท่านไม่ได้ห้ามไว้.

กสฺมา ปน อุปฺพุพฺพิ อจฺริมฺ น
อุปฺปชฺชนฺตฺติ? อนจฺจริยตฺตา. อจฺจริย-
มนุสฺสา หิ พุทฺธา ภควนฺโต. ยถาห
“เอกํบุคคลํ โลกํ ภิกฺขเว โลกํ
อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ อจฺจริย-
มนุสฺโส”ติอาทิ. ยถิ จ อเนกํ พุทฺธา
เอกโต อุปฺปชฺเชยฺยุ, อนจฺจริยา ภเวยฺยุ.
เทสนาย จ วิเสสาภาวโต. ยถฺหิ
สตีปฺภูจฺานาทีเกทํ ฐมฺมํ เอโก เทเสตี,
อณฺเณนปี โส เอว เทเสตพฺโพ สียา,
วิวาทภาวโต จ. พหุสฺ หิ พุทฺเธสฺ
เอกโต อุปฺปนฺเนสฺ พหุณฺ อจฺจริยานํ
อนฺเตวาสิกา วิย “อมฺหากํ พุทฺโธ
ปาสาทีโก”ติอาทินา เตสํ สาวกา
วิวเทยฺยุ. ก็ วา เอเตน
การณคเวสเนน, ฐมฺมตาเวสา ยํ

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระ
พุทธเจ้า ๒ พระองค์จะเสด็จอุบัติขึ้น
ไม่ก่อนไม่หลังกันไม่ได้? ตอบว่า
เพราะจะเป็นเรื่องไม่อัศจรรย์ไป. ด้วยว่า
พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรง
เป็นอัจฉริยมนุษย์. เหมือนอย่างที่เรา
ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลเอกเมื่อจะ
อุบัติขึ้นในโลก ย่อมเป็นอัจฉริยมนุษย์
อุบัติขึ้น” ดังนี้เป็นต้น. ก็ถ้าพระพุทธรเจ้า
หลาย ๆ พระองค์ จะพึงเสด็จอุบัติขึ้น
คราวเดียวกันก็จะไม่พึงเป็นเรื่องอัศจรรย์.
และเพราะพระธรรมเทศนาก็จะไม่พิเศษ.
ด้วยว่า พระพุทธรเจ้าองค์หนึ่ง ทรงแสดง
ธรรมใด ๆ อันต่างด้วยธรรมมีสติปัญญา
เป็นต้น, แม้พระพุทธรเจ้าองค์อื่น ๆ ก็
ต้องแสดงธรรมนั้นด้วยเหมือนกัน, และ

๑ อง. เอกก. ๒๐/๒๕.

เอกิสฺสา โลกธาตฺยา เทว ตถาคตา
เอกโต น อุปฺปชฺชนฺตฺติ.^๑

เพราะจะมีการกล่าวขัดแย้งกันได้. เนื่องจากเมื่อพระพุทธเจ้าหลายพระองค์เสด็จอุบัติขึ้นคราวเดียวกัน แล้วพระสาวกทั้งหลายของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น จะฟังกล่าวขัดแย้ง (โต้เถียง) กัน โดยนัยเป็นต้นว่า “พระพุทธเจ้าของพวกเรา น่าเลื่อมใส” เหมือนพวกอันเตวาสิกของอาจารย์หลายคนจะนั้น. อีกอย่างหนึ่งจะมีประโยชน์อะไร ด้วยการเสาะหาเหตุนี้, ข้อว่า พระตถาคตเจ้า ๒ พระองค์ ย่อมไม่เสด็จอุบัติในคราวเดียวกันในโลกธาตุเดียวกันนี้ เป็นเรื่องธรรมดาเท่านั้น.

ยถา นิมฺพพีชโกสาคกิพีชาทีนินิ
มธฺรํ ผลํ น นิพฺพตฺเตนฺตฺติ, อสาคํ
อมธฺรเมว ผลํ นิพฺพตฺเตนฺตฺติ, เอวํ
กายทฺถุจฺจริตาทีนินิ มธฺรํ วิปากํ น
นิพฺพตฺเตนฺตฺติ อมธฺรเมว นิพฺพตฺเตนฺตฺติ.
ยถา จ อฺจฺฉพีชสาลิพีชาทีนินิ มธฺรํ
สาคฺทฺรสมฺเมว ผลํ นิพฺพตฺเตนฺตฺติ น อสาคํ
กญฺจํ. เอวํ กายสฺสจฺจริตาทีนินิ มธฺรเมว
วิปากํ นิพฺพตฺเตนฺตฺติ น อมธฺรํ. วุตฺตมฺปิ
เจตํ :

พีชสะเดาและบวบขมเป็นต้น ย่อมไม่ยังผลอร่อยให้เกิด, คือย่อมยังผลไม่น่าชบใจไม่อร่อยนั้นเองให้เกิดฉันใด, กายทฺถุจฺจริตเป็นต้นก็ฉันนั้น ไม่ยังผลที่ดั่งงามให้เกิด คือยังผลที่ไม่ดีนั้นเองให้เกิด. อนึ่งพีชอ้อยและข้าวสาลีเป็นต้น ย่อมยังผลอร่อยคือมีรสดีให้เกิด คือย่อมไม่ยังผลไม่น่าชบใจ ผลเผ็ดร้อนให้เกิดฉันใด. กายสฺสจฺจริตเป็นต้นก็ฉันนั้น ย่อมยังผลอันดีงามเท่านั้นให้เกิด คือย่อมไม่ยังผลที่ไม่ดีให้เกิด.

^๑ มิลินทปณฺหา. ๓๑๒.

นึวรณเถติ กามจจนฺทาทิกเก ปญจ
 นึวรณ. **อุปฺปาย** อสมฺมุจฺฉินฺทิตฺวา.
เจตโส อุปฺกุกฺกิลเสเสติ นึวรณ. นึวรณา
 หิ^๑ จิตฺตํ อุปฺกุกฺกิลเสเสนฺติ กิลฺลิจฺ
 กโรนฺติ วิพาเชนฺติ อุปฺตาเปนฺติ จ
 ตสฺมา “เจตโส อุปฺกุกฺกิลเสสา”ติ วุจฺจนฺติ.
ปญฺญา **ทฺพฺพลีกรณเถติ** นึวรณ.
 นึวรณา หิ อุปฺปชฺชมานา
 อนฺุปฺปนฺนาย ปญฺญา อุปฺปชฺชิตฺตํ น
 เทนฺติ. ตสฺมา “ปญฺญา ทฺพฺพลี-
 กรณา”ติ วุจฺจนฺติ. **อนฺุปฺปฏิตสฺสตีติ**
 จตุสฺส สตีปฺปฏิจาเนสฺส น อนฺุปฺปฏิตสฺสตี.
อภาวยิตฺวาตี อวทฺถมยิตฺวา. **อนฺุตร**
สมฺมาสมฺโพธิเนติ อรหตฺตปทฺฐจัน
 สทฺพฺพญฺญตฺตญฺญาณํ.

ปจฺฉิมวาร **อญฺจโร** **สมโณ**
 วา **พฺราหฺมโณ** วาตี สทฺพฺพญฺญ-
 โภชิตฺตํ สนฺชาย วาตี. ตตฺถ

ความว่า กระทำอาการมีการล่องวง
 เป็นต้นนั่นเองไว้เบื้องหน้า ประพฤติ
 เหมือนเป็นผู้มีอินทรีย์ มีใจสงบอยู่. คำว่า
นึวรณ ๕ คือนึวรณ ๕ มีกามฉันท-
 นึวรณเป็นต้น. คำว่า **ไม่ละ** ได้แก่
 ไม่ตัดขาด. คำว่า **อุปฺกิลเสแห่งใจ** ได้แก่
 นึวรณ. จริงอยู่ นึวรณท่านเรียกว่า
 “อุปฺกิลเสแห่งใจ” เพราะทำใจให้เศร้า-
 หมอง คือทำความเศร้าหมองแห่งใจ
 เบียดเบียนใจและทำใจให้เร่าร้อน. คำว่า
ทำปญฺญาให้เพลากำลัง ได้แก่ นึวรณ.
 ท่านเรียกว่า “ทำปญฺญาให้เพลากำลัง”
 เพราะนึวรณเมื่อเกิดขึ้น ย่อมไม่ให้ปญฺญา
 ที่ยังไม่เกิดขึ้นเกิดขึ้นได้. บทว่า **อนฺุ-**
ปฺปฏิตสฺสตี ได้แก่ ไม่มีสติปรากฏใน
 สติปฏฺฐาน ๔. บทว่า **อภาวยิตฺวา** แปลว่า
 ไม่เจริญแล้ว. สองบทว่า **อนฺุตร**
สมฺมาสมฺโพธิ ได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณ
 ซึ่งมีพระอรหัตเป็นปทฺฐาน.

ฟังทราบอธิบายในปัจฉิมวาร
 คำว่า **สมณะหรือพฺราหฺมณคนใดคนหนึ่ง**
 ท่านกล่าวหมายถึงพระสัพพัญญุโภชิตฺตํ.

^๑ หิ = ยสฺมา.

ก็ข้อนี้ แม้พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสไว้
ว่า :

“ยาทิสํ วปะเต พิชํ
ตาทิสํ ลปะเต^๑ ผลํ
กัลยาณการี กัลยาณํ
ปาปการี จ ปาปกนุ”ติ.^๒

ตสฺมา “ติณฺณํ ทุจฺจริตานุ”ติ-
อาทิ วุตฺตํ.

อณฺณตโร สมณเ ว พุราหฺมณเ
วาติ โย โกจิ ปพฺพชฺชามตฺเตน สมณเ
วา ชาติมตฺเตน พุราหฺมณเ วา.
ปาปิจฺจเ สมุภาวนาธิปฺปาเยน
วิมุหฺวาปนโต กุหโก.^๓ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตาย
ปยฺตุตฺวาจาย วเสน ลปโก. ปจฺจย-
นิพฺพตฺตกนิมิตฺตาวจรโต^๔ เนมิตฺตโก.
กุหนลปนเนมิตฺตกตฺตํ ปุพฺพกฺมํ กตฺวาติ
กุหนาทิภาวเมว ปุรกฺขตฺวา สนฺตินุทฺริโย
สนฺตมานโส วยิ จรฺนโต. ปณฺจ

“บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้
รับผลเช่นนั้น ผู้กระทำความดี
ย่อมได้รับผลดี ส่วนผู้กระทำ
กรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว”.

เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่
“ทุจฺจริต ๓” เป็นต้น.

คำว่า สมณะหรือพราหมณ์คนใด
คนหนึ่ง คือชื่อว่าสมณะ เพราะเพียง
บรรพชา หรือชื่อว่าพราหมณ์ เพราะ
เพียงชาติคนใดคนหนึ่ง. ผู้ปรารถนาลามก
ชื่อว่า พุคฺคผลกถว เพราะล่องลอยด้วย
ความประสงค์จะให้ขยายย่อง. ชื่อว่า
พุคฺคโ อี้ ด้วยอำนาจแต่่งวาจาที่อิงอาศัย
ปัจจัย. ชื่อว่า บอฺกใบ้ เพราะประพฤติ
บู้ยใบ้เพื่อจะให้ได้ปัจจัย. หลายบทว่า
กุหนลปนเนมิตฺตกตฺตํ ปุพฺพกฺมํ กตฺวา

^๑ ฉ. อี. หรเต.

^๒ ส. ส. ๑๕/๓๓๓, เนตฺติปกรณ.

กฺมิตฺตโลกิกขุ ๒๗๖.

^๓ โป. กุหโต.

^๔ ส. ...นิมิตฺตจรมโต, โป. ...นิมิตฺตํ จรมโต.

สพฺพโทสาปคโตติ สพฺเพหิ ปารมิตา-
 ปฏิปกฺขภูเตหิ โทเสหิ อปคโต.
 เอเตน ปริปุริตปารมิตาภาว^๑ ทสฺเสติ.
 สติปฏฺจานานิ วิปสฺสนา. โปชฌนฺจโค
 มคฺโค. **อนุตฺตรา สมฺมาสมฺโพธิ**
 อรหตฺตํ. สติปฏฺจานานิ วา วิปสฺสนา,
 โปชฌนฺคา มิสฺสกา, สมฺมาสมฺโพธิ
 อรหตฺตเมว. เสสํ อนนฺตรวาเร
 วุตฺตปฏิปกฺขโต เวทิตพฺพํ. ยํ **เอตฺถ**
ญาณนฺติ ยํ เอตสฺมี ยถาวุตฺเต จาเน
 จ จานํ, อฏฺจาเน จ อฏฺจานนฺติ
 ปวตฺตํ ญาณํ. **เหตุโสติ** ตสฺส จานสฺส
 อฏฺจานสฺส จ เหตุโต. **จानโสติ** ตงฺขณ
 เอว อาวชฺชนสมนฺตรํ. **อโนริโสติ**
 โอริอภาเวน, กิณฺจิ อนวเสเสตฺวาติ
 อตฺถโก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพโทสาปคโต**
 แปลว่า เป็นผู้ปราศจากโทษอันเป็น
 ปฏิกัษต์ต่อบารมีธรรมทั้งปวง. ด้วยคำว่า
 เป็นผู้ปราศจากโทษทั้งปวงนี้ ท่านแสดง
 ถึงความที่พระสัพพัญญุโพธิสัตว์เป็นผู้มี
 บารมีธรรมได้อบรมแล้ว. ชื่อว่า สติ-
 ปฏิฐาน ได้แก่ วิปัสสนา. ชื่อว่า
โปชฌนคฺ ได้แก่ มรรค. ชื่อว่า **พระอนุตร-**
สัมมาสมฺโพธิญาณ ได้แก่ พระอรหัต.
 อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าสติปฏิฐาน ได้แก่
 วิปัสสนา, ชื่อว่าโปชฌนคฺ ได้แก่ วิปัสสนา
 เจือมรรค, ชื่อว่าพระสัมมาสมฺโพธิญาณ
 ได้แก่ พระอรหัตนั่นเอง. พึงทราบคำ
 ที่เหลือโดยเป็นฝ่ายตรงข้ามจากคำที่กล่าว
 แล้วในอนันตรวาร. หลายบทว่า ยํ
เอตฺถ ญาณํ คือญาณซึ่งเป็นไปแล้วว่า
 ฐานะในฐานะ และอฐานะ ในอฐานะ
 ตามที่กล่าวแล้วนี้. คำว่า **โดยเหตุ** คือ
 โดยเหตุแห่งฐานะและอฐานะนั้น. คำว่า
โดยฐานะ คือตามลำดับแห่งการใคร่ครวญ
 ในขณะนั้นนั่นเอง. คำว่า **โดยไม่เจาะจง**

^๑ ม., โป. เอเตน ปริตปารมิตาภาว.

คือโดยไม่มี ความเจาะจง, หมายความว่า
ไม่ให้เหลืออะไรสักอย่างหนึ่ง.

อิตติ จานาฏฐานคตาทิสฺส เอว
จานาฏฐานภาวํ คตาทิสฺส สพุเพติ
ขยวยวิรัชชนนिरุชฌนสภาวา สงฺขต-
ธมฺมา, เต เอว จ สตฺตปญฺณตฺตติยา
อุปาทานภุตา เกจิ สคฺคูปคา เย
ธมฺมจารีโน, เกจิ อปายูปคา เย
อธมฺมจารีโน, เกจิ นิพฺพานูปคา เย
กมฺมกฺขยกรํ อริยมคฺคํ ปฏฺิปนฺนา.

ในบทว่า อิตติ จานาฏฐานคตา
เป็นต้น ได้แก่ ถึงความเป็นฐานะอฐานะ
อย่างนี้. บทว่า สพุเพ ได้แก่ สังขตธรรม
ซึ่งมีสภาวะเสื่อมสิ้นคลายดับไป, ก็
สังขตธรรมเหล่านั้นแล จัดเป็นอุปาทาน
เพราะบัญญัติว่าสัตว์ เหล่าชนผู้ประพฤติ
ธรรมบางพวกเข้าถึงสวรรค์, เหล่าชนผู้ไม่
ประพฤติธรรมบางพวกเข้าถึงอบาย,
เหล่าชนผู้ดำเนินไปสู่อริยมรรคอันทำ
ความสิ้นไปแห่งกรรมบางพวกเข้าถึง
พระนิพพาน.

๕๘. อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ วิวรฺนฺโต
“สพุเพ สตฺตา มริสฺสนฺติ”ติ
คาคาทุวยมาห. ตสฺส อตฺถํ “สพุเพ
สตฺตาทิ อริยา จ อนริยา จา”ติ-
อาทินา สยเมว นิตฺทิสฺสตี. ตตฺถ
ชีวิตฺตปริยนฺโต มรณฺตปริยนฺโตติ ชีวิตสฺส
ปริยนฺโต นาม มรณฺตสงฺขาโต อนฺโต.
ยถากมฺมํ คมฺิสฺสนฺตฺติติ เอตฺถ ยเทตฺ
สตฺตทานํ ยถากมฺมํ คมนํ, อัย

๕๘. บัดนี้ พระเถระเมื่อจะเปิดเผย
ความตามที่กล่าวแล้ว จึงได้กล่าว ๒
คาคาว่า “สพุเพ สตฺตา มริสฺสนฺติ”
เป็นต้น. ความของ ๒ คาคานั้น ตัว
ท่านเองนั้นแหละแสดงด้วยคำว่า “สัตว์
ทั้งหลายทั้งเป็นอริยะและไม่เป็นอริยะ
ชื่อว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง” เป็นต้น.
ในบทเหล่านั้น สองบทว่า ชีวิตฺตปริยนฺโต
มรณฺตปริยนฺโต ความว่า ที่สุดกล่าวคือ

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วฏฏวิวฏฏวเสน อาทีนวสสาทนิสฺสรณ-
วเสน เหตุผลวเสน จ คากายํ ดโย
อตถวิกปฺปา ทสฺสิตา. ปุณ **“นिरยํ
ปาปกมฺมุนตาติ อยํ สงฺกิลโส”**ติอาทีนา
ไวทานวเสน คากาย อตถํ ทสฺเสติ.

๕๙. เตน เตนาคี เตน เตน
อชฺโณสิตวตฺตุนา รูปภาอรูปภาทีนา.
ฉตฺตีสาคี กามตฺตฺตนา ตาว รูปาทิ-
วิสยภะเทเน ฉ, ตถา ภวตฺตฺตนา
วิภวตฺตฺตนา จาคี อฏฺจาส. ตา เอว
อชฺฉตฺตฺตเกสฺ รูปาทิสฺ^๑ อฏฺจาส,
พาหิเรสฺ รูปาทิสฺ อฏฺจาสาคี เอว
ฉตฺตีส. เยน เยนาคี **“สฺกํ สฺขนุ”**ติ-
อาทีนา.

นिरยํ ปาปกมฺมุนตา เป็นต้นอีก ท่าน
แสดงข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง พร้อม
ด้วยส่วนสุดทั้งสอง. อนึ่ง ด้วยคำว่า **อยํ
สงฺกิลโส** เป็นต้น ท่านแสดงอรรถวิกัป ๓
ไว้ในคากา ด้วยอำนาจธรรมที่เป็นวิภูฏะ
และวิวิภูฏะ และด้วยอำนาจธรรมเป็น
เครื่องออกจากอาทีนพ (โทษ) และ
อัสสาทะ (ความพอใจ) และด้วยอำนาจ
เหตุและผล. ท่านแสดงความแห่งคากาอีก
ด้วยอำนาจไวทานธรรม ด้วยคำว่า **“นिरยํ
ปาปกมฺมุนตาติ อยํ สงฺกิลโส”** (ชื่อว่า
สัตว์ทั้งหลายผู้มีบาปกรรม จักเข้าถึงนรก
นี้จัดเป็นธรรมเครื่องเศร้าหมอง).

๕๙. สองบทว่า **เตน เตน** แปลว่า
ด้วยวัตถุที่สัตว์ยึดมั่นนั้น ๆ มีรูปภพและ
อรูปภพ เป็นต้น. คำว่า **ตฺตฺตนา ๓๖** คือ
อันดับแรก กามตฺตฺตนาแบ่งเป็น ๖ โดย
แยกเป็นอารมณ์มีรูปารมณฺ์เป็นต้น,
ภวตฺตฺตนาและวิภวตฺตฺตนาก็เหมือนกัน จึง
รวมเป็น ๑๘. กามตฺตฺตนาอันแล ในอายตนะ
ภายในมีจักขุเป็นต้นมี ๑๘, ในอายตนะ
ภายนอกมีรูปเป็นต้นมี ๑๘ จึงรวมเป็น ๓๖

^๑ จกฺขวาทีสฺ.

โฆทานัง ติวริธัง ขนุทธตยวเสนาติ
 ตัง ทสฺเสตฺตุ “ตณฺหาตงฺกิเลโส”ติอาทิ
 วุตฺตัง. ปุณฺ “สพฺเพ สตฺตมา มริตฺตุนฺติ”ติ-
 อาทิ ปฏิปทาวิภาเคน คาถานมตฺถัง
 ทสฺเสตฺตุ วุตฺตัง. ตตฺถ ตตฺถ คามินีติ
 ตตฺถ ตตฺถ นีพฺพานे คามินี,
 นีพฺพานสฺส กมนสฺสีลาติ อตฺถโก.

ปุณฺ ตตฺถตตฺถคามินีสพฺพตฺถคามินีนัง
 ปฏิปทานัง วิภาคัง ทสฺเสตฺตุ “ตโย
 ราสี”ติอาทิ วุตฺตัง. ยนฺตฺติ ยํ นิรยาทิ.
 ตัง ตัง จานํ ยถารหํ คเมตฺตีติ สพฺพตฺถ-
 คามินี. ปฏิปทาสงฺขาเต อปุณฺณกมฺเม
 ปุณฺณกมฺเม จ กมฺมกฺขยกรณกมฺเม จ
 วิภาคโส ภควโต ปวตฺตุนฺณานัง.^๑ อิทํ
 สพฺพตฺถคามินี ปฏิปทาญาณัง นาม

ดังพรรณนามาด้วยประการฉะนี้. สอง-
 บทว่า เยน เยน ได้แก่ “ด้วยเหตุว่า
 งามว่าสุข” เป็นต้น.

ข้อว่า ความฟ่องแผ้ว ๓ ด้วย
 อานาจชั้น ๓ ความว่า เพื่อจะแสดง
 ความฟ่องแผ้วนั้น ท่านจึงกล่าวคำว่า
 “ตณฺหาตงฺกิเลโส” เป็นต้น. กล่าวคำว่า
 “สฺตฺวํทังหลายทังปวงจักตาย” เป็นต้นอีก
 ก็เพื่อแสดงความแห่งคาถา ด้วยการ
 จำแนกข้อปฏิบัติ. หลายบทว่า ตตฺถ
 ตตฺถ คามินี คือมีปกติไปในพระนิพพาน
 นั้น ๆ นั้นแล, หมายความว่า เป็นผู้
 ปกติไปสู่พระนิพพาน.

เพื่อแสดงวิภาคแห่งปฏิปทา มี
 ปฏิปทาที่ให้ถึงพระนิพพานนั้น ๆ และ
 ปฏิปทาที่ให้ถึงฐานะทั้งปวงอีก ท่านจึง
 กล่าวคำว่า “กอง ๓” เป็นต้น. บทว่า
 ยํ แปลว่า นรคเป็นต้นใจ. ชื่อว่า
 สพฺพตฺถคามินี เพราะอรรถว่า ถึงฐานะ
 นั้น ๆ ตามสมควร. พระญาณที่เป็นไป
 ของพระผู้มีพระภาค โดยการจำแนก

^๑ โป. ปวตฺตํ ฌานัง.

ตถาคตพลฺ. อิมินา หิ ฌาเณน ภควา
สพฺพมปิ ปฏิปทํ ยถาภูตํ ปชานาติ.

กรรมอันเป็นบาปเป็นบุญและกรรมที่
กระทำคามสิ้นไปแห่งกรรมกล่าวคือ
ปฏิบัติ. นี้ชื่อว่าปฏิบัติญาณ ซึ่งมี
ปรกติให้ถึงฐานะทั้งปวง จัดเป็นพระกำลัง
แห่งพระตถาคต. เพราะว่า พระผู้มีพระ
ภาคย่อมทรงทราบข้อปฏิบัติแม้ทั้งหมด
ตามความเป็นจริง ด้วยพระญาณนี้.

กถํ ? สกลกคามวาสิเกสฺสปิ เอกํ
สุกรํ วา มิคํ วา มาเรณเตสฺสุ สพฺพเพสํ
เจตนา ปรสฺสุส ชีวิตินทฺริยารมฺมณาว
โหติ, ตํ ปน กมฺมํ เตสํ อายุ-
หนกฺขณฺเวยว นานา โหติ. เตสฺสุ หิ
เอโก อาทเรณ กโรติ, เอโก “ตวมฺปิ
กโรหิ”ติ ปเรหิ นิปฺปิพิโต กโรติ,
เอโก สมานจฺจนฺโท วีย หุตฺวา
อปฺปฏิพาหฺมาโน^๑ วิจรติ. เตสฺสุ เอโก
เตเนว กมฺเมน นิริเย นิพฺพตฺตติ,
เอโก ติรจฺจานโยนินฺยํ, เอโก
เปตฺติวิสเย, ตํ ตถาคโต อายุหนกฺขณฺเ
เอว “อิมินา นีหาเรณ อายุหิตตฺตา
เอส นิริเย นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส
ติรจฺจานโยนินฺยํ, เอส เปตฺติวิสเย”ติ

มีอธิบายไว้อย่างไร ? คือแม้เมื่อ
พวกชาวบ้านทั้งหมดฆ่าสุกรหรือเนื้อ
ตัวหนึ่งอยู่ เจตนาของพวกชาวบ้าน
ทั้งหมด มีชีวิตินทรีย์ของสัตว์อื่นเป็น
อารมณ์เหมือนกัน, แต่กรรมนั้นของพวก
เขาย่อมต่างกันในขณะที่ทำกรรมนั่นเอง.
เพราะว่า ในบรรดาคนทั้งหมดนั้น
คนหนึ่งย่อมกระทำด้วยความเอื้อเฟื้อ, (แต่)
อีกคนหนึ่งถูกคนอื่น ๆ บีบคั้นว่า “ถึง
ท่านก็ต้องทำด้วย” จึงกระทำ, คนหนึ่ง
เป็นเหมือนมีความพอใจเสมอเหมือนกันเที่ยวไป
ไม่เบียดเบียน. เพราะกรรมชั่วนั้นนั่นเอง
ในบรรดาบุคคลผู้กระทำกรรมชั่วนั้น
คนหนึ่งไปเกิดในนรก, คนหนึ่งไปบังเกิด
ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน, คนหนึ่งไปบังเกิด

^๑ โป. อปฺปฏิพาหฺยมาโน.

ชานาติ. นีรเย นิพพตฺตณกมฺปิ “เอส
 อฏฺฐสุ มหานีรเยสุ นิพพตฺติสฺสติ, เอส
 โสฬสสุ อุสฺสเทสุ”ติ ชานาติ.
 ตีรจฺฉานโยนียํ นิพพตฺตณกมฺปิ “เอส
 อปาทโก ภวิสฺสติ, เอส ทฺวิปาทโก,
 เอส จตฺตูปาทโก, เอส พหุปปาทโก”ติ
 ชานาติ. เปตฺติวิสเย นิพพตฺตณกมฺปิ
 “เอส นิชฺฉามตณฺ्हิโก ภวิสฺสติ, เอส
 ขุปปิปาสิโก, เอส ปรทตฺตูปชีวี”ติ
 ชานาติ.

ในเปรตวิสัย. ในขณะที่กระทำกรรมนั้นเอง
 พระตถาคตเจ้าย่อมทรงทราบบุคคลนั้นว่า
 “เพราะได้สะสมกรรมชั่วด้วยอาการกิริยา
 นี้ ผู้นี้จักไปบังเกิดในนรก, ผู้นี้จักไป
 บังเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน, ผู้นี้จักไป
 บังเกิดในเปรตวิสัย”. แม้บุคคลผู้จะไป
 บังเกิดในนรก ก็ทรงทราบว่า “ผู้นี้จัก
 ไปบังเกิดในมหานรก ๘, ผู้นี้จักไปบังเกิด
 ในอุสสทนรก ๑๖”. แม้บุคคลที่จะไป
 บังเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ทรงทราบ
 ว่า “ผู้นี้จักเป็นสัตว์ไม่มีเท้า, ผู้นี้จักเป็น
 สัตว์ ๒ เท้า, ผู้นี้จักเป็น สัตว์ ๔ เท้า,
 ผู้นี้จักเป็นสัตว์มีเท้ามาก”. แม้บุคคลผู้
 จะไปบังเกิดในเปรตวิสัยก็ทรงทราบว่า
 “ผู้นี้จักเป็นนิชฉามตณฺ्हิกเปรต, ผู้นี้
 จักเป็นขุปปิปาสิกเปรต, ผู้นี้จักเป็น
 ปรทตฺตูปชีวีเปรต”.

“เตสุ จ กมฺเมสุ อิทํ กมฺมํ
 ปฏฺฐินฺทฺริ อากทฺตฺติสฺสติ, อิทํ
 นากทฺตฺติสฺสติ ทฺพพฺลํ ทินฺนาย
 ปฏฺฐินฺทฺริยา อูปฺธิเวปกฺกมตฺตํ ภวิสฺสติ”ติ
 ชานาติ. ตถา สกฺลคามวาสีเกสุ เอกโต
 ทานํ ททมาเนสุ สพฺเพสมฺปิ เจตนา

ทรงทราบกรรมว่า “ก็ในบรรดา
 กรรมเหล่านั้น กรรมนี้จักชกฺกปฏฺฐินฺทฺริมา
 กรรมนี้จักไม่ชกฺก กรรมที่มีกำลังเพลาจัก
 เป็นเพียงความสุกงอมแห่งอุปฺธิ (กิเลส,
 ในเมื่อกรรมให้ปฏฺฐินฺทฺริแล้ว”. อนึ่ง เมื่อ
 ชาวบ้านทั้งหมดร่วมกันให้ทานอสุ

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินคัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เทยฺยธมฺมารมฺมณาว โหติ, ตํ ปน
 กมฺมํ เตสํ อายุหนกฺขณเ เอว นานํ
 โหติ. เตสฺсу หิ เกจฺจ ทเวโลก
 นิพฺพตฺตนิสฺสตี, เกจฺจ มนุสฺสโลก, ตํ
 ตถาคโต อายุหนกฺขณเ เอว “อิมินา
 นีหาเรณ อายุหิตตฺตา เอส มนุสฺสโลก
 นิพฺพตฺตนิสฺสตี, เอส ทเวโลก”ติ
 ชานาติ. ตตฺถปิ “เอส ปฺรนิมฺมิต-
 วสวตฺตีสฺสุ นิพฺพตฺตนิสฺสตี, เอส ภูมฺมทเวสฺสุ
 นิพฺพตฺตนิสฺสตี, เอส เชฏฺฐจกทเวราชา
 หุตฺวา, เอส ตสฺส ทุตฺตยํ ตตฺตยํ วา
 จานนฺตรํ กโรนฺโต ปฺริจารโก หุตฺวา
 นิพฺพตฺตนิสฺสตี”ติ ชานาติ.

เจตนาของคนแม้ทั้งหมดก็มีไทยธรรม
 เป็นอารมณ์เหมือนกัน, แต่กรรมนั้นของ
 พวกเขาต่างกันในขณะที่กระทำกรรมนั้น-
 เอง เพราะว่าในบรรดาบุคคลผู้ให้ทาน
 นั้น บางพวกไปบังเกิดในเทวโลก,
 บางพวกไปบังเกิดในมนุษย์โลก, ในขณะ
 กระทำกรรมนั้นเอง พระตถาคตเจ้า
 ทรงทราบบุคคลนั้นว่า “เพราะได้สะสม
 กรรมดีด้วยอาการกิริยานี้ ผู้นี้จักไป
 บังเกิดในมนุษย์โลก, ผู้นี้จักไปบังเกิดใน
 เทวโลก”. แม้ในจำพวกที่จะไปบังเกิดใน
 เทวโลกนั้น ก็ทรงทราบว่า “ผู้นี้จักไป
 บังเกิดในพวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี,
 ผู้นี้จักไปบังเกิดในภุมเทวดา, ผู้นี้จักไป
 บังเกิดเป็นพระราชาหัวหน้าเทพ, ผู้นี้จัก
 ไปบังเกิดเป็นเทพผู้รับใช้ ดำรงตำแหน่ง
 ที่ ๒ หรือที่ ๓ ของพระราชาหัวหน้า
 เทพนั้น”.

“เตสฺсу จ กมฺเมสฺсу อิทํ ปุณฺณิสนฺธิ
 อากกฺขมิตฺตํ สกฺขิสฺสตี, อิทํ น
 สกฺขิสฺสตี” ๑ ทุพฺพลํ ทินฺนาย” ๒

ทรงทราบว่า “ก็ในบรรดากรรม
 เหล่านั้น กรรมนี้จักสามารถเพื่อจะชัก
 ปุณฺณิสนฺธิมา กรรมนี้จักไม่สามารถ กรรม

๑ ส. อิทํ ปุณฺณิสนฺธิ อากกฺขมิตฺตํ น สกฺขิสฺสตี.

๒ โป. ทุพฺพลทินฺนาย.

ปฏิสนธิยา อุปธิเวปกุมตตํ ภวิสฺสตี”ติ
 ชานาติ. ตถา “วิปฺสสนํ ปฏฺจเปเนตฺส
 จ เอส อิมินา นีหาเรเน วิปฺสสนาย
 อารทฺชตฺตา อรหา ภวิสฺสตี, เอส
 อนาคามี, เอส สกทาคามี, เอส
 โสตาปนโน, เอกพีซี โกลังโกโล
 สดตฺกขตฺตฺปรโม,^๑ เอส มคฺคํ ปตฺตํ น
 สกฺขิสฺสตี ลกฺขณารมฺมณิกวิปฺสสนายเมว
 จสฺสตี, เอส ปจฺจยปริคฺคเห, เอส
 นามรูปปริคฺคเห, รูปปริคฺคเห, อรูป-
 ปริคฺคเห จ จสฺสตี, เอส
 มหาภูตมตฺตเมว ววตฺถเปสฺสตี, เอส
 กิณฺจิ สลฺลกฺขเขตฺตํ น สกฺขิสฺสตี”ติ
 ชานาติ. “กสิณปริกมฺมํ กโรเนตฺสฺปิ
 เอส ปริกมฺมมตฺเต เอว จสฺสตี, เอส
 นิमितฺตํ อุปฺปาเทตฺตํ สกฺขิสฺสตี, น
 อุปฺปนํ, เอส อุปฺปนมฺปิ อุปฺปาเทสฺสตี,
 เอส ฌานํ อธิคมิสฺสตี, น อุปฺริวิเสสํ.
 เอส อุปฺริวิเสสมฺปิ อธิคมิสฺสตี”ติ
 ชานาติ.

ที่มีกำลังเพลาจักเป็นเพียงความสุกงอม
 แห่งอุปธิ (กิเลส) ในเมื่อกรรมให้ปฏิสนธิ
 แล้ว”. อนึ่ง ทรงทราบว่า “ก็ในบรรดา
 บุคคลทั้งหลายผู้เริ่มตั้งวิปัสสนา เพราะ
 ได้เริ่มวิปัสสนาซึ่งเป็นเครื่องหมายออกนี้
 ผู้นี้จักเป็นพระอรหันต์, ผู้นี้จักเป็นพระ-
 อนาคามี, ผู้นี้จักเป็นพระสกทาคามี, ผู้นี้
 จักเป็นพระโสดาบัน, เอกพีซี โกลังโกละ
 สัตตักขัตตฺปรมะ, ผู้นี้จักไม่อาจเพื่อบรรลุ
 มรรค จักตั้งอยู่ในวิปัสสนาอันมีลักษณะ
 เป็นอารมณ์เท่านั้น, ผู้นี้จักตั้งอยู่ในการ
 กำหนดปัจจัย, ผู้นี้จักตั้งอยู่ในการกำหนด
 นามรูป, ในการกำหนดรูป และในการ
 กำหนดสิ่งที่มีไชรูป, ผู้นี้จักกำหนดเพียง
 มหาภูตเท่านั้น, ผู้นี้จักไม่อาจเพื่อกำหนด
 กำหนดอะไร ๆ ได้”. ย่อมทรงทราบว่า
 “ในบรรดาบุคคลผู้กระทำบริกรรมใน
 กสิณ ผู้นี้จักตั้งอยู่ในกรรมฐาน เพียง
 บริกรรมเท่านั้น, ผู้นี้จักอาจเพื่อกำหนด
 ให้เกิดขึ้นได้, (แต่) จักไม่อาจยังอุปฺปนา
 ให้เกิดขึ้นได้, ผู้นี้จักอาจยังแม้อุปฺปนาให้
 เกิดขึ้นได้, ผู้นี้จักบรรลุฌาน, (แต่) จัก

^๑ ไป. สดตฺกขตฺตฺปรโม.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ไม่บรรลुकุณวิเศษที่สูง ๆ ขึ้นไป. ผู้นี้จัก
บรรลุมักุณวิเศษที่สูง ๆ ขึ้นไป”.

อเนกธาตุติ อเนกา จกฺขาทโย
ปจฺวาทโย จ ธาตุโย เอตสฺสาติ
อเนกธาตุ, พหุธาตุติ อตฺโถ. **โลโกติ**
ขนฺธายตนาทิลोโก. **จกฺขุธาตุติ**อาทิ
ยาหิ ธาตุหิ “อเนกธาตุ”ติ โลโก
วุตฺโต, ตาสํ สรูปโต ทสฺสนํ. ตตฺถ
สภาวญฺเจน นิสฺสตตฺถญฺเจน จ ธาตุ.
จกฺขุ เอว ธาตุ **จกฺขุธาตุ.** เสสฺปเทสฺปิ
เอเสว นโย. **กามธาตุติ** เอตฺถ เทว
กามา กิเลสกาโม จ วตฺตฺกามา จ.
กิเลสกามปกฺเข กามปฏิสํยุตโต ธาตุ
กามธาตุ, กามวิตกกฺกสฺเสตํ นามํ.
วตฺตฺกามปกฺเข ปน กามาวจรธฺมา
กาโม อุตฺตรปทโลเปน, กามา จ โส
ธาตุ จาติ กามธาตุ. พฺยาปาท-
ปฏิสํยุตโต ธาตุ **พฺยาปาทธาตุ,**
พฺยาปาทวิตกกฺกสฺเสตํ นามํ. พฺยาปาโทว
ธาตุ พฺยาปาทธาตุ, ทสอาฆาตวตฺต-
วิสยสฺส ปฏิมสฺเสตํ นามํ. วิหีส่า-
ปฏิสํยุตโต ธาตุ **วิหีส่าธาตุ,** วิหีส่า-
วิตกฺโก. วิหีส่า เอว วา ธาตุ

คำว่า **อเนกธาตุ** ความว่า ชื่อว่า
อเนกธาตุ เพราะอรรถว่า มีธาตุ
มากมาย มีจักขุธาตุ และปฐวีธาตุ
เป็นต้น หมายความว่า ธาตุเป็นอันมาก.
คำว่า **โลก** ได้แก่ โลกมีชั้นและอายตนะ
เป็นต้น. ท่านกล่าวโลกว่า “อเนกธาตุ”
ด้วยธาตุใด คำว่า **จักขุธาตุ** เป็นต้น
เป็นคำแสดงธาตุนั้นโดยสรูป. ในคำว่า
จักขุธาตุนั้น ชื่อว่า ธาตุ เพราะอรรถว่า
เป็นสภาวะและเพราะอรรถว่าเป็นที่อาศัย.
ธาตุคือจักขุ ชื่อว่า **จักขุธาตุ.** แม้ใน
บทที่เหลือก็นัยนี้เหมือนกัน. ในบทว่า
กามธาตุ นี้ ได้แก่กามธาตุ ๒ อย่าง คือ
กิเลสกาม ๑ วตฺตฺกาม ๑. ในฝ่าย
กิเลสกาม ธาตุที่ปฏิสังยุตด้วยกาม ชื่อว่า
กามธาตุ, คำว่า กามธาตุนี้ เป็นชื่อ
ของกามวิตก. ส่วนในฝ่ายวตฺตฺกาม
กามาวจรธรรมชื่อว่ากาม เพราะลป
บทต้น. ธาตุนั้นด้วยเป็นกามด้วย เหตุนั้น
จึงชื่อว่า กามธาตุ. ธาตุที่ปฏิสังยุตด้วย
พฺยาปาท ชื่อว่า **พฺยาปาทธาตุ,** คำว่า

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิหีสาทาตุ, ปรสตุตวิเหสนสเสตัม นามัม.
เนกขมมอพยาปาทอวิหีสาทาตุโย
 เนกขมมวิตกกาทโย สพพกุสลธมมา
 เมตตากรุณา จาติ เวทิตพพัม.
รูปธาตุดิ รูปภโว, สพเพ วา รูปธมมา.
อรูปธาตุดิ อรูปภโว, อรูปธมมา วา.
นิโรธธาตุดิ นิโรธตณฺหา. **สังขารธาตุดิ**
 สพเพ สงขตธมมา. เสสํ สุวิญญเณยฺยัม.

พยาบาทธาตุนี้ เป็นชื่อของพยาบาทวิตก.
 ธาตุคือพยาบาท ชื่อว่า พยาบาทธาตุนั้น
 คำว่า พยาบาทธาตุนี้ เป็นชื่อของ
 ปฏิมะซึ่งมีอาฆาตวัตถุ ๑๐ เป็นอารมณ์.
 ธาตุที่ปฏิสังยุตด้วยวิหิงสา ชื่อว่า
วิหิงสาธาตุนั้น ได้แก่วิหิงสาวิตก. อีกนัยหนึ่ง
 ธาตุคือวิหิงสา ชื่อว่า วิหิงสาธาตุนั้น คำว่า
 วิหิงสาธาตุนั้น เป็นชื่อของการเบียดเบียน
 สัตว์อื่น. ฟังทราบว่าเป็น **เนกขัมมธาตุนั้น**
 ได้แก่เนกขัมมวิตกเป็นต้น **อพยาปาทธาตุนั้น**
 ได้แก่กุศลธรรมทั้งปวง และ**อวิหิงสาธาตุนั้น**
 ได้แก่เมตตากรุณา. คำว่า **รูปธาตุนั้น**
 ได้แก่รูปภพ, หรือได้แก่รูปธรรมทั้งหมด.
 คำว่า **อรูปธาตุนั้น** ได้แก่อรูปภพ, หรือ
 ได้แก่อรูปธรรม. คำว่า **นิโรธธาตุนั้น**
 ได้แก่ตณฺหาที่ดับไป. คำว่า **สังขารธาตุนั้น**
 ได้แก่สังขตธรรมทั้งปวง. คำที่เหลือ
 เข้าใจได้ง่าย.

อญฺญมญฺญวิลกฺขณตฺตา นานป-
 ปการา ธาตุดิ เอตสฺมินฺติ **นानาธาตุนั้น**
 โลก. เตเนวาท **“อญฺญา จกฺขุธาตุนั้น**
 ยาว **อญฺญา นิพฺพานธาตุนั้น**”ติ, ยถา

ชื่อว่า **นानาธาตุนั้น** เพราะอรรถว่ามี
 ชาติมีประการต่าง ๆ เพราะมีลักษณะ
 ไม่เหมือนกันและกัน, ได้แก่โลก. เพราะ
 เหตุนั้นแล ท่านจึงกล่าวว่ **“จักขุธาตุนั้น**

เนตติอรรถกถา. ป-ท.๒-๖

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จ อิทํ ฌาณํ จกฺขุชาตฺตาภิเมแทน
 อุกฺปาทินฺนํ กสงฺขารโลกสฺส วเสน
 อเนกธาตุนานาธาตฺวโลกํ ปชานาติ, เอวํ
 อุกฺปาทินฺนํ กสงฺขารโลกสฺสปี วเสน ตํ
 ปชานาติ. ปจฺเจกพุทฺธา หิ เทว จ
 อคฺคสวากา อุกฺปาทินฺนํ กสงฺขารโลกสฺส
 นานตฺตํ ชานนฺติ, ตมฺปิ เอกเทเสเนว,
 น นิปฺปเทสโต. อุกฺปาทินฺนํ กสงฺขาร-
 โลกสฺส ปน นานตฺตํ น ชานนฺติ.
 ภควา ปน “อิมาย นาม ธาตฺตยา
 อุกฺกสนฺนํ อิมสฺส รุกฺขสฺส ขนฺโธ เสโต
 โหติ, อิมสฺส กาไฟ, อิมสฺส มฏฺโฐ,
 อิมสฺส ผรุสฺ, อิมสฺส พหฺโล, อิมสฺส
 ตนฺตฺตํ. อิมาย นาม ธาตฺตยา
 อุกฺกสนฺนํ อิมสฺส รุกฺขสฺส ปตฺตํ
 วณฺณสณฺจานาทิวเสน เอวรूपํ นาม
 โหติ, อิมาย นาม ธาตฺตยา อุกฺกสนฺนํ ตตา
 อิมสฺส รุกฺขสฺส ปุพฺผํ นิลํ โหติ ปิตกํ
 โลหิตกํ โอทาทํ สุกฺกนฺธํ ทุกฺกนฺธํ,
 อิมาย นาม ธาตฺตยา อุกฺกสนฺนํ ผลํ
 ขุทฺทกํ มหนฺตํ ทิมํ วฏฺฏํ สุกฺกนฺธํ
 ทฺสณฺจานํ มฏฺฐํ ผรุสํ สุกฺกนฺธํ
 ทุกฺกนฺธํ ติตฺตํ มธฺรํ กฏฺกํ อมฺพิลล์
 กสวํ โหติ, อิมาย นาม ธาตฺตยา

ก็อย่างหนึ่งจนถึงนิพพานธาตุก็อย่างหนึ่ง”,
 อหนึ่ง พระญาณนี้ย่อมรู้ทั่วถึงโลกที่เป็น
 อเนกธาตุและนานาธาตุ ด้วยอำนาจ
 แม่โลกที่เป็นอุปาตินนงสังขาร (สังขาร
 ที่มีใจครอง) อันต่างด้วยจักขุธาตุเป็นต้น
 ฉะนั้น, พระผู้มีพระภาคก็ทรงทราบโลก
 นั้น ด้วยอำนาจแม่แห่งโลกที่เป็นอุปา-
 ทินนงสังขาร (สังขารที่ไม่มีใจครอง)
 ฉะนั้น. ความจริง พระปัจเจกพุทธเจ้า
 และพระอัครสาวกทั้งสองย่อมทราบความ
 ต่างกันเฉพาะโลกที่เป็นอุปาตินนงสังขาร,
 ทั้งยังทราบความต่างกันแห่งโลกนั้นโดย
 เอกเทศเท่านั้น, ย่อมไม่ทราบโดยทุกส่วน.
 ส่วนความต่างกันแห่งโลกที่เป็นอุปา-
 ทินนงสังขารท่านก็ไม่ทราบ. แต่พระผู้มี
 พระภาคย่อมทรงทราบว่า โลกเป็น
 อเนกธาตุและนานาธาตุ แม้ด้วยอำนาจ
 โลกที่เป็นอุปาตินนงสังขารอย่างนี้ว่า
 “เมื่อธาตุชนิดนี้มีมาก ต้นไม้ชนิดนี้มี
 เนื้อขาว, ชนิดนี้มีเนื้อดำ, ชนิดนี้มีเนื้อ-
 เหลือง, ชนิดนี้มีเนื้อหยาบ, ชนิดนี้มี
 เปลือกหนา, ชนิดนี้มีเปลือกบาง. เมื่อ
 ธาตุชนิดนี้มีมาก ใบของไม้ชนิดนี้ชื่อว่า
 มีรูปพรรณเช่นนี้ ด้วยอำนาจสีและ

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุสุสนุนาย อิมสุส รุกขสุส กณฺฏโก
 ดิชิโน โหติ, อติชิโน อุษุโก กุฏิลो
 กโณห นีโล โอทาทโต โหติ”ติ เอว
 อนุปาทินนสงฺขารโลกสุสาปิ วเสน
 อเนกธาตุนานาธาตภาวํ ชานาติ.
 สพุพญญพุทธานํ เอว हि เอतํ พลํ,
 น อญเณสํ.

สัจฐานเป็นต้น, เพราะธาตุเช่นนี้มีมาก
 ไม้ชนิดนี้ จึงมีดอกเขียว เหลือง แดง ขาว
 มีกลิ่นหอม มีกลิ่นไม่หอม, เมื่อธาตุ
 ชนิดนี้มีมาก ไม้ชนิดนี้จึงมีผลเล็ก ผลใหญ่
 ผลยาว ผลกลม มีรูปร่างดี มีรูปร่างไม่ดี
 มีผลเกลี้ยง มีผลหยาบ มีกลิ่นหอม มี
 กลิ่นเหม็น มีรสขม มีรสหวาน มีรสเผ็ด
 มีรสเปรี้ยว มีรสฝาด, เมื่อธาตุชนิดนี้
 มีมาก ไม้ชนิดนี้จึงมีหนาม มีคม, ไม่มีคม
 เป็นไม้ตรง ไม้คด มีเปลือกดำ เปลือก-
 เขียว เปลือกขาว”. จริงอยู่ ข้อที่
 พระผู้มีพระภาคทรงทราบภาวะดังกล่าว
 มานี้ จัดเป็นพระกำลังของพระสัมพััญญ-
 พุทธเจ้าเท่านั้น, หาเป็นกำลังของสัตว์
 เหล่าอื่นไม่.

๖๐. ยํ ยเทว ธาตุนฺติ ยงฺกิญฺจิ
 หีนาทิสภาวํ. ยสุมา อธิมุตฺติ นาม
 อชฺฌาสยธาตु, ตสุมา อธิมุจฺจนํ
 อชฺฌาสยสุส หีนาทิสภาเวน ปวตฺตนํ.
 ตํ ปน ตสุส ตํ ตํ อธิฏฺฐหนํ
 อภินิวิสนญฺจ โหติติ อาห “อธิมุจฺจนฺติ,
 ตํ ตเทว อธิฏฺฐหนฺติ อภินิวิสนฺติ”ติ.
 อธิมุจฺจนสุส วิสยํ วิภาเคน ทสฺเสตฺตุ

๖๐. คำว่า ธาตุใด ๆ นั้นเที่ยว
 ได้แก่สภาวะที่เลวเป็นต้นอย่างใดอย่าง-
 หนึ่ง. เพราะเหตุที่ธาตุ (สภาวะ) ที่เป็น
 อธิยาศัย ชื่อว่าอธิมุตติ (ความน้อมใจ),
 ฉะนั้น ความน้อมใจได้แก่ความเป็นไป
 โดยสภาวะที่เลวเป็นต้นแห่งอธิยาศัย. ก็
 ความน้อมใจนั้นเป็นความยึดมั่นและถือมั่น
 สภาวะนั้นแห่งอธิยาศัยนั้น เพราะเหตุนั้น

เนตติอรรคภา. ป-ท.๒-๖

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

“เกจิ รูปาธิมุตตา”ติอาทิ วุตตัง. ตัง
 สุวิญญะเยยเมว. นานาธิมุตติกตาฉาณนุติ
 หีนาทิวเสน นานาธิมุตติกตาย ฉาณัง.

ท่านจึงกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมโน้มใจ
 ไปหาสภาวะใด ๆ, ย่อมยึดมั่นคือถือมั่น
 สภาวะนั้น ๆ นั้นเอง”. เพื่อจะแสดง
 อารมณ์ของการโน้มใจไปนั้นโดยวิภาค
 ท่านจึงกล่าวคำว่า “สัตว์บางพวก เป็น
 ผู้น้อมใจไปในรูป” เป็นต้น. คำนั้นรู้
 ได้ง่ายทีเดียว. บทว่า นานาธิมุตติกตา-
 ฉาณัง ได้แก่ญาณในความที่จิตโน้มไป
 หาสภาวะต่าง ๆ ด้วยอำนาจสภาวะที่เลว
 เป็นต้น.

เต ยถาธิมุตตา จ ภวนุติติ เต
 หีนาธิมุตติกา ปณีตาธิมุตติกา สตุตตา
 ยถา ยถา อธิมุตตา โหนติ. ตัง ตัง
 กम्मสมาทานัง สมาทียนุติติ อธิมุตติ-
 อนุรูปัง ตัง ตัง อตตนา สมาทียิตัพพัง
 กตตัพพัง กम्मัง กโรหนติ, ตานิ กम्म-
 สมาทานานิ สมุฏฐานวเสน วิภชนุโต
 “เต ฉพฺพิธัง กम्मมฺ”ติอาทิมาห. ตตฺถ
 เกจิ โลภาวเสน กम्मัง สมาทียนุติติ
 สมุพฺพนุติตัพพัง. เอส นโย เสเสสฺสปี. ตัง
 วิภชฺชมานนุติ ตัง สมุฏฐานวเสน
 ฉพฺพิธัง ปุณ ปวตฺตินิกิวตฺติวเสน
 วิภชฺชมานัง ทฺวิธัง.

หลายบทว่า เต ยถาธิมุตตา จ
 ภวนุติ ความว่า สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้มี
 อธิษาศัยแล้ว มีอธิษาศัยประณีต คือเป็น
 ผู้มีอธิษาศัยโดยประการใด ๆ. คำว่า
 ย่อมสมาทานกรรมสมาทานนั้น ๆ คือย่อม
 กระทำกรรมที่ตนควรสมาทาน คือควร
 กระทำอันเหมาะแก่อธิษาศัย, พระเถระ
 เมื่อจะจำแนกกรรมสมาทานเหล่านั้น ด้วย
 อำนาจสมุฏฐาน จึงกล่าวคำว่า “เต
 ฉพฺพิธัง กम्मมฺ” เป็นต้น. ในคำนั้นพึง
 เชื่อมความว่า สัตว์บางจำพวก ย่อมถือ
 กรรมด้วยอำนาจโลภะ. แม้ในบทที่เหลือ
 ก็นัยนี้. สองบทว่า ตัง วิภชฺชมานัง คือ

บริษัทอยู่ในเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อกณฺหอสุกฺกวิปากนฺติ กมฺมกฺขยกรา
 จตฺตมคฺคเจตนา. ตณฺหิ ยถิ กณฺหํ
 ภาเวยฺย; กณฺหวิปากํ ททฺเหยย. ยถิ
 สุกฺกํ ภาเวยฺย, สุกฺกอุปฺปตฺติปริยาปนฺนํ
 วิปากํ ททฺเหยย. อุกฺกวิปากสฺส ปน
 อุปฺปทานโต อกณฺหอสุกฺกวิปากนฺติ
 อยเมตฺถ อตฺถโถ.

กระทำกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลรวม-
 กัน ด้วยอำนาจอกุศลจึงเกิดเป็นข้างมงคล
 ในกำเนิดดิรัจฉาน ด้วยอำนาจกุศลย่อม
 เสวยสุขในปวัตติกาล (ในเวลาหลังจาก
 เกิดแล้ว), ถึงจะบังเกิดในราชตระกูลด้วย
 อำนาจกุศล ย่อมเสวยทุกข์ด้วยอำนาจ
 อกุศล. คำว่า **ย่อมกระทำกรรมใด ด้วย
 อำนาจความเพียรและปัญญา, กรรมนี้
 ไม่จัดเป็นกรรมดำ ไม่จัดเป็นกรรม
 ขาวคือเป็นกรรมมีผลไม่เลวไม่ดี** (ไม่ดำ
 ไม่ขาว) ได้แก่ เจตนาในมรรคทั้ง ๔
 ที่กระทำความสิ้นไปแห่งกรรม. ก็ถ้า
 กรรมนั้น พึ่งเป็นกรรมดำไซ้, ก็จะมี
 ให้ผลชั่ว, ถ้าเป็นกรรมขาว, ก็จะมี
 ให้ผลดี, แต่เพราะ
 ไม่มีการให้ผลทั้งสองอย่าง กรรมนี้จึงมี
 ผลไม่ชั่วไม่ดี นี่เป็นอรรถาธิบายในคำนี้
 ว่า กรรมนี้ไม่จัดเป็นกรรมดำกรรมขาว
 ดังพรรณนามานี้.

กมฺมสมาทานเ ปจฺมํ อเจลก-
 ปฏิปทา กาเมสฺส ปาตพฺยุตา, ทฺตฺติยํ
 ติพฺพกิเลสสฺส อสฺสุมฺขสฺสาปิ รุทฺโต
 ปริสฺสุทฺทพฺรหฺมจฺริยจฺรณํ, ตตฺติยํ กาเมสฺส

ในกรรมสมาทาน ๔ ข้อ ข้อที่ ๑
 ได้แก่ข้อปฏิบัติของพวกอเจลกะ (นักบวช
 เปลือย) คือภาวะที่ตกไปในกามทั้งหลาย,
 ที่ ๒ ได้แก่การประพฤติพรหมจรรย์ ให้

บริษัทยูไนเต็คคอมมิวนิเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อปาตพยุตา อเจลกปฏิบัติทา, จตุตถ์
 ปจฺจเย อลภมานสฺสาปิ ฌานวิปสฺสนา-
 สุขสมฺภุคิโน สาสนพฺรหฺมจฺริยจฺรณํ. ยํ
เอวํ ชาตียํ กมฺมสมาทานนฺติ ยํ
 อณฺณมฺปิ เอวํปการํ กมฺมํ. **อิมินา**
ปุกฺกเลนาติอาทิสฺสมี กมฺมวิปาเก
 ภควโต ฌานสฺส ปวตฺตนาการทสฺสนํ.
 ตตฺถ **อุปจิตนฺติ** ยถา กตํ กมฺมํ
 ผลทานสมตฺถํ โหติ, ตถา กตํ อุปจิตํ.
อวิปกฺกนฺติ น วิปกฺกวิปากํ. **วิปากาย**
ปจฺจุปฺภูจิตนฺติ วิปากทานาย กโตกาสํ.
น จ ภพฺโพ อภินิพฺพิทา คนฺตุนฺติ
 กิเลสากิสงฺขารานํ อภินิพฺพิชฺฌนโต
 อภินิพฺพิทาสงฺขาทํ อริยมคฺคํ อธิคนฺตุนํ
น จ ภพฺโพ. ตํ ภควา น โอวทตฺติ
 ตํ วิปากาวรณฺนํ นินฺวตํ ปุกฺกลํ ภควา
 สจฺจปฏิเวธํ ปุรฺกขตฺวา น โอวทติ,
 วาสนตฺถํ ปน ตาทิสานมฺปิ ฐมฺมํ
 เทเสติ เอว, อชาตสฺตฺตฺวาทีนํ วिय.

บริสุทธิ์ของผู้ที่มีกิเลสแรงกล้าแม้มีน้ำตา
 มองหน้าร้องไห้อยู่, ที่ ๓ ได้แก่วิปฏิบัติ
 ของพวกอเจลกะ คือภาวะที่ไม่ตกไปใน
 กามทั้งหลาย, ที่ ๔ ได้แก่การประพฤติ
 สาสนพหฺมจฺริยของพ่อแม่ไม่ได้ปัจจัยก็
 เป็นผู้พร้อมเพรียงอยู่ด้วยสุขอันเกิดจาก
 ฌานและวิปัสสนา. หลายบทว่า **ยํ เอวํ**
ชาตียํ กมฺมสมาทานํ ได้แก่กรรมอันมี
 ประการอย่างนั้นแม้อย่างใดอย่างหนึ่ง.
 คำว่า **อิมินา ปุกฺกเลน** เป็นต้น เป็น
 คำแสดงอาการคือเป็นการเป็นไปแห่ง
 พระญาณของพระผู้มีพระภาค ในผลของ
 กรรมนั้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อุปจิตํ**
 แปลว่า ได้กระทำ คือ สังสม โดย
 ประการที่กรรมซึ่งบุคคลกระทำแล้ว
 สามารถจะให้ผลได้. บทว่า **อวิปกฺก**
 แปลว่า มีผลยังไม่สุกงอม. สองบทว่า
วิปากาย ปจฺจุปฺภูจิตํ ความว่า กรรม
 ที่ได้โอกาสเพื่อให้ผล. ข้อว่า **น จ**
ภพฺโพ อภินิพฺพิทา คนฺตุนํ ความว่า
 ไม่ควรบรรลฺอริยมรรค กล่าวคือความ
 เบื่อหน่ายยิ่ง เพราะเบื่อหน่ายอภิสังขาร
 คือกิเลส. คำว่า **ตํ ภควา น โอวทติ**
 ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงเล็งถึงการ

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตตอรรณกา. ป-ท.๒-๖

แห่งตลอดสัจจะ ไม่ทรงโอวาทบุคคลนั้น
คือบุคคลผู้ถูกกิเลสเครื่องกั้นวิบากหุ้มห่อ
แล้ว, แต่ทรงแสดงธรรมแก่บุคคลทั้ง-
หลายแม้ผู้เช่นนั้น เพื่อเป็นวาสนา
เท่านั้น, เหมือนทรงแสดงธรรมแก่พระเจ้า
อชาตศัตรูเป็นต้น.

อุปจิตนุติ กาทุ อารทุ. เตเนวาท
“น จ ตาว ปารีปุรี คตनु”ติ.^๑ เตน
มิจจตตนิยามสสุ อสมตตตํ ทสเสติ.
ปุรา ปารีปุรี คจจตีติ ปารีปุรี
ผลนิปฺพาทนสมตตตํ คจจตี ปุรา
อริคจฺเจยฺย, มิจจตตนิยตตาย สชฺชุกั^๒
ผลธมฺมสสุ อภาชนภาวํ นิพฺพตฺตยติ
ปุรา. เตเนวาท “ปุรา เวเนยฺยตตํ
สมตฺติกฺกมตี”ติ. “ปุรา อนิยตํ
สมตฺติกฺกมตี”ติปิ ปาโจ, โส เอวตฺโต.
อสมตฺเตติ กมฺเม อสมปฺปนฺนเณ, เต
อสมปฺปนฺนเณ วา.

คำว่า **สั่งสมไว้** คือ เริ่มเพื่อจะทำ.
ด้วยเหตุนี้แหละท่านจึงกล่าวว่า “ยัง
ไม่ทันถึงความบริบูรณ์”. ด้วยคำนั้น ท่าน
แสดงความไม่สามารถแห่งการกำหนด
มิจฉัดตะได้. คำว่า **ก่อนถึงความบริบูรณ์**
คือก่อนที่มีความบริบูรณ์ถึงความเป็น
กรรมสามารถจะยังผลให้สำเร็จได้ ได้แก่
ก่อนที่จะพึงบรรลุ, คือยอมยังภาวะอันไม่
เป็นที่รองรับผลธรรมในวันนี้ให้บังเกิด
เพราะเป็นผู้เที่ยงต่อมิจฉัดตะ. ด้วยเหตุ
นั้นแหละ ท่านจึงกล่าวว่า “**ก่อนก้าวล่วง
ความเป็นเวไนยสัตว์**”. ปาฐะว่า “ปุรา
อนิยตํ สมตฺติกฺกมตี (ก่อนก้าวล่วงอนิยตะ)”
ดังนี้ก็มี, ความก็อย่างนั้นเหมือนกัน.
บทว่า **อสมตฺเต** แปลว่า กรรมยังไม่

^๑ ไป. คจจตี.

^๒ ไป. สชฺชิตฺ.

เอกชวณวารสมิณฺหิ สตุตฺสฺ เจตนาสุ
 ปจฺมเจตนา ทิฏฐธมฺมเวทนียํ นาม.
 ปรีโยसानเจตนา อุปฺปชฺชเวทนียํ นาม.
 มชฺฌเณ ปญฺจ เจตนา อปราปรียเวทนียํ
 นาม. **วิปากเวมตฺตตาณานฺติ** วิปาก-
 เวมตฺตตตาย วิปากวิเสเส ฌาณํ. อิมสฺส
 ปน กมฺมวิปากสฺส คตฺติสมฺปตฺติคตฺติ-
 วิปตฺติอุปฺริสมฺปตฺติอุปฺริวิปตฺติกาลสมฺปตฺติ-
 กาลวิปตฺติปโยคสมฺปตฺติปโยควิปตฺติโย
 การณํ. โส จ เนสํ การณภาโว
 “อตฺถเอกจฺจจฺานิ ปาปกานิ กมฺม-
 สมาทานานิ คตฺติสมฺปตฺติปฏิพาฬุหานิ น
 วิปจฺจนฺติ”ติอาทิปาฬิวเสน^๑ เวทิตพฺโพ.

คือในอัตภาพนี้ ชื่อว่า **ทิฏฐธรรม-
 เวทนียกรรม**. กรรมที่มีผลอันสัตว์จะพึง
 เสวย ในเวลาเกิดขึ้นคือในเวลาถัดไป
 (จากอัตภาพนี้)ชื่อว่า**อุปฺปชฺชเวทนียกรรม**.
 กรรมที่มีผลอันสัตว์จะพึงเสวยในอัตภาพ
 ต่อ ๆ ไป คือในอัตภาพใดอัตภาพหนึ่ง
 ต่อจากนั้น ชื่อว่า**อปราปรียเวทนียกรรม**.
 จริงอยู่ ในบรรดาเจตนา ๗ ดวงใน
 ชวณวาระครั้งหนึ่ง เจตนาดวงแรกชื่อว่า
 ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม.เจตนาดวงสุดท้าย
 ชื่อว่าอุปฺปชฺชเวทนียกรรม. เจตนา ๕ ดวง
 ในท่ามกลางชื่อว่าอปราปรียเวทนียกรรม.
 คำว่า **วิปากเวมตฺตตาณาน** ได้แก่
 ความรู้ในความต่างกันแห่งผลคือในความ
 แปรกกันแห่งผล. ก็กรรมวิปากนี้ มี
 คตฺติสมฺบัตติ คตฺติวิบัตติ อุปฺริสมฺบัตติ อุปฺริวิบัตติ
 กาลสมฺบัตติ กาลวิบัตติ และปโยคสมฺบัตติ
 ปโยควิบัตติเป็นเหตุ. และความที่สมฺบัตติ
 และวิบัตติเหล่านั้นเป็นเหตุ นั้น พึงทราบ
 ด้วยอำนาจพระบาลีมีอาทิว่า “กรรม-

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๔๕๕.

“สุกกัม สุกกวิปากัม ปจฺจุปปนฺนสุขัม,
 อายตี สุขวิปากนฺ”ติ เอวมาทิปปกาเรหิ
 สมาทินฺเนสฺส กมฺเมสฺส. **สงฺกิลเโสติ**
 ปฏิปกฺขธมฺมวเสน กิลิฏฺฐภาโว. **โวทานัม**
 ปฏิปกฺขธมฺเมหิ วิสฺสุชฺฉนฺ. **วฏฺฐานัม**
 ปคฺคณโวทานัม ภวญฺจวฏฺฐานญฺจ. **เอวํ**
สงฺกิลิสฺสตีติอาทิสฺส อยเมวตฺโต : อิมินา
 อากาเรน ฌานาทิ สงฺกิลิสฺสตี **โวทายตี**
วฏฺฐหตีติ ชานนฌานัม ภควโต
 อนาวรณฌานัม, น ตสฺส อวารณัม
 อตฺถิติ.

กติ ฌานานีติอาทิ ฌานาทโย
 วิภาเคน ทสฺเสตฺถุ อารทฺธ. **จตุตตาริ**
ฌานานีติ จตฺตกฺกนยวเสน รูปาวจรชฺ-
 ฌานานิ สนฺธายาห. **เอกาทสชาติ**
 “**รูปี รูปานิ ปสฺสตี**”ติอาทินา^๑ อฏฺฐนฺ

กรรม. ในบทเหล่านั้น คำว่า “**ที่สมาทาน**
แล้วอย่างนั้น” ความว่า ในบรรดากรรม
 ที่สมาทานแล้วด้วยประการมีอาทิอย่างนี้
 ว่า “กรรมฝ่ายขาวมีวิบากขาวมีสุขเป็น
 ปัจจุบัน, มีวิบากเป็นสุขในอนาคต”.
 คำว่า **ความเศร้าหมอง** ได้แก่ภาวะ
 ที่เศร้าหมอง ด้วยอำนาจกรรมอันเป็น
 ข้ำศึก. **ความผ่องแผ้ว** ได้แก่ ความ
 หมดจจจากกรรมอันเป็นข้ำศึก. ชื่อว่า
ความออก ได้แก่ความผ่องแผ้วโดยเป็น
 ธรรมคล่องแคล่ว และความออกจากภวังค์.
 ในคำว่า **ย่อมนเศร้าหมองอย่างนี้** เป็นต้น
 มีความอย่างนี้เหมือนกันว่า ฌานที่รู้ว่า
 ฌานเป็นต้นย่อมนเศร้าหมอง ย่อมผ่องแผ้ว
 ย่อมออกด้วยอาการนี้ จัดเป็นอนาวรณ-
 ฌานของพระผู้มีพระภาค, อนาวรณ-
 ฌานนั้นไม่มีเครื่องขัดขวาง.

คำว่า **ฌานมีเท่าไร** เป็นต้น ท่าน
 อาจารย์เริ่มไว้เพื่อแสดงฌานเป็นต้นโดย
 วิภาค. คำว่า **ฌานมี ๔** ท่านกล่าว
 หมายถึงเอาฌานที่เป็นรูปาวจรด้วยอำนาจ
 จตฺตกนฺย. คำว่า **วิโมกข์มี ๑๑** ท่าน

^๑ ที. มหา. ๑๐/๘๓, ๑๓๑, ที. ปา. ๑๑/๒๗๖, ๓๒๖,
 ม. ม. ๑๓/๓๒๗, ม. อ. ๑๔/๔๐๕.

ดิณฺณณฺจ สฺยณฺตวิโมกฺษาทีนํ วเสน
 วุตฺตํ. อฏฺฐาติ เตสฺ จเปตฺวา โลกุตฺตเร
 วิโมกฺเช อฏฺฐ. สตฺตาติ เตสฺ เอว
 นิโรธสฺมาปตฺตี จเปตฺวา สตฺต. ตโยติ
 สุตฺตนฺตปริยาเยน สฺยณฺตวิโมกฺษาทโย
 ตโย. เทวติ อภิชฺมฺมปริยาเยน
 อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺสาสมฺภาวโต อวเสสา
 เทว. เอตฺถ จ ปฏฺิปาฏฺิยา สตฺต
 อปฺปิตปฺปิตกฺขณฺเ วิกฺขมฺภนฺวเสน
 ปจฺจนีกฺขมฺเมหิ วิมฺจุจฺจนโต, อารมฺมณฺ
 อธิมฺจุจฺจนโต จ วิโมกฺษา. นิโรธสฺมาปตฺติ
 ปน สพฺพโส สณฺญาเวทฺยิตฺเตหิ
 วิมฺุตฺตตฺตา อปคฺมวิโมกฺษา นาม.
 โลกุตฺตรา จ ตํตํคฺควชฺฌกิลฺเสหิ
 สมฺจุเจทวเสน วิมฺุตฺตตฺตา วิโมกฺโขติ
 อโย วิเสโส เวทิตฺตพฺโพ.

กล่าวด้วยอำนาจวิโมกข์ ๘ โดยนัยมีอาทิ
 ว่า “ผู้ได้รูปฌานย่อมเห็นรูป” และด้วย
 อำนาจวิโมกข์ ๓ มีสัญญาตวิโมกข์เป็นต้น.
 คำว่า **วิโมกข์มี ๘** คือในบรรดาวิโมกข์
 ๑๑ เหล่านั้น วิโมกข์ ๘ เว้นวิโมกข์ที่
 เป็นโลกุตระ. คำว่า **วิโมกข์ ๗** คือใน
 บรรดาวิโมกข์เหล่านั้นแล วิโมกข์ ๗ เว้น
 วิโมกข์ที่เป็นนิโรธสมาบัติ. คำว่า
วิโมกข์ ๓ ได้แก่ วิโมกข์ ๓ มีสัญญาต-
 วิโมกข์เป็นต้น โดยปริยายแห่งพระสูตร.
 คำว่า **วิโมกข์ ๒** ได้แก่วิโมกข์ ๒
 ที่เหลือเพราะโดยปริยายแห่งพระอภิธรรม
 ไม่มีอนิมิตตวิโมกข์. ก็ในวิโมกข์เหล่านี้
 พึงทราบความต่างกันดังนี้ว่า วิโมกข์
 ๗ ประการโดยลำดับ ชื่อว่าวิโมกข์
 เพราะพ้นจากธรรมอันเป็นข้าศึก ด้วย
 อำนาจการข่มไว้ในขณะที่จิตแนบแน่น
 แล้ว ๆ, และเพราะน้อมใจไปในอารมณ์.
 ส่วนนิโรธสมาบัติชื่อว่าอปคมวิโมกข์
 เพราะพ้นจากสัญญาและเวทนาโดย
 ประการทั้งปวง. โลกุตรวิมอกข์ ชื่อว่า
 วิโมกข์เพราะพ้นจากกิเลสที่มรรคนั้น ๆ
 ฆ่าแล้วด้วยอำนาจการตัดขาด.

สมาธิสุ จตุกกนยปญจนเยสุ
 ปฐมชฺฌานสมาธิ สวิตกฺโก สวิจโร
 สมาธิ นาม. ปญจนเย ทุตฺติยชฺฌาน-
 สมาธิ อวิตกฺโก วิจารมตฺโต สมาธิ
 นาม. จตุกกนเย ปญจนเยปิ
 เสสฌาเนสุ สมาธิ อวิตกฺโก อวิจโร
 สมาธิ นาม.

สมาปตฺตีสฺส ปฏิปาฏิยา อฏฺฐนฺนํ
 สมาปตฺตีนํ “สมาธิ”ติปิ นามํ
 “สมาปตฺตี”ติปิ. กสฺมา? จิตฺเตกคฺคตา-
 สพฺภาวโต. นิโรธสมาปตฺติยา ตทภาวโต
 น “สมาธิ”ติ นามํ. สญฺญาสมาปตฺติ-
 อาที เหฏฺฐา วุตฺตเมว.

หानภาคิโย สมาธิติ อปฺปคฺุณฺเหหิ
 ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญา-
 มนสิการานํ กามาทีอนุปกฺขนฺทนํ
 ปฐมชฺฌานาทีสมาธิสฺส หานภาคิยตา.
 “ปฐมชฺฌานสฺส กามราคพฺยาปาทา
 สงฺกิเลโส”ติ วุตฺตตฺตา ทุตฺติยชฺฌานาที-
 วเสน โยเชตพฺพํ. กุกฺกฏํ วุจฺจติ

ในบรรดาสมาธิทั้งหลาย สมาธิ
 ในปฐมฌานในจตุกกนัยและปัญจกนัย
 ชื่อว่าสมาธิที่มีวิตกมีวิจารณ์. สมาธิใน
 ทุตติยฌานในปัญจกนัย ชื่อว่า สมาธิที่
 ไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์. สมาธิในฌานที่เหลือ
 ทั้งในจตุกกนัยทั้งในปัญจกนัย ชื่อว่า
 สมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์.

คำว่า “สมาธิ” ก็ดี คำว่า
 “สมาบัติ” ก็ดี เป็นชื่อของสมาบัติ ๘
 โดยลำดับในสมาบัติทั้งหลาย. เพราะ
 เหตุไร ? เพราะมีจิตเตกคัคคตา (ความ
 เป็นจิตมีอารมณ์เดียว). คำว่า “สมาธิ”
 ไม่เป็นชื่อของนิโรธสมาบัติ เพราะไม่มี
 จิตเตกคัคคตานั้น. คำว่า สญฺญาสมาบัติ
 เป็นต้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในตอนต้น
 นั้นเทียว.

คำว่า หานภาคิยสมาธิ คือการที่
 สัจญญาและมนสิการของโยคาวจรผู้ออก
 จากปฐมฌานเป็นต้นที่ไม่คล่องแคล่ว ยัง
 แล่นไปตามกามเป็นต้น ได้แก่ความที่
 สมาธิในปฐมฌานเป็นต้นอยู่ในฝ่ายเสื่อม.
 ฟังประกอบความด้วยอำนาจทุตติยฌาน
 เป็นต้น เพราะท่านกล่าวไว้ว่า “กาม-

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อชฌณชาชิกุจจนมุเขน ตปฺปรมตา.
กุกกุฏฌายีติ ปุคฺคลาธิฏฐาเนน
 ฌานานิ วุตฺตานิ, เทว ปจฺม-
 ทุติยชฺฌานานีติ วุตฺตํ โหติ. โย ปจฺม
 ทุติยํ วา ฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา
 “อลเมตฺตาวตา”ติ สงฺโกจํ อาปชฺชติ,
 อุตฺตริ น วายมติ, ตสฺส ตานิ
 ฌานานิ จตฺตาริปี “กุกกุฏฌานานี”ติ
 วุจฺจนฺติ, ตํสมงฺคิโน จ กุกกุฏฌายี.
 เตสุ ปุริมานิ เทว อาสนนฺนพลว-
 ปจฺจตฺติกตฺตา วิเสสภาคิยตาภาวโต จ
 สงฺกิเลสภาเวน วุตฺตานิ. อิตฺรานิ ปน
 วิเสสภาคิยตาภาเวปี มนุทปจฺจตฺติกตฺตา
 โวทานภาเวน วุตฺตานีติ ทฎฺฐพฺพํ.

ราคะและพยาบาทเป็นสังกิเลส (ธรรม
 เครื่องเศร้าหมอง) ของปฐมฌาน”. ความ
 ที่ฌานมีกามราคะและพยาบาทนั้นเป็น
 อย่างยิ่ง โดยมุ่งธรรมที่เป็นอันตรายและ
 น่าเกลียดชังท่านเรียกว่า กุกกุฏ (แปลว่า
 ไก่). ท่านกล่าวฌานโดยบุคคลาธิฏฐาน
 ว่า กุกกุฏฌายี, อธิบายว่า ได้แก่
 ฌาน ๒ คือปฐมฌานและทุติยฌาน.
 โยคาวจรใดให้ปฐมฌานหรือทุติยฌาน
 บังเกิดแล้ว ก็ถึงความท้อถอยด้วยคิดว่า
 “พอละด้วยฌานมีประมาณเท่านั้น”, ไม่
 พยายามเพื่อให้ได้ฌานที่สูง ๆ ขึ้นไป,
 ฌานเหล่านั้นของโยคาวจรนั้นแม้ทั้ง ๔
 ฌานก็เรียกว่า “กุกกุฏฌาน”, และบุคคล
 ผู้ได้ฌานนั้นชื่อว่า กุกกุฏฌายี. พึง
 ทราบว่า ในบรรดาฌาน ๔ นั้น ฌาน
 ๒ ข้างต้น ท่านกล่าวโดยเป็นสังกิเลส
 เพราะมีธรรมอันเป็นข้าศึกที่มีกำลังอยู่ใกล้
 และเพราะความเป็นวิเสสภาคิยสมาธิ.
 ส่วนฌาน ๒ ข้างหลัง ท่านกล่าวโดย
 เป็นโหวทานะ เพราะแม้ในเมื่อมีความ
 เป็นวิเสสภาคิยสมาธิ ก็มีธรรมอันเป็น
 ข้าศึกอ่อน.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิเสสภาคิโย สมารีติ ปคุณเหหิ
 ปจฺมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญา-
 มนสิการานํ ทุติยชฺฌานาทีปคุชนฺทนํ,
 ปคุณโวทานํ ภวํวุฏฺฐจฺจานญฺจ
 “วุฏฺฐจฺจานนฺ”ติ วุตฺตํ. เหฏฺฐิมิ เหฏฺฐิมิ
 หิ ปคุณชฺฌานํ อฺปริมสฺส อฺปริมสฺส
 ปทฺฐจฺจานํ โหติ. ตสฺมา โวทานมฺปิ
 “วุฏฺฐจฺจานนฺ”ติ วุตฺตํ. ภวํวสฺส
 สพฺพฌานาเหหิ วุฏฺฐจฺจานํ โหตีติ ภวํวคฺคญฺจ
 โวทานํ วุฏฺฐจฺจานํ. ยสฺมา ปน
 วุฏฺฐจฺจานวสิภาเวน ยถาปริจฺจินฺนกาลํ
 สฺมาปตฺติโต วุฏฺฐจฺจานํ โหติ, ตสฺมา
 สฺมาปตฺติวุฏฺฐจฺจานโกสฺสลํ อธิ
 “วุฏฺฐจฺจานนฺ”ติ วุตฺตํ.

คำว่า วิเสสภาคิยสมาธิ ได้แก่
 การที่สัญญาและมนสิการของผู้ที่ออกจาก
 ปฐมฌานเป็นต้นที่คล่องแคล่วแล้วแล่นไป
 หาทุติยฌานเป็นต้น, ความผ่องแผ้วที่
 คล่องแคล่ว และการออกจากภวังค์ ท่าน
 กล่าวว่า “วุฏฺฐจฺจานนฺ” (การออก). จริงอยู่
 ฌานที่คล่องแคล่วขั้นต่ำ ๆ ย่อมเป็น
 ปทัญฐานแก่ฌานขั้นสูง ๆ. เพราะฉะนั้น
 แม้โวทานะ (ความผ่องแผ้ว) ท่านกล่าว
 ว่า “วุฏฺฐจฺจานนฺ”. การออกจากฌาน
 ทั้งปวง ย่อมมีได้ด้วยอำนาจภวังค์ เพราะ
 ฉะนั้น ภวังค์ก็คือโวทานะ ได้แก่
 วุฏฺฐจฺจานนฺ. เพราะเหตุที่การออกจาก
 สมาบัติตามเวลาที่กำหนดไว้ ย่อมมีได้
 ด้วยความเป็นวุฏฺฐจฺจานวสี (ชำนาญใน
 การออก), ฉะนั้น ความเป็นผู้ฉลาดใน
 การออกจากสมาบัติ ท่านจึงกล่าวว่า
 “วุฏฺฐจฺจานนฺ” ไว้ในที่นี้.

๖๓. ตสฺสเสว สมาริสุสฺสชาติ ตสฺส
 อนนฺตรพลนิตุเทศ ฌานาทีปริยาเยหิ
 วุตฺตสฺมาริสุสฺ. ปรีวาราคิ ปรีกฺขารา.
 อินฺทฺริยานีติ สทฺธาสตีปญฺณินฺทฺริยานิ.
 พลานีติ หิโรตฺตปฺเปหิ สทฺธิ ตานิเยว.

๖๓. คำว่า ของสมาธินั้นนั่นแหละ
 ได้แก่ของสมาธิที่กล่าวไว้ในพลนิตศกถ
 มานั้น โดยเป็นปริยายแห่งฌานเป็นต้น.
 คำว่า เป็นบริวาร คือเป็นเครื่องประกอบ.
 คำว่า อินฺทฺริยํ ได้แก่สทฺธิทฺริยํ สตินฺทฺริยํ

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วีริยสฺส วิสุํ คหณํ พลาณํ พหุปกการ-
 ทสฺสนตฺถํ. วีริยุปตฺถมฺเภณ หิ สทฺธาทโย
 ปฏิปกฺเขน อกมฺปนียา โหนฺติ. เตเนวาท
 “วีริยวเสน พลาณี ภวนฺตี”ติ. เตสฺสนติ
 อินฺทฺริยานํ. มุฑุมชฺฌาธิมตฺตตาทิ อวิสทํ
 มุฑุ. นาติวิสทํ มชฺฌนํ. อติวิสทํ
 อธิมตฺตํ พลวํ “ติกฺขนุ”ติ วุจฺจติ.

และปัญญินทรีย์. คำว่า **ผละ** ได้แก่
 ผละทั้งหลายนั้นแหละพร้อมทั้งหิริและ
 โอตตัปปะ. การระบุนวิริยะไว้ต่างหากก็
 เพื่อจะแสดงว่าวิริยะเป็นธรรมมีอุปการะ
 มากแก่ผละ. จริงอยู่ เพราะวิริยะค้ำชูไว้
 ศรัทธาเป็นต้น ย่อมเป็นอันไม่ถูกธรรม
 อันเป็นข้าศึกให้หวั่นไหวได้. ด้วยเหตุ
 นั้นแหละ ท่านจึงกล่าวว่า “**อินทรีย์ทั้ง-
 หลายย่อมเป็นผละด้วยอำนาจความเพียร**”.
 บทว่า **เตสํ โยค** อินฺทฺริยานํ แปลว่า
 อินทรีย์เหล่านั้น. บทว่า **ความเป็น
 อินทรีย์อ่อน เป็นกลาง ๆ และมี
 ประมาณยิ** ความว่า อินทรีย์ที่ยังไม่
 คล่องแคล่วท่านเรียกว่า **อินทรีย์อ่อน.**
 ที่ยังไม่คล่องแคล่วนักท่านเรียกว่า **อินทรีย์
 ปานกลาง.** ที่คล่องแคล่วยิ่ง ชื่อว่า
อินทรีย์มีประมาณยิ คือมีกำลัง ท่าน
 เรียกว่า “**อินทรีย์กล้าแข็ง**”.

เวเนยฺยานํ อินฺทฺริยานุรูปํ ภควโต
 เทสฺนาปวตฺตตีติ ทสฺเสตฺตุ “ตตฺถ
 ภควา”ติอาทิ วุจฺจติ. ตตฺถ **สงฺขิตฺต-**
วิตฺถาเรนาติ สงฺขิตฺตสฺส วิตฺถาเรน.
 อถวา **สงฺขิตฺตเตนาติ** อุกฺทิกฺกฺจฺมตฺเตน.

เพื่อแสดงว่า เทศนาของพระผู้มี
 พระภาคเป็นไปเหมาะแก่อินทรีย์ของ
 เวไนยสัตว์ ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า
 “**ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น พระผู้มี
 พระภาค**” เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงฺขิตฺตวิตุถาเรนาติ อุกฺกเทเสน
 นิทฺเทเสน จ. วิตุถาเรนาติ อุกฺกเทส-
 นิทฺเทสปฏิทินฺเทเสหิ. มุทฺตฺกนฺตฺติ ลหุํ
 อปายภยวฏฺฏภยาทีหิ สนฺตชฺชนวเสน
 ภาริยํ อกฺตฺวา. มุทฺตฺกฺกนฺตฺติ นาติติกฺขํ
 สํเวทวตฺตฺตฺติ สํเวทชฺชนนาทิวเสน ภาริยํ
 กตฺวา. สมณํ อุกฺกทิสฺตีติ สมณํ อธิกํ
 กตฺวา อุกฺกทิสฺตี, น ตถา วิปฺสฺสนนฺตฺติ
 อธิปฺปาโย. น หิ เกวเลน สมณฺเณ
 สจฺจปฺปฏิเวโธ สมภวาติ. สมณวิปฺสฺสนนฺตฺติ
 สมธฺรํ สมณวิปฺสฺสนํ. วิปฺสฺสนนฺตฺติ
 สาทิสยํ วิปฺสฺสนํ อุกฺกทิสฺตี. ยสฺมา
 เจตฺถ ติกฺขินฺทฺริยาทโย อุกฺกมฺมฺมิตฺตญฺญ-
 อาทโยว, ตสฺมา “ติกฺขินฺทฺริยสฺส
 นิสฺสรณํ อุกฺกทิสฺตี”ติอาที วุตฺตํ. ตตฺถ
 อธิปฺปญฺญาสิกฺขายาติ อธิปฺปญฺญาสิกฺขํ.

สงฺขิตฺตวิตุถาเรน แปลว่า โดยการขยาย
 พระโอวาทที่พระองค์ย่อไว้ให้พิสดาร.
 อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สงฺขิตฺตฺเตน แปลว่า
 โดยเพียงพระโอวาทที่ทรงยกขึ้นแสดงแล้ว.
 คำว่า สงฺขิตฺตวิตุถาเรน คือโดยอุเทศ
 และนิเทศ. คำว่า วิตุถาเรน คือโดย
 อุเทศนิเทศและปฏิทินเทศ. คำว่า มุทฺตฺกํ
 ได้แก่พระธรรมเทศนาอย่างเบาคือไม่ทรง
 กระทำให้หนัก ด้วยอำนาจการคุกคาม
 จากภัยมีภัยคืออภัย และภัยคือวิภูฏะ
 เป็นต้น. คำว่า มุทฺตฺกนฺตฺติ ได้แก่ พระ
 ธรรมเทศนาที่ไม่กล้าแข็งนัก คือทรง
 กระทำให้หนักด้วยอำนาจการยังความ
 สลดใจให้เกิดเป็นต้น ด้วยเหตุเป็นที่ตั้ง
 แห่งความสลดใจ. คำว่า ทรงแนะนำ
 สมณะ มีอธิบายว่า ทรงแนะนำสมณะ
 กระทำให้เป็นธรรมยิ่ง(แต่)ไม่ทรงแนะนำ
 วิปัสสนาเช่นนั้น. แท้จริง การแทงตลอด
 สัจจะมีใช้จะมีได้ด้วยสมณะล้วน ๆ. คำว่า
 สมณะและวิปัสสนา คือ ทั้งสมณะและ
 วิปัสสนามีหน้าที่เท่าเทียมกัน. คำว่า
 วิปัสสนา ได้แก่ทรงแนะนำวิปัสสนาให้
 วิเศษยิ่ง. ก็เพราะเหตุที่ในบุคคล ๓
 จำพวกนั้น บุคคลผู้มีอินทรีย์กล้าแข็ง

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมเย อิมาย มุทุมชฺชตฺติกฺขเภทาย
อนุสาสนิยา. เอวธาตุโกติ หินาทิวเสน
เอวอชฺชมาสโย เอวอธิมุตฺติโก.

อัย จสฺส อาสโยติ อิมสฺส ปุคฺคสฺส
อัย สสฺสตุจฺเจทปฺปการโ, ยถา-
ภูตญาณานุโลมขนฺติปฺปการโ วา
อาสโย. อิทญฺหิ จตุพฺพิธํ อาสยนฺติ
เอตถ สตฺตา วสนฺตฺติ อาสโยติ วุจฺจติ.

อิมํ ปน ภควา สตฺตานํ อาสยํ
ชานนฺโต เตสํ ทิฏฺฐิจฺชานํ
วิปฺสฺสนาญาณกมฺมสฺสกตญฺญาณานญจ
อปฺปวตฺติกฺขณฺปิ ชานาติ เอว. วุตฺตมฺปิ
เจตํ “กามํ เสวนฺตญฺเวยว. ชานาติ.
'อัย ปุคฺคโล กามครุโก กามาสโย
กามาธิมุตฺโตติ. กามํ เสวนฺตญฺเวยว
ชานาติ 'อัย ปุคฺคโล เนกขมฺมครุโก
เนกขมฺมาสโย เนกขมฺมาธิมุตฺโตติ.

เหมือนคำว่า ทุทฺธ (ได้รีดนมแล้ว). ใน
เวลานี้คือในสมัยนี้ ด้วยพระอนุสาสนีอัน
ต่างโดยอย่างอ่อน อย่างกลาง และอย่าง
กล้าแข็งนี้. คำว่า **มีธาคูอย่างนี้** คือ
เป็นผู้มีอหฺยาศัยอย่างนี้ มีอหฺมุตฺตืออย่างนี้
ด้วยอำนาจอหฺยาศัยและอหฺมุตฺตืออย่างต่ำ
เป็นต้น.

คำว่า **และบุคคลนั้นมีอาสยะ** (บุญบาป
ที่นอนอยู่ในสันดาน) **อย่างนี้** คือ บุคคลนี้
มีอาสยะอันมีประการแห่งสัสสตทิจฺฐิและ
อุจฺเจททิจฺฐิ, หรือมีประการแห่งยถาภูตญาณ
และอนุโลมขนฺติญาณ. จริงอยู่ ทั้ง ๔
อย่างนี้ท่านเรียกว่า อาสยะ เพราะอรรถ
ว่าเป็นที่นอนเนื่อง คือเป็นที่อยู่แห่งสัตว์.

ก็พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงทราบอาสยะของ
สัตว์ทั้งหลายนี้ ย่อมทรงทราบแม้ในขณะที่
แห่งความไม่เป็นไปแห่งทิจฺฐิวิปฺสฺสนาญาณ
และกัมมัสสกตาญาณเหล่านั้นนั้นเทียว.
แม้พระธรรมสังคากาจารย์ก็ได้กล่าว
ข้อนี้ไว้ว่า “พระตถาคตย่อมทรงทราบ
บุคคลผู้เสพกามนั่นเองว่า ‘บุคคลนี้เป็น
ผู้หนักในกาม มีกามเป็นที่อาศัย น้อมใจ
ไปในกาม’. ทรงทราบผู้เสพกามอย่างนี้

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนิกะชั่น อินคัสตริ จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนกขัมมํ เสวนุตตญเณว ชานาติ.
พฺยาปาทำ อพฺยาปาทำ ถีนมิทฺธ.
อาโลกสฺสณฺณํ เสวนุตตญเณว ชานาติ
'อัยํ ปุคฺคโล ถีนมิทฺธครุโก ถีนมิทฺธาสโย
ถีนมิทฺธาธิมฺตุโต'^๑

เทียว. ทรงทราบบุคคลผู้เสพเนกขัมมะ
นั้นเองว่า 'บุคคลนี้เป็นผู้หนักในเนกขัมมะ
มีเนกขัมมะเป็นที่อาศัย น้อมใจไปใน
เนกขัมมะ'. ทรงทราบบุคคลผู้เสพความ
พยาบาท ความไม่พยาบาท ถีนมิทระ
อาโลกสฺสณฺณานันเองว่า บุคคลนี้เป็นผู้หนัก
ในถีนมิทระ มีถีนมิทระเป็นที่อาศัย
น้อมใจไปในถีนมิทระ".

อัยํ อนุสโยติ อัยํ อิมสฺส
ปุคฺคลสฺส กามราคาทิกโก อปฺปหีนเณว
อนุสยิตกิลเโส. อปฺปหีนเณว หิ
ถามคโต กิลเโส อนุสโย. **ปรสตุตตานนฺติ**
ปธานสตุตตานํ. ปรปุคฺคลานนฺติ ตโต
ปเรสํ สตุตตานํ, หีนสตุตตานนฺติ อตฺถโก.
เอกตฺถเมว วา เอตํ ปททวยํ
เวเนยฺยวเสน ทฺวิธา วุตฺตํ. **อินฺทฺริย-**
ปโรปรียตฺตเวมตฺตตาณานนฺติ ปรภาโว
จ อปรภาโว จ ปโรปรียตฺตํ อการสฺส^๒
โอการํ กตฺวา, ตสฺส เวมตฺตตา
ปโรปรียตฺตเวมตฺตตา. สทฺธาทีนํ
อินฺทฺริยานํ ปโรปรียตฺตเวมตฺตตาย

คำว่า **นี่เป็นอนุสัย** ความว่า
นี่เป็นกิเลสที่นอนเนื่อง ซึ่งยังละไม่ได้
นั้นเอง มีกามราคะเป็นต้นของบุคคลนี้.
จริงอยู่ กิเลสที่มีกำลังซึ่งยังละไม่ได้นั้นเอง
ชื่อว่า อนุสัย. คำว่า **สัตว์เหล่าอื่น** ได้แก่
สัตว์ที่เป็นประธาน, คำว่า **บุคคล**
เหล่าอื่น ได้แก่ สัตว์เหล่าอื่นจากสัตว์
ที่เป็นประธานนั้น หมายความว่า สัตว์
ชั้นต่ำ. อีกอย่างหนึ่ง สองบทนี้ มี
ความหมายอย่างเดียวกันนั้นเทียว ท่าน
กล่าวไว้เป็นสองด้วยอำนาจเวไนยสัตว์.
บทว่า **อินฺทฺริยปโรปรียตฺตเวมตฺตตาณานํ**
พึงทราบการจำแนกบทว่า ปรภาวะ

^๑ พ. ป. ๓๑/๑๘๑.

^๒ ส. อการสฺส.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนิเคชั่น อินคัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ญาณ อินฺทริยปโรปรียัตตเวมตตตา-
 ญาณนฺติ ปทวิภาโค เวทิตพฺโพ.

(ความยิ่ง) อปรภาวะ (ความหย่อน) ชื่อว่า
 ปโรปรียัตตะ เพราะแปลง อ อักษร
 เป็น โอ อักษร, ความต่างกันแห่งปรภาวะ
 (ความยิ่ง) และอปรภาวะ (ความหย่อน)
 ชื่อว่า ปโรปรียัตตเวมตตตา. ญาณรู้ใน
 ภาวะต่างกันแห่งความยิ่งและความหย่อน
 แห่งอินทรีย์ทั้งหลายมีสัทธินทรีย์เป็นต้น
 ชื่อว่า อินฺทริยปโรปรียัตตเวมตตตาญาณ.

ตตฺถ ยนฺติ ยํ อเนกวิหิตสฺส
 ปุพฺเพนิวาสสฺส อณฺุสฺสรณวเสน ภควโต
 ญาณํ, อิทํ อฏฺฐมํ ตถาคตพฺลนฺติ
 สมพฺนุโร. **อเนกวิหิตนฺติ** อเนกวิธํ,
 อเนเกหิ วา ปกาเรหิ ปวตฺติตํ.
ปุพฺเพนิวาสนฺติ อณฺุสฺสริตํ อิจฺฉิตํ
 อตฺตโน ปเรสญฺจ สมนฺนตฺตราตฺติตํ ภวํ
 อาที กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ นินฺวตฺถสฺนฺตานํ.
อณฺุสฺสรตฺติ “เอกมฺปิ ชาตี เทวปิ
 ชาตีโย”ติ เอวํ ชาตีปฏฺิปาฏฺิยา
 อณฺุคนฺตฺวา สรตฺติ, อณฺุเทว วา สรตฺติ,
 จิตฺเต อภินินฺนามิตมตฺเต เอว สรตฺติ
 อตฺถ. ภควโต หิ ปริกมฺมกิจฺจํ นตฺถิ,
 อวชฺชนมตฺเตเนว สรตฺติ. **เสยฺยณฺิถนฺติ**
 อารทฺธปฺปการนิตสฺส นตฺถ. นินฺปาโต.

ในคำเหล่านั้น คำว่า ยํ เชื่อม
 ความว่า พระญาณใดของพระผู้มีพระภาค
 ด้วยอำนาจการระลึกถึงขั้นที่ทรงเคย
 อาศัยมาก่อนมีใช่น้อย, พระญาณ
 นี้จัดเป็นกำลังพระตถาคตที่ ๘. คำว่า
อเนกวิหิตํ แปลว่า มีหลายอย่าง, หรือ
 แปลว่าที่เป็นไปแล้วโดยประการหลาย-
 อย่าง. คำว่า **ขั้นที่เคยอาศัยมาก่อน**
 ได้แก่สันดานที่เคยอาศัยอยู่ในภพนั้น ๆ
 ตั้งต้นแต่ภพที่ล่วงไปโดยลำดับของพระองค์
 และของสัตว์เหล่าอื่นที่ทรงปรารภนาเพื่อ
 จะตามระลึก. คำว่า **ทรงระลึกได้**
 ความว่า ทรงระลึกตามไปโดยลำดับ
 ชาติ อย่างนี้ว่า “ชาตินี้บ้าง สองชาติ
 บ้าง”, หรือทรงระลึกไปนั่นเอง, คือเมื่อ

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอกมุปี ชาตินุติ เอกมุปี ปฏิสนธิมุล
 จุติปริโยสาน์ เอกภวปริยาปนุ
 ขนุสนุทาน์. เอส นโย เทวปี
 ชาติโยติอาทีสุปี.

จิตเพียงน้อมไปเท่านั้น ย่อมทรงระลึก
 ได้. เพราะว่าพระผู้มีพระภาคไม่ต้องมีกิจ
 เนื่องด้วยบริกรรม, ย่อมทรงระลึกไป
 โดยเพียงการน้อมนึกเท่านั้น. บทว่า
 เสยฺยถิทํ เป็นนิบาตใช้ในอรรถคือการ
 แสดงประการที่ได้เริ่มไว้. คำว่า **ชาติหนึ่ง**
บ้าง ได้แก่ชั้นธันดานอันหนึ่ง คือ
 ที่นับเนื่องในภพหนึ่งซึ่งมีปฏิสนธิเป็นมูล
 มีจุติเป็นที่สุดบ้าง. แม้ในคำว่า **สองชาติ**
บ้าง เป็นต้นกัณยนี้.

อเนเกปี สํวญฺญกปฺเปติอาทีสุ ปน
 ปริหยามาโน กปฺโป สํวญฺญกปฺโป,
 วทฺธมาโน วิวญฺญกปฺโปติ เวทิตพฺโพ.
 ตตฺถ สํวญฺเณ สํวญฺญจายี คหิโต
 ตํมูลตฺตา, วิวญฺเณ จ วิวญฺญจายี.
 เอวญฺหิ สติ ยานิ “จตุตาริมานิ
 ภิกฺขเว กปฺปสฺส อสงฺเขยฺยยานิ. กตฺมานิ
 จตุตาริ? สํวญฺโณ สํวญฺญจายี วิวญฺโณ
 วิวญฺญจายี”ติ^๑ วุตฺตานิ, ตานิ สพฺพพานิ
 ปริกฺคหิตานิ โหนฺติ. **อมฺตฺราสินฺติอาที**
สรณาการทสฺสน์. ตตฺถ **อมฺตฺราสินฺติ**
อมฺมุหิ สํวญฺญกปฺเป, อมฺมุหิ ภเว วา

ส่วนในคำว่า **สิ้นสังวัฏกัปปมิใช่**น้อย
บ้าง เป็นต้น พึงทราบอธิบายดังนี้ กัปปที่
 กำลังเชื่อมพึงทราบว่าเป็น **สังวัฏกัปป**, กัปปที่
 กำลังเจริญ พึงทราบว่าเป็น **วิวัฏกัปป**.
 ในกัปปทั้งสองนั้นท่านระบุสังวัฏกัปปด้วยกัปป
 ด้วยสังวัฏกัปป เพราะมีสังวัฏกัปปนั้นเป็น
 มูล, และวิวัฏกัปปด้วยกัปปด้วยวิวัฏกัปป. ก็
 เมื่อเป็นเช่นนั้น กัปปทั้งหมดที่พระผู้มีพระ
 ภาคตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 อสงฺโขยแห่งกัปป ๔ ประการนี้. ๔ ประการ
 เป็นไฉน? คือสังวัฏกัปป ๑ สังวัฏกั
 ฎายีกัปป ๑ วิวัฏกัปป ๑ วิวัฏกั
 ฎายีกัปป ๑”

^๑ อจ. จตุกก. ๒๑/๑๕๐.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๖๔. ทิพฺพเพนาตืออาทิสฺส ทิพฺพ-
สทิสฺสตฺตา ทิพฺพํ. เทวตานุญฺหิ สุจริต-
กมฺมณิพฺพตฺตมฺปิ ปิตฺตเสมฺหฺรฺหิราทฺหิ
อปฺลิตฺพุทฺธํ อุกฺกเกสฺสวิมฺมุตฺตตฺตา ทูเรปิ
อารมฺมณฺคฺคฺคณฺสมตฺถํ ทิพฺพํ ปสฺสาทจกฺขุ
โหติ. อิทมฺปิ วีริยภาวนาพฺลนินิพฺพตฺตํ
ณฺณจกฺขุ ตาทิสฺเมวาทิ ทิพฺพสทิสฺสตฺตา
ทิพฺพํ, ทิพฺพวิหารวเสน วา
ปฏฺฐิตฺทตฺตา, อตฺตนา จ ทิพฺพ-
วิหารสนฺนิสฺสิตตฺตาปิ ทิพฺพํ, อาโลก-
ปฺริคฺคฺคเณ มหาชฺฎิกตฺตาปิ ทิพฺพํ,
ติโรกฺขทฺทาทิกตฺติรฺูปทสฺสเนน มหาคติ-
กตฺตาปิ ทิพฺพํ.

ความว่า เราบังเกิดแล้วในภพหรือใน
หมู่สัตว์เมื่อนั้น ๆ, คำว่า มีชื่ออย่างนี้
เป็นต้นมีอรรถได้กล่าวไว้แล้วนั้นเทียว.

๖๔. ในคำว่า ทิพฺพเพน เป็นต้นมี
อธิบายดังนี้ จักขุชื่อว่าทิพฺพํ เพราะเป็น
เหมือนจักขุของเทวดา. จริงอยู่ เทวดา
ทั้งหลายเป็นผู้มีจักขุประสาทเป็นทิพฺพํ
แม้บังเกิดแล้วแต่สุจริตกรรม ไม่ถูกน้ำดี
เสมหะและโลหิตเป็นต้นฟัวพัน สามารถ
รับอารมณ์แม้ในที่ไกลได้ เพราะพ้นจาก
กิเลสเครื่องเศร้าหมอง. พระญาณจักขุ
ที่บังเกิดจากกำลังแห่งวีริยภาวนาเมื่อนั้น
ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น
จึงชื่อว่า ทิพฺพํ เพราะเป็นเหมือนกับ
จักขุของเทวดา, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
ทิพฺพํ เพราะทรงได้มาด้วยอำนาจทิพ-
วิหารธรรม, และเพราะพระองค์อาศัย
ทิพฺพวิหารธรรมบ้าง, ชื่อว่าทิพฺพํ เพราะ
มีแสงสว่างมาก ด้วยการกำหนด
อาโลกกสิณบ้าง, ชื่อว่าทิพฺพํเพราะมีคติ
ใหญ่ เพราะเห็นรูปที่อยู่ภายนอกฝาเรือน
เป็นต้นบ้าง.

๑ น. ตีโรกฺขทฺทาทิ...

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างค้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตํ สพฺพํ สทฺทสตุฏฺฐานุสาเรน เวทิตพฺพํ.
 ทสฺสนญฺเจเน จกฺขุ. จกฺขุภิกฺขุจกรณฺเณ
 จกฺขุมิวาทิปิ จกฺขุ. จุตฺตูปปาททสฺสเนน
 ทิฏฺฐิจิวิสุทฺธิเหตุตฺตา วิสุทฺธํ. โย หิ
 จุตฺติมตฺตเมว ปสฺสติ, น อุปปาทํ,
 โส อจฺเจททิฏฺฐิ คณฺหาติ. โย
 อุปปาทมตฺตเมว ปสฺสติ น จุตฺติ, โส
 นวสตุตฺตปาตฺตภาวาทิฏฺฐิ^๑ คณฺหาติ. โย
 ปน ตทฺทญฺญํ ปสฺสติ, โส ยสฺมา
 ทฺวิธมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิจิตฺตํ อตีวตฺตติ.
 ตสฺมาสฺส ตํ ทสฺสนํ ทิฏฺฐิจิวิสุทฺธิเหตุ
 โหติ. ตทฺทญฺญจ ภควา ปสฺสติ. เตน
 วุตฺตํ “จุตฺตูปปาททสฺสเนน ทิฏฺฐิจิวิสุทฺธิ-
 เหตุตฺตา วิสุทฺธนฺ”ติ. เอกาทส-
 อฺปกิเลสวिरฺหโต วา วิสุทฺธํ. ยถาห :

คำนั้นทั้งหมด ฟังทราบตามแนวแห่ง
 สัททศาสตร์เกิด. ชื่อว่า จักขุ เพราะ
 อรรถว่า เห็น. ชื่อว่าจักขุ เพราะอรรถ
 ว่าเป็นเหมือนจักขุโดยกระทำหน้าที่ ของ
 จักขุ. ชื่อว่าหมดจด เพราะเป็นเหตุ
 หมดจดแห่งทิจฺฐิโดยการเห็นจติและอุบัติ.
 เพราะว่าผู้ใดเห็นแต่เพียงจติเท่านั้น, ไม่
 เห็นอุบัติ, ผู้นั้นย่อมยึดถือเอาอจฺเจททิฏฺฐิ.
 ผู้ใดเห็นแต่เพียงอุบัติเท่านั้น ไม่เห็นจติ,
 ผู้นั้นย่อมยึดถือเอาทิจฺฐิคือความปรากฏแห่ง
 สัตว์ใหม่. ส่วนผู้ใดเห็นทั้งสองอย่างนั้น,
 ผู้นั้นย่อมล่วงเลยทิจฺฐินั้นแม้ทั้งสองอย่าง.
 เพราะการเห็นนั้นของเขาเป็นเหตุหมดจด
 แห่งทิจฺฐิ. ก็พระผู้มีพระภาคทรงเห็นทั้ง
 สองอย่างนั้น. เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าว
 ว่า “ชื่อว่าหมดจดเพราะเป็นเหตุหมดจด
 แห่งทิจฺฐิโดยการเห็นจติและอุบัติ”. อีก-
 อย่างหนึ่ง ชื่อว่าหมดจดเพราะปราศจาก
 อฺปกิเลส ๑๑ อย่าง. เหมือนอย่าง พระผู้มี
 พระภาคตรัสพระดำรัสมีอาทิอย่างนี้ว่า :

^๑ โป. นวสตุตฺตปาตฺตภาว สสฺสคทิฏฺฐิ.

“โส โข อหํ อนุรุธธา ‘วิจิกิจฉา
 จิตตสฺส อุปกุกิลโส’ติ อิติ วิทิตฺวา
 วิจิกิจฉํ จิตตสฺส อุปกุกิลสํ ปชหี.
 ‘อมนสิกาโร จิตตสฺส อุปกุกิลโส.
 ถีนมิทฺธํ. ฉมภิตตตํ. อุปปิล’^๑ ทฏฺฐจฺจุลฺลํ.
 อจฺจารทฺธวีริยํ. อติสฺสินวีริยํ. อภิชปฺปา.
 นานตฺตสณฺณา. อตินิชฺฌายิตตตํ รูปานํ
 จิตตสฺส อุปกุกิลโส’ติ อิติ วิทิตฺวา
 อตินิชฺฌายิตตตํ รูปานํ จิตตสฺส
 อุปกุกิลสํ ปชหิ”ติ^๒ เอวมาทิ.

“ดูกรอนุรุธะ เรานั้นแลรู้ว่า
 ‘วิจิกิจฉาเป็นเครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง’
 จึงละวิจิกิจฉาเครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง
 เสียได้. รู้ว่า ‘อมนสิการว่าเป็นเครื่อง
 ทำจิตให้เศร้าหมอง’ จึงละอมนสิการ
 เครื่องทำจิตให้เศร้าหมองเสียได้. รู้ว่า
 ถีนมิทธะว่าเป็นเครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง
 จึงละถีนมิทธะเครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง
 เสียได้. รู้ว่าความหวาดเสียวเป็นเครื่อง
 ทำจิตให้เศร้าหมอง จึงละความหวาดเสียว
 เครื่องทำจิตให้เศร้าหมองเสียได้. รู้ว่า
 ความตื่นเต้นเป็นเครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง
 จึงละความตื่นเต้นเครื่องทำจิตให้เศร้า-
 หมองเสียได้. รู้ว่าความชั่วหยาบเป็น
 เครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง จึงละความ
 ชั่วหยาบ เครื่องทำจิตให้เศร้าหมองเสีย
 ได้. รู้ว่าความเพียรที่ปรารภเกินไปเป็น
 เครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง จึงละความเพียร
 ที่ปรารภเกินไปเสียได้. รู้ว่าความเพียร
 ที่ย่อหย่อนเป็นเครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง
 จึงละความเพียรที่ย่อหย่อนเครื่องทำจิต

^๑ ส. อุทฺพิลฺ, โป. อุทฺพิลฺล.

^๒ ม. อ. ๑๔/๓๐๗.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนิเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ให้เศร้าหมองเสียได้. รู้ว่าต้นหาที่คอย
กระซิบเป็นเครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง จึง
ละต้นหาที่คอยกระซิบเครื่องทำจิตให้
เศร้าหมองเสียได้. รู้ว่า ความสำคัญ
สภาวะว่าต่างกัน เป็นเครื่องทำจิตให้
เศร้าหมอง จึงละความสำคัญสภาวะว่า
ต่างกัน เครื่องทำจิตให้เศร้าหมองเสียได้.
รู้ว่าลักษณะที่เพ่งเล็งรูปเกินไปเป็นเครื่อง
ทำจิตให้เศร้าหมอง จึงละลักษณะที่
เพ่งเล็งรูปเกินไป เครื่องทำจิตให้เศร้า-
หมองเสียได้”.

ตเทวํ เอกาทสอูปกุกิเลสวิรหโต
วา วิสุทฺธํ. มนุสฺสสุปจาร์ อติกกมิตฺวา
รูปทสฺสเนน อติกกนฺตมานุสํ, มํสจกฺขุ
อติกกนฺตตฺตา วา อติกกนฺตมานุสํ.
เตน ทิพฺเพน จกฺขุณา วิสุทฺธเชน
อติกกนฺตมานุสเกน.

พระญาณจักขุอันนั้น ชื่อว่าหมดจด
เพราะปราศจากอูปกุกิเลส (เครื่องทำจิต
ให้เศร้าหมอง) ๑๑ อย่าง ดังพรรณนา
มาฉะนี้. ชื่อว่าก้าวล่วงจักขุอันเป็นของ
มนุษย์ เพราะเห็นรูปล่วงเลยขอบเขต
มนุษย์, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าก้าวล่วง
จักขุอันเป็นของมนุษย์ เพราะล่วงเลย
ตาเนื้อไป. ด้วยทิพยจักขุอันหมดจด
ล่วงเลยจักขุอันเป็นของมนุษย์นั้น.

สตุเต ปสฺสตีติ มนุสฺสโส มนุสฺสํ
มํสจกฺขุณา วิย สตุเต ปสฺสตี โอลิเกติ.
จวมาเน อูปปชฺชมานเนติ เอตถ

คำว่า ย่อมทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย
คือพระผู้มีพระภาคย่อมทรงเห็น ทรง
ตรวจดูเหล่าสัตว์ทั้งหลาย เหมือนมนุษย์

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนีเคชั่น อินค์สตร์ จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จตุตถกษณะ อุปปตฺตติกษณะ วา ทิพฺพ-
 จกฺขุณาปิ ทฎฺฐุ น สกฺกา. เย ปน
 อาสนนฺจตุทิกา อิทานิ จวิสุสฺสนฺติ, เย จ
 คหิตปฏฺิสนฺธิกา สมฺปติ นิพฺพตฺตา, เต
 “จวมานา อุปฺปชฺชมานา”ติ อธิปฺเปตา.
 เต เอวรูเป จวมานเน อุปฺปชฺชมานเน.
 หีนฺเตติ โมหนิสฺสนฺทยฺตฺตตฺตา หีนชาติ-
 กุลโกคาทิวเสน หีพิเต ปริภูเต. **ปณฺีเตติ**
 อโมหนิสฺสนฺทยฺตฺตตฺตา ตพฺพิปริเต.
สุวณฺเณติ อโทสนนิสฺสนฺทยฺตฺตตฺตา
 อิกฺกจนฺตมฺนาปวณฺณยฺตฺเต. **ทพฺพณฺเณติ**
 โทสนนิสฺสนฺทยฺตฺตตฺตา อนิกฺกจากนฺตา-
 มนาปวณฺณยฺตฺเต อภีรูเป วิรูเปติ^๑
 อตฺถโก. **สุกฺเตติ** สุกฺตติคเต, อโลภ-
 นิสฺสนฺทยฺตฺตตฺตา วา อชฺชเฒ มหฺทฺฐเน.
ทกฺกเตติ ทกฺกตติคเต, โลภนิสฺสนฺท-
 ยฺตฺตตฺตา วา ทลิตฺเท อุปฺปนฺนปान-
 โภชเน. **ยถากมฺมุปกฺเตติ** ยํ ยํ กมฺมํ
 อุปฺจิตํ, เตน เตน อุปฺคเต. ตตฺถ
 ปฺริเมหิ “จวมานเน”ติอาทึหิ ทิพฺพจกฺขุ-
 กิจฺจํ วุตฺตํ. อิมินา ปน ปเทน
 ยถากมฺมุปกฺคณานกิจฺจํ. ยถากมฺมุปก-

เห็นมนุษย์ด้วยกันด้วยมังสจักขุฉะนั้น.
 ในคำว่า **ผู้จติอยู่อุบัติอยู่นี้** ความว่า
 ใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะเห็นเหล่าสัตว์
 แม้ด้วยทิพยจักขุในขณะที่จติหรือในขณะที่
 อุบัติ. ก็สัตว์เหล่าใดใกล้จะจติจักจติ
 ในบัดนี้, และสัตว์เหล่าใดถือปฏิสนธิแล้ว
 บังเกิดแล้วในบัดเดี๋ยวนี, สัตว์เหล่านั้น
 ท่านประสงค์เอวว่า “กำลังจติ กำลัง
 อุบัติ”. ซึ่งสัตว์เหล่านั้นกำลังจติอยู่
 กำลังอุบัติอยู่เห็นปานนี้. คำว่า **เลว**
 ได้แก่ที่ถูกดูหมิ่นดูแคลน ด้วยอำนาจ
 ชาติตระกูลและภคที่เลวเป็นต้น เพราะ
 ประกอบไปด้วยผลแห่งโมหะ. คำว่า
ประณีต ได้แก่ที่ตรงข้ามจากเลวนั้น
 เพราะประกอบไปด้วยผลแห่งอโมหะ.
 คำว่า **มีผิวพรรณดี** คือประกอบด้วย
 ผิวพรรณที่น่าปรารถนาน่ารักใคร่น่า
 ชอบใจ เพราะประกอบไปด้วยผลแห่ง
 อโทสะ. คำว่า **มีผิวพรรณทราม**
 ความว่า ประกอบด้วยผิวพรรณไม่น่า
 ปรารถนาไม่น่ารักใคร่ไม่น่าชอบใจ ถึง
 มีรูปร่างก็ผิดรูป เพราะประกอบไปด้วย

^๑ โป. วิรูปรูเปติ.

บริษัทยูไนเต็ลคอมมูนีเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หน้าตาดาวาเวาเวาเวา. ป-ท.๒-๘

ฅานอนาคตัสฅานานิ จ ทิพฺพ-
จกฺขุปาทกาเนว ทิพฺพจกฺขุณา สเหว
อิชฅนฺติ.

ผลของโทสะ. คำว่า **ผู้ไปดี** คือผู้ไปสู่
สุคติ, หรือเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก
เพราะประกอบไปด้วยผลของอโลภะ.
คำว่า **ผู้ไปชั่ว** คือผู้ไปสู่ทุคติ, หรือเป็น
ผู้ขัดสน มีโทษนะคือขำวน้ำน้อย เพราะ
ประกอบไปด้วยผลของโลภะ. คำว่า **ตาม
ควรแก่กรรม** คือ ไปตามกรรมที่เขาได้
สั่งสมไว้. ในคำเหล่านั้น ท่านกล่าว
หน้าที่ของทิพยจักขุ ด้วยคำก่อน ๆ มี
คำว่า “ผู้จืดอยู่” เป็นต้น. ส่วนหน้าที่
ของยถากัมมุปกคญาณ ท่านกล่าวด้วย
บทนี้. อนึ่ง ยถากัมมุปกคญาณ และ
อนาคตัสฅานานิ มีทิพยจักขุเป็นบาท
นั้นแล ย่อมสำเร็จพร้อมด้วยทิพยจักขุ
นั่นเอง.

กายทฺวจฺจริเตนาตีอาทีสุ ทฺวจฺ
จริตฺ, ทฺวจฺ วา จริตฺ กิเลสฺปฺตีกตฺตา
ทฺวจฺจริตฺ. กายเนน ทฺวจฺจริตฺ, กายโต วา
ปวตฺตํ ทฺวจฺจริตฺ **กายทฺวจฺจริตฺ.** เอว
วจิมโนทฺวจฺจริตานิปี ทฺวจฺพฺพานิ.
สมนฺนาคตาคิ สมงฺกิฏฺฐา. อริยานํ
อุปฺวาทกาคิ พุทฺธาทีนํ อริยานํ อนฺตมฺโส
คิหิโสตาปนฺนानมฺปิ อนฺติมวตฺถุณา วา

พึงทราบอธิบายในคำว่า **ด้วย
กายทฺวจฺจริต** เป็นต้นต่อไป. จริต (ความ
ประพฤติ) ชั่ว, หรือจริตอันโทษประทุษ-
ร้าย ชื่อว่าทฺวจฺจริต เพราะเป็นความ
ประพฤติเสียหายด้วยอำนาจกิเลส.
ทฺวจฺจริตทางกาย, หรือที่เป็นไปแล้วจากกาย
ชื่อว่า **กายทฺวจฺจริต.** **แม้วจิทฺวจฺจริตและ
มโนทฺวจฺจริต** ก็พึงทราบอย่างนี้. คำว่า

บริษัทฺยฺในเตคคคอมฺมุณีเคชฺฉน อินฺตัสฺสฺสริ จํกัค
สร้ํางคัณฉบฺบพระคัมภีร์เพื่อดีวายเป็นพุทฺธบุชฺชา

วทามิ ตํ วาจํ อปฺปหาย ตํ จิตฺตํ
 อปฺปหาย ตํ ทิฏฺฐิ อปฺปฏินิสฺสชฺชิตฺวา
 ยถาภตํ นิกฺขิตฺโต เอวํ นิริเย”ติ.^๑

มิจฺฉาทิฏฺฐิตฺโต จ มหาสาวชฺชตฺรํ นาม
 อณฺเฏ นตฺถิ. ยถาห :

“นาหํ ภิกฺขเว อณฺเฏ
 เอกธมฺมมฺปิ สมนุสฺสสามิ เอวํ
 มหาสาวชฺชตฺรํ, ยถยิทํ ภิกฺขเว
 มิจฺฉาทิฏฺฐิ. มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมาณี
 ภิกฺขเว วชฺชานี”ติ.^๒

กายสฺส เกทาติ อฺปาทินฺนกุ-
 ขนฺธปริจฺจาคา. ปรี มรณาติ ตทนนฺตรํ
 อภินิพฺพตฺตกุขนฺธคฺคหณฺเ. อถวา
 กายสฺส เกทาติ ชีวิตินฺทฺริยสฺส
 อฺปจฺเจทา. ปรี มรณาติ จฺติโต อฺทฺธํ.
 อปายนฺตฺวาทิสพฺพํ นิริยเววจฺนํ. นิริโย
 หิ สคฺคโมกฺขเหตุภูตา ปุณฺณสมฺมตา

ข้ออุปไมยนี้ก็ฉนั้นนั้น ผู้นั้นไม่ละวาจา
 เสีย ไม่ละความคิดนั้นเสีย ไม่สละคิณ
 ทิฐินั้นเสีย ก็เที่ยงแท้ที่จะตกนรกดังถูก
 นำมาฝังไว้”.

อนึ่ง อกุศลกรรมอย่างอื่น ชื่อว่า มีโทษ
 มากกว่ามิจฉาทิฐิ ไม่มี. เหมือนอย่าง
 พระผู้มีพระภาคตรัสว่า :

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่
 พิจารณาเห็นธรรมอื่น แม้สัก
 อย่างหนึ่ง ซึ่งมีโทษมาก เหมือน
 มิจฉาทิฐินี้. ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 โทษทั้งหลาย มีมิจฉาทิฐิเป็นอย่าง-
 ยิ่ง”.

คำว่า เพราะกายแตก คือเพราะ
 สละอฺปาทินนขันธ์ (ขันธ์ที่มีวิญญูญาณ
 อาศัยอยู่). คำว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ
 คือในการถือเอาขันธ์ที่บังเกิดใหม่ ต่อจาก
 กายแตกไปนั้น. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า
 เพราะกายแตก คือเพราะเข้าไปตัด
 ชีวิตินทฺริย. คำว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ

^๑ ม. ม. ๑๒/๑๔๔, ๑๕๕.

^๒ อจ. เอกก. ๒๐/๔๔.

อยา อเปตตตฺตา, สุขานํ วา อายสฺส
อภาวา อปาโย. ทุขสฺส คติ
ปฏิสรณนฺติ **ทุกฺคติ**, โทสพหุลตฺยา
วา ทฏฺเฐน กมฺมฺนา นิพฺพตฺตา คติ
ทุกฺคติ. วิวสา นิปฺตนฺติ ตตฺถ
ทุกฺกฏกฺกาโรนฺติ **วินิปาโต**. นตฺถิ เอตฺถ
อสุสาทสญฺญิตฺโต อโยติ **นิริโย**.

อถวา อปายคฺคหณฺน ติริจฺฉาน-
โยนํ ทีเปติ, ติริจฺฉานโยนํ หิ อปาโย
สุคฺคิตฺโต อเปตตตฺตา. น ทุกฺคติ
มฺหเสกฺขานํ นาคราชาทินํ สมฺภวโต.
ทุกฺคตฺติคฺคหณฺน ปิตฺติวิสยํ^๑ ทีเปติ. โส
หิ อปาโย เจว ทุกฺคติ จ สุคฺคิตฺโต
อเปตตตฺตา ทุขสฺส จ คติภฺภูตตตฺตา. น
ตฺถ วินิปาโต อสุรสทิสํ อวินิปฺติตตตฺตา.
เปตฺมहितฺธิกานญฺหิ วิมานานิปี นิพฺพตฺตนฺติ.

คือต่อจากจติไป. คำทั้งหมดมีคำว่า
อบาย เป็นต้น เป็นคำไวพจน์ของคำว่า
นรก. จริงอยู่ นรกชื่อว่าอบาย เพราะ
ปราศจากความเจริญที่สมมติกันว่าบุญ
ซึ่งเป็นเหตุแห่งสวรรค์และพระนิพพาน,
หรือเพราะไม่มีการมา แห่งความสุขทั้ง-
หลาย. คติคือการระลึกถึงทุกข์ เพราะ
เหตุนี้จึงชื่อว่า**ทุกฺคติ**, อีกอย่างหนึ่ง คติ
ที่เกิดจากกรรมอันชั่วช้าเพราะเป็นผู้มาก
ไปด้วยโทษะ ชื่อว่า **ทุกฺคติ**. ชื่อว่า**วินิปาต**
เพราะอรรถว่า เป็นที่ตกไปอย่างไร
อำนาจแห่งสัตว์ผู้กระทำชั่ว. ชื่อว่า**นิริยะ**
(นรก) เพราะอรรถว่า เป็นที่ไม่มี ความ
เจริญที่รู้จักกันว่าความชื่นชม.

อนึ่ง ด้วยอปลายศัพท์ ท่านอาจารย์
แสดงถึงกำเนิดเตียรจฉาน, จริงอยู่
กำเนิดเตียรจฉานจัดเป็นอบาย เพราะ
ปราศจากสุคติ. ไม่จัดเป็นทุกฺคติ เพราะ
สัตว์สำคัญ ๆ มีพญานาคชั้นมเหศกัจฉิ
เป็นต้นยังต้องเกิด. ด้วยทุกฺคติศัพท์ ท่าน
แสดงถึงเปรตวิสัย. จริงอยู่ เปรตวิสัยนั้น
เป็นทั้งอบายเป็นทั้งทุกฺคติ เพราะปราศจาก
สุคติ และเพราะเป็นที่ไปแห่งทุกข์. แต่

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนิเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วินิปาตคฺคหณฺน อสุรกายํ ทีเปติ,
 โส หิ ยถาวุตฺเตนตฺเถน อปาโย เจว
 ทฺคคฺคิตฺติ จ สุขสมฺมุสฺสเยหิ วินิปาตตฺตา
 วินิปาโตตฺติ วุจฺจติ. นิริยคฺคหณฺน
 อวีจฺจาทิอเนกปฺปการํ นิริยเมว ทีเปติ.
 อฺปฺปนาติ อฺปคฺคตา, ตตฺถ อภินิพฺพตฺตาติ
 อธิปฺปาโย. วุตฺตวิปริยาเยน สุกฺกปฺกฺโข
 เวทิตฺตฺโพ.

ไม่จัดเป็นวินิปาต เพราะไม่ตก
 พินาศไปเหมือนอย่างอสูร. เพราะว่า
 วิมานทั้งหลาย ย่อมบังเกิด แก่ พวก
 เปรดผู้มีฤทธิ์มากก็มี. ด้วยวินิปาต-
 ศัพท์ท่านแสดงถึงอสุรกาย, จริงอยู่
 อสุรกายนั้นเป็นทั้งอบาย เป็นทั้งทุกฺคิต
 เพราะอรรถตามที่กล่าวแล้ว ท่าน
 เรียกว่า วินิปาต เพราะพลาดไปจาก
 กองแห่งความสุข. ด้วยนิริยศัพท์ ท่าน
 แสดงถึงนรกนั่นเอง ซึ่งมีประการเป็น
 อันมาก มีอเวจฺจนรกเป็นต้น. บทว่า
 อฺปฺปนาติ แปลว่า เข้าถึงแล้ว, อธิบายว่า
 บังเกิดแล้วในนรกนั้น. พึงทราบธรรม
 ฝ่ายขาว โดยปริยายตรงกันข้ามจากที่
 กล่าวแล้ว.

อํ ปน วิเสโส : เอตฺถ
 สุกฺคิตฺคฺคหณฺน มนุสฺสสฺคคฺคิตฺตํปิ สงฺกณฺหาติ.
 สกฺคคฺคหณฺน เทวคฺคิตฺติ เอว. ตตฺถ
 สุนฺทรา คคฺคิตฺติ สุกฺคิตฺติ. รูปาทีหิ วิสเยหิ
 สฺกุจฺจํ อคฺคโคตฺติ สกฺโก. โส สพฺโพปิ
 ลุชฺชนปฺลลุชฺชนญฺเจเน โลโกตฺติ อํ วจนตฺถโก.
 อมฺกกาย กปฺปโกฏฺฐิ อฺปจฺจิตฺตํ เตนายํ

ส่วนความแปลกกันมีดังต่อไปนี้ :
 ในอธิการนี้ ท่านรวมแมคคิตแห่งมนุษย์
 ด้วยสูกคิตศัพท์. รวมเทวคคิตนั่นเองด้วย
 สคคศัพท์. ในคำเหล่านั้นมีอรรถาธิบาย
 เฉพาะคำดังนี้คือ ชื่อว่า **สูกคิต** เพราะ
 อรรถว่า มีการไปดี. ชื่อว่า **สวรรณค**
 เพราะอรรถว่า เลิศดี ด้วยอาารมณ

๑ น. เปตติวิสัย.

เอตริหิ อนาคตเต วา สกฺกูปโค
 อปายูปโค จาติ อฏฺฐมนวมผลญาณกิจจํ
 เอกชฺฌํ กตฺวา ทสฺสิตํ ตถา
กปฺปสฺตสทสฺเสติ อํทิสฺสปี. เตเนวาท
“อิมานิ ภควโต เทว ญาณานิ”ติ.

ทั้งหลายมีรูปารมณเป็นต้น. สุกฺติและ
 สวรรคํนั้นทั้งหมด ชื่อว่า โลก เพราะ
 อรรถว่า สลายและย่อยยับไป ที่กล่าว
 มานี้เป็นวิเคราะหคำ. ท่านแสดงหน้าที่
 แห่งผลญาณที่ ๘ และที่ ๙ รวมกันว่า
กรรมอันบุคคลนี้สะสมไว้แล้ว ในโกฏฺฐิแห่ง
กปฺปนั้น เพราะกรรมที่สะสมไว้ บุคคลนี้
 ย่อมเป็นผู้เข้าถึงสวรรคและอบายใน
 ปัจจุบันชาตินี้ หรือในกาลข้างหน้า.
 แม้ในบทว่า **ในแสนแห่งกปฺป** เป็นต้น
 ก็เหมือนกัน. เหตุนั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า
“พระญาณทั้งสองของพระผู้มีพระภาค
เหล่านี้”

นิหโต มาโร โพรธิมุเลติ นิหโต
 สมฺมุจฺฉินฺโน กิเลสฺมาโร โพรธิรุกฺขมุเล.
 อิทํ ภควโต ทสมํ พลนฺติ อิทํ
 กิเลสฺมารสฺส หนนํ สมฺมุจฺฉินฺทนํ ภควโต
 ทสมํ พลํ. เตเนวาท **“สพฺพาสวปริกฺขยํ**
ญาณนุ”ติ. ยสฺมา ปน ยทา อรหตฺต-
 มกฺเคน สวาสนา สพฺเพ อาสวา
 เขปีตา, ตทา ภควตา สพฺพพญฺญตฺตญาณํ
 อธิคตํ นาม, .ตสฺมา **“ยํ สพฺพพญฺญตา**

คำว่า ทรงกำจัดมารเสียได้ ฌ
 ฌวงโพธิพุดกษ ความว่า ทรงขจัด คือ
 ตัดขาดกิเลสมารได้ ฌ ฌวงโพธิ. คำว่า
ญาณนี้เป็นผลที่ ๑๐ แห่งพระผู้มีพระภาค
 ความว่า การขจัด คือ ตัดขาดกิเลสมาร
 นี้เป็นผลที่ ๑๐ แห่งพระผู้มีพระภาค.
 ด้วยเหตุนั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า **“เป็น**
ญาณที่ทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไป”. ก็
 เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาค ชื่อว่า ทรง

๑ น. กปฺปสฺตสทสฺเสวาติ...

ปตตะ”ติอาทิ วุตตံ.

อัย ตาเวตถ อัจฉริยานัน สมานตถ-
กถา. ปรวาที ปนาห “ทสพลญาณัน
นาม ปาฏิเอกุกัง นตฺถิ, ยสฺมา
‘สพฺพณฺณตฺตา ปตฺตะตา วิทิตฺตา สพฺพ-
ธมฺมา’ติ วุตตံ, ตสฺมา สพฺพณฺณต-
ญาณสฺเสวายํ ปภเวโท”ติ, ตํ น ตถา
ทญฺจพฺพํ. อณฺณเมว หิ ทสพลญาณัน,
อณฺณํ สพฺพณฺณตฺตญาณัน. ทสพล-
ญาณณฺหิ สกสกกิกิจฺจเมว ชานาติ,
สพฺพณฺณตฺตญาณัน ตมฺปิ ตโต อวเสสมฺปิ
ชานาติ. ทสพลญาณเณสฺ หิ ปจฺมํ
การณการณเมว ชานาติ. ทฺตฺติยํ
กมฺมปริจฺเจทเมว, ตฺตฺติยํ ธาตุณานตฺต-
การณเมว, จตฺตฺตํ อชฺฉมาสยาธิมฺตฺติเมว,
ปณฺจมํ กมฺมวิปากนฺตฺรเมว, ฉฏฺฐํ
ฉานาทีหิ สทฺธิ เตสํ สงฺกิลเสสาทิเมว,
สตฺตมํ อินฺทฺริยานัน ติกฺขมฺทุกฺภาวเมว,
อฏฺฐมํ ปุพฺเพนิวตฺตกฺขนฺธสนฺตฺติเมว,

ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ก็ต่อเมื่อ
ได้ทรงทำอาสวะทั้งปวงพร้อมทั้งวาสนา
ให้สิ้นไป ด้วยพระอรหัตมรรคญาณ,
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำว่า “ทรงบรรลุ
ความเป็นพระสัพพัญญูใด” เป็นต้น.

นี่เป็นการกล่าวข้อความที่เหมือนกัน
ของท่านอาจารย์ทั้งหลาย ในทศพลญาณ
และสัพพัญญุตญาณนี้ก่อน. แต่ท่าน
ปรวาทายาจารย์กล่าวว่า “ชื่อว่าพระ-
ทศพลญาณที่เป็นพระญาณแผนกหนึ่ง
ต่างหากไม่มี เพราะเหตุที่ท่านกล่าวไว้
ว่า ‘ธรรมทั้งปวงที่พระผู้มีพระภาคทรง
บรรลุ คือ ทรงทราบแล้ว ชื่อว่าความ
เป็นพระสัพพัญญู’, ฉะนั้น พระสัพพัญ-
ญุตญาณนั่นเอง จึงมีประเภทดังนี้”,
ข้อนั้นไม่พึงเห็นอย่างนั้น. เพราะพระ-
ทศพลญาณก็เป็นอย่างหนึ่ง, พระสัพพัญ-
ญุตญาณก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง. ด้วยว่า
พระทศพลญาณย่อมรู้เฉพาะหน้าที่
ของตน ๆ, พระสัพพัญญุตญาณย่อม
รู้หน้าที่ของตน ๆ นั้นด้วย ทั้งยังรู้หน้าที่
ที่นอกเหนือจากหน้าที่ของตนนั้นด้วย.
จริงอยู่ในบรรดาทศพลญาณ ญาณที่ ๑

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนิเคชั่น อินค์สตรี จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร โลกีย
 โลกุตระ”ติ. ชนนโต “ปฏิปาฏิยา
 สตุต สวิตกุกสวิจาราณี”ติ วกขติ,
 ตโต ปราณี เทว อวิตกุกอิจาราณีติ,
 อาสวกขยญานัน สียา สวิตกุกสวิจาร์,
 สียา อวิตกุกอิจารมตุต, สียา
 อวิตกุกอิจารนุติ. ตถา ปฏิปาฏิยา
 สตุต กามาวจรานี, ตโต เทว
 รูปาวจรานี, อวसानะ เอกัง โลกุตระนุติ
 วกขติ. สัพพญญตญานัน ปน
 สวิตกุกสวิจารเมว กามาวจรเมว
 โลกียเมวาติ นิฏฐเมตถุณ คนตพพ.

มีเพียงวิจารณ์ หรือไม่มีทั้งวิตก ไม่มีทั้ง
 วิจารณ์ เป็นกามาวจร รูปาวจร (หรือ)
 อรูปาวจร เป็นโลกียะ (หรือ) โลกุตระ”.
 เมื่อรู้จะกล่าวต่อไปว่า “พระพลงญาน
 ๗ โดยลำดับ (จาก ๑-๗) ยังมีวิตกยังมี
 วิจารณ์”, ๒ ญานต่อจาก ๗ ญานนั้น
 ไม่มีทั้งวิตกไม่มีทั้งวิจารณ์, อาสวกขยญาน
 (ญานที่ ๑๐) ยังมีวิตก ยังมีวิจารณ์ก็มี,
 ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารณ์ก็มี, ไม่มีทั้งวิตกไม่มี
 ทั้งวิจารณ์ก็มี. อนึ่ง จะกล่าวต่อไปว่า
 พระพลงญาน ๗ โดยลำดับ เป็นกามา-
 วจร, อีก ๒ ญานจาก ๗ ญานนั้นเป็น
 รูปาวจร, ญานเดียวในตอนสุดท้ายเป็น
 โลกุตระ. ส่วนพระสัพพญญตญานยังมี
 ทั้งวิตก ยังมีทั้งวิจารณ์อย่างเดียว เป็น
 กามาวจรอย่างเดียว เป็นโลกียะอย่างเดียว
 บัณฑิตพึงถึงความตกลง ในข้อนี้ดัง
 พรรณนามานี้เกิด.

วิจยหารสมปาตวณณนา นิฏฐิตา.

พรรณनावิจยหารสัมปาตะ จบ.

บริษัทยูไนเต็คคอมมูนิเคชั่น อินดัสตรี จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา